

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ХЛИСТІК МИРОСЛАВА АНДРІЙВНА

УДК 349.41:347.965.42(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ
ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ

081 Право

08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. А. Хлистік

Науковий керівник Карпінська Наталія Володимирівна, доктор юридичних наук,
професор

Луцьк – 2025

АНОТАЦІЯ

Хлистік М. А. Медіація як альтернативний спосіб врегулювання земельних спорів. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025.

У дисертації здійснено комплексний науковий аналіз правового регулювання та практики використання медіації у вирішенні земельних спорів на основі дослідження сучасного вітчизняного та зарубіжного законодавства, з урахуванням особливостей впроваджених медіацій у світові правові системи, сформульовано теоретичні узагальнення та практичні пропозиції, що загалом вирішують важливе наукове завдання і спрямовані на вдосконалення нормативного забезпечення та практики застосування медіації у сфері земельних правовідносин.

Дисертація є першим у юридичній науці України спеціальним комплексним дослідженням медіації як способу врегулювання земельних спорів.

Узагальнено наукові напрацювання щодо сутності понять «конфлікт», «спір», «земельний спір» та сформульовано авторське визначення земельного спору як правовідносин, пов'язаних із суперечностями, що виникли між суб'єктами земельних відносин (громадянами, юридичними особами, органами місцевого самоврядування та органами державної влади) щодо об'єкта земельних правовідносин (землі в межах території України, земельних ділянок та прав на них, у тому числі на земельні частки (паї)). Досліджено правову природу категорії «спір» та розвинено ідею доцільності її використання у юридичній сфері.

Уточнено сутність медіації як правової категорії та запропоновано авторське визначення цього терміну як структурованого процесу переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання спору шляхом налагодження неконфліктної

комунікації та пошуку сторонами спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін.

Констатовано, що у сучасній вітчизняній юридичній доктрині та діючій нормативно-правовій базі поза увагою залишено питання визначення категорії медіації земельних спорів (земельної медіації) як окремого терміну. Сформульовано визначення медіації земельних спорів як структурованого процесу переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання земельного спору шляхом налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами земельного спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін земельного спору.

Проаналізовано існуючі дефініції медіабельності спорів та її критерії у сучасній правовій науці та сформульовано розуміння медіабельності земельного спору як сукупності необхідної та достатньої кількості факторів та ознак спору, які, по-перше, дозволяють розпочати процедуру медіації, та, по-друге, свідчать про високу ймовірність успішного врегулювання земельного спору шляхом медіації.

Виокремлено дві групи ознак медіабельності земельного спору: правові (формальні) ознаки, сукупність яких дозволяє розпочати процедуру медіації та є необхідною для того, щоб медіація могла мати місце, та фактичні ознаки, які свідчать про високу ймовірність успішного врегулювання земельного спору шляхом медіації.

Обґрунтовано тезу про те, що за умови відповідності усім встановленим формальним та принаймні одній фактичній ознаці земельний спір є медіабельним (може бути ефективно врегульований шляхом медіації).

Проаналізовано правове регулювання та вітчизняну судову практику вирішення земельних спорів. Розкрито особливості та проблемні питання судового порядку вирішення земельних спорів, серед яких виділено: а) проблеми у визначенні вірної підсудності земельних спорів; б) проблеми у виборі належного й ефективного способу захисту прав; в) відсутність сталої судової

практики та неодноразова зміна позиції Верховного Суду щодо окремих питань при розгляді земельних спорів; г) велике навантаження на суддів та надмірна тривалість судового розгляду земельних спорів; д) низька ефективність виконання судових рішень у земельних спорах. Зауважено, що особливістю розгляду земельних спорів в судах та необхідною умовою для прийняття об'єктивного та справедливого рішення, є потреба у залученні експертів та фахівців, які мають спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, зокрема у сфері земельно-технічних досліджень.

Досліджено правове регулювання та практику вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування. Виявлено недовідання регламентацію у земельному законодавстві порядку розгляду земельних спорів органами місцевого самоврядування, внаслідок чого процедура розгляду земельних спорів у зазначеному порядку розробляється ними самостійно та прописується у власних локальних актах.

Виявлено ряд проблемних моментів у способі вирішення земельних спорів за участю органу місцевого самоврядування. Зокрема, при виконанні своїх повноважень посадові особи органу місцевого самоврядування, члени комісій з розгляду земельних спорів допускають порушення, серед яких найтипівішими є: а) протиправна бездіяльність (ухилення від виконання своїх повноважень); б) розгляд земельного спору без присутності зацікавлених сторін; в) необґрунтована відмова у розгляді та вирішенні земельного спору; г) вихід за межі своїх повноважень; д) порушення строків розгляду земельного спору; е) невиконання рішень.

Досліджено правове регулювання та практику застосування медіації у сфері земельних відносин в Україні та з'ясовано, що вітчизняна земельна медіація перебуває на етапі становлення. Виокремлено проблеми, які існують на сьогодні при застосуванні медіації в Україні в цілому та у сфері земельних відносин зокрема.

Проаналізовано моделі медіації, які застосовуються у сучасній світовій практиці, та обґрунтовано висновок, що на сучасному етапі в Україні

законодавчо закріплена фасилітативна (класична) модель медіації, для якої характерним є відсутність можливості у медіатора пропонувати сторонам спору свої рішення.

Виявлено неоднозначне розуміння статусу медіації, закріпленого у вітчизняному законодавстві, та запропоновано вилучити з визначення терміну «медіація» у Законі України «Про медіацію» слово «позасудова».

Акцентовано увагу на тому, що у разі примирення сторін спору шляхом медіації під час судового розгляду справи та затвердження судовим рішенням умов мирової угоди існує менша вірогідність дотримання принципу конфіденційності, оскільки зміст та умови цієї угоди стають загальнодоступними з Єдиного державного реєстру судових рішень, який є відкритим для будь-яких користувачів.

Внесено пропозицію запровадити ведення статистичного обліку випадків примирення сторін спорів шляхом медіації у судових процесах (у різних категоріях справ, у тому числі, пов'язаних із земельними спорами) та відображати їх у річних судових звітах, а також запропоновано (з урахуванням вимог щодо дотримання принципу конфіденційності) організувати статистичний збір загальної інформації щодо кількості проведених приватних медіацій для врегулювання спорів (у тому числі у сфері земельних відносин).

Проаналізовано перспективи застосування земельної медіації у публічно-правових спорах. З одного боку, виявлено відсутність обмежень у чинному національному законодавстві щодо застосування медіації для врегулювання публічно-правових спорів, а з іншого — констатовано, що відсутність достатнього обсягу дискреції у суб'єкта владних повноважень, який є стороною публічно-правового спору, прописаного алгоритму його участі у медіації та наявність потенційних корупційних ризиків є одними з головних стримуючих факторів для використання медіації у публічно-правових земельних спорах.

Здійснено порівняльний аналіз процесу врегулювання земельного спору шляхом медіації з процедурами вирішення спору судом та органом місцевого самоврядування та виділено основні відмінності між ними за такими ключовими

критеріями: а) строки розгляду спорів; б) категорії спорів, які вирішуються; в) регламентація порядку окремих дій та процедури в цілому; г) межі прийняття рішень; д) оформлення результату та ін.

Виокремлено ряд об'єктивних та суб'єктивних чинників, які стримують розвиток та активне використання земельної медіації, серед яких: відсутність реальної підтримки та зацікавленості у просуванні медіації з боку держави; відсутність в Україні достатньої кількості спеціалізованих медіаторів, які займаються врегулюванням земельних конфліктів; низький рівень довіри до медіаторів як до представників окремої професії, відсутність гарантій надання ними якісних послуг; режим воєнного стану в Україні та ін.

Досліджено перспективи використання медіації, у тому числі земельної, крізь призму правового регулювання та практики застосування медіації у таких країнах, як Австралія, Велика Британія, Греція, Грузія, Індія, Італія, Іспанія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Словенія, США, Туреччина, Франція та ін.

Запропоновано класифікацію основних видів медіації за критерієм добровільності/обов'язковості та критерієм інтегрованості у судову систему:

- 1) добровільна досудова медіація; 2) обов'язкова досудова медіація;
- 3) добровільна судова медіація; 4) обов'язкова судова медіація;
- 5) квазіобов'язкова медіація.

Запропоновано авторський умовний поділ правового регулювання медіації в таких країнах, як Австралія, Велика Британія, Грузія, Індія, Норвегія, США, Туреччина, Україна та ряду країн Європейського Союзу за критеріями: (а) добровільна/обов'язкова (б) досудова/судова – на чотири основні групи:

- 1) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та обов'язковою медіацією (досудовою та судовою); 2) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та обов'язковою медіацією (досудовою або судовою); 3) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та квазіобов'язковою

медіацією; 4) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою).

Проаналізовано основні переваги та ризики обов'язкової досудової медіації та обґрунтовано доцільність запровадження попередньої обов'язкової інформаційно-ознайомчої зустрічі сторін з медіатором (обов'язкової інформаційної медіаційної сесії) для приватноправових земельних спорів, за умови наявності у сторін повноважень розпоряджатись предметом спору між ними.

Розкрито особливості врегулювання земельних спорів в умовах воєнного стану та у післявоєнний період. Акцентовано на перевагах медіації (онлайн-медіації) у воєнний час для врегулювання господарських, сімейних, спадкових, цивільних спорів, пов'язаних із земельними відносинами. Досліджено досвід використання земельної медіації у країнах, що пережили політичні чи військові конфлікти (Бурунді, Ліберія), та констатовано, що у постконфліктний період зарубіжні країни залучають міжнародних медіаторів, які мають напрацьований досвід та практику врегулювання земельних спорів.

Виокремлено два основні способи інтеграції медіації у правові системи таких країн, як Австралія, Велика Британія, Грузія, Індія, Норвегія, США, Туреччина, Україна та ряду країн Європейського Союзу : 1) законодавче (владне) встановлення обов'язкової медіації у певних категоріях спорів під страхом неприйнятності позовів без проходження цієї досудової процедури та накладення штрафних санкцій за безпідставну відмову від участі у медіації («жорстке» просування медіації); 2) стимулювання (заохочення) використання медіації, наприклад, шляхом повернення частини судового збору у разі примирення сторін шляхом медіації під час судового процесу, переривання строків позовної давності на час процедури медіації («м'яке» просування медіації).

Розроблено авторську «Ментальну карту розвитку земельної медіації в Україні».

Ключові слова: земельна mediaція, земельні спори, земельні правовідносини, землекористування, місцеве самоврядування, земельне законодавство, альтернативні способи вирішення спорів, mediaція, обов'язкова mediaція, правове регулювання, переговори, конфлікти, спір, mediaбельність земельних спорів.

SUMMARY

Khlystik M.A. Mediation as an alternative method of settling land disputes.

Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in the Speciality 081 Law. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2025.

The dissertation provides a comprehensive scientific analysis of legal regulation and practice of using mediation in resolving land disputes based on the study of modern domestic and foreign legislation, taking into account the peculiarities of implemented mediations in world legal systems. It formulates theoretical generalizations and practical proposals that collectively solve an important scientific task and are aimed at improving the regulatory support and practice of applying mediation in the field of land legal relations.

The dissertation is the first special comprehensive study in the legal science of Ukraine on mediation as a method of resolving land disputes.

Scientific developments regarding the essence of the concepts "conflict," "dispute," "land dispute" are generalized, and the author's definition of land dispute is formulated as legal relations associated with contradictions that have arisen between subjects of land relations (citizens, legal entities, local self-government bodies and state authorities) regarding the object of land legal relations (land within the territory of Ukraine, land plots and rights to them, including land shares (parcels)). The legal nature of the category "dispute" is studied, and the idea of the expediency of its use in the legal sphere is developed.

The essence of mediation as a legal category is clarified, and the author's definition of this term is proposed as a structured negotiation process, the organization and conduct of which is provided by an independent and impartial mediator with the purpose of settling a dispute by establishing non-conflict communication and finding mutually acceptable solutions by the parties to the dispute, based on the interests and needs of the parties.

It is stated that in modern domestic legal doctrine and the current regulatory framework, the issue of defining the category of mediation of land disputes (land mediation) as a separate term remains unaddressed. The definition of land dispute mediation is formulated as a structured negotiation process, the organization and conduct of which is provided by an independent and impartial mediator with the purpose of settling a land dispute by establishing non-conflict communication and finding mutually acceptable solutions by the parties to the land dispute, based on the interests and needs of the parties to the land dispute.

The existing definitions of dispute mediability and its criteria in modern legal science are analyzed, and an understanding of the mediability of a land dispute is formulated as a set of necessary and sufficient number of factors and characteristics of a dispute, which, firstly, allow the initiation of the mediation procedure, and, secondly, indicate a high probability of successful settlement of the land dispute through mediation.

Two groups of characteristics of land dispute mediability are distinguished: legal (formal) characteristics, the totality of which allows initiating the mediation procedure and is necessary for mediation to take place, and factual characteristics, which indicate a high probability of successful settlement of the land dispute through mediation.

The thesis is substantiated that if a land dispute meets all established formal and at least one factual characteristic, it is mediable (can be effectively settled through mediation).

The legal regulation and domestic judicial practice of resolving land disputes are analyzed. The peculiarities and problematic issues of the judicial procedure for resolving land disputes are revealed, among which are highlighted: a) problems in

determining the correct jurisdiction of land disputes; b) problems in choosing an appropriate and effective way to protect rights; c) lack of stable judicial practice and repeated changes in the position of the Supreme Court on certain issues when considering land disputes; d) heavy workload on judges and excessive duration of judicial consideration of land disputes; e) low efficiency of enforcement of court decisions in land disputes. It is noted that a feature of the consideration of land disputes in courts and a necessary condition for making an objective and fair decision is the need to involve experts and specialists who have special knowledge in a field other than law, in particular in the field of land technical research.

The legal regulation and practice of resolving land disputes by local self-government bodies are studied. Insufficient regulation in land legislation of the procedure for considering land disputes by local self-government bodies was revealed, as a result of which the procedure for considering land disputes in the specified order is developed by them independently and prescribed in their own local acts.

A number of problematic moments in the method of resolving land disputes with the participation of a local self-government body are revealed. In particular, when performing their powers, officials of the local self-government body, members of commissions for the consideration of land disputes commit violations, among which the most typical are: a) illegal inaction (evasion from performing their powers); b) consideration of a land dispute without the presence of interested parties; c) unjustified refusal to consider and resolve a land dispute; d) exceeding the limits of their powers; e) violation of the terms of consideration of a land dispute; f) non-execution of decisions.

The legal regulation and practice of applying mediation in the field of land relations in Ukraine are studied, and it is found that domestic land mediation is at the stage of formation. The problems that exist today in the application of mediation in Ukraine in general and in the field of land relations in particular are highlighted.

The content of the Law of Ukraine "On Mediation" is analyzed, and the conclusion is substantiated that at the current stage in Ukraine, a facilitative model of mediation is legally established.

The mediation models applied in modern world practice are analyzed, and the conclusion is substantiated that at the current stage in Ukraine, a facilitative (classical) model of mediation is legally established, which is characterized by the absence of the mediator's ability to offer solutions to the parties to the dispute.

An ambiguous understanding of the status of mediation, enshrined in domestic legislation, is revealed, and it is proposed to remove the word "out-of-court" from the definition of the term "mediation" in the Law of Ukraine "On Mediation."

Attention is focused on the fact that in the case of reconciliation of the parties to the dispute through mediation during court proceedings and approval by court decision of the terms of the settlement agreement, there is a lower probability of compliance with the principle of confidentiality, since the content and terms of this agreement become publicly available from the Unified State Register of Court Decisions, which is open to any users.

A proposal is made to introduce statistical accounting of cases of reconciliation of parties to disputes through mediation in court proceedings (in various categories of cases, including those related to land disputes) and to reflect them in annual court reports, and it is also proposed (taking into account the requirements for compliance with the principle of confidentiality) to organize statistical collection of general information on the number of private mediations conducted to resolve disputes (including in the field of land relations).

The prospects of applying land mediation in public law disputes are analyzed. On the one hand, the absence of restrictions in the current national legislation regarding the use of mediation for resolving public law disputes is revealed, and on the other hand, it is stated that the lack of sufficient discretion for the subject of power, who is a party to a public law dispute, a prescribed algorithm for his participation in mediation, and the presence of potential corruption risks are among the main deterrents for the use of mediation in public law land disputes.

A comparative analysis of the process of settling a land dispute through mediation with the procedures for resolving the dispute by the court and the local self-government body is carried out, and the main differences between them are highlighted according

to such key criteria as: a) terms of dispute consideration; b) categories of disputes that are resolved; c) regulation of the order of individual actions and the procedure as a whole; d) limits of decision-making; e) formalization of the result, etc.

A number of objective and subjective factors that hinder the development and active use of land mediation are highlighted, including: lack of real support and interest in promoting mediation from the state; lack of a sufficient number of specialized mediators in Ukraine who deal with the settlement of land conflicts; low level of trust in mediators as representatives of a separate profession, lack of guarantees for the provision of quality services by them; war, etc.

The prospects of using mediation, including land mediation, are studied through the prism of legal regulation and practice of applying mediation in such countries as Australia, Great Britain, Greece, Georgia, India, Italy, Spain, Lithuania, the Netherlands, Germany, Norway, Slovenia, the USA, Turkey, France, etc.

A classification of the main types of mediation is proposed according to the criterion of voluntariness/mandatoriness and the criterion of integration into the judicial system: 1) voluntary pre-trial mediation; 2) mandatory pre-trial mediation; 3) voluntary court mediation; 4) mandatory court mediation; 5) quasi-mandatory mediation.

The author's conditional division of the legal regulation of mediation in such countries as Australia, Great Britain, Georgia, India, Norway, the USA, Turkey, Ukraine and a number of European Union countries is proposed according to the criteria: (a) voluntary/mandatory (b) pre-trial/court - into four main groups: 1) national legal systems with voluntary mediation (pre-trial and court) and mandatory mediation (pre-trial and court); 2) national legal systems with voluntary mediation (pre-trial and court) and mandatory mediation (pre-trial or court); 3) national legal systems with voluntary mediation (pre-trial or court) and quasi-mandatory mediation; 4) national legal systems with voluntary mediation (pre-trial or court).

The main advantages and risks of mandatory pre-trial mediation are analyzed, and the expediency of introducing a preliminary mandatory informational-introductory meeting of the parties with a mediator (mandatory informational mediation session) for

private law land disputes is substantiated, provided that the parties have the authority to dispose of the subject of the dispute between them.

The peculiarities of settling land disputes under martial law and in the post-war period are revealed. The advantages of mediation (online mediation) in wartime for settling economic, family, inheritance, civil disputes related to land relations are emphasized. The experience of using land mediation in countries that have experienced political or military conflicts (Burundi, Liberia) is studied, and it is stated that in the post-conflict period, foreign countries involve international mediators who have developed experience and practice in resolving land disputes.

Two main ways of integrating mediation into the legal systems of such countries as Australia, Great Britain, Georgia, India, Norway, the USA, Turkey, Ukraine and a number of European Union countries are highlighted: 1) legislative (authoritative) establishment of mandatory mediation in certain categories of disputes under the threat of inadmissibility of claims without passing this pre-trial procedure and imposing penalties for unjustified refusal to participate in mediation (hard promotion of mediation); 2) stimulating (encouraging) the use of mediation, for example, by returning part of the court fee in case of reconciliation of the parties through mediation during the trial, interrupting the statute of limitations for the duration of the mediation procedure (soft promotion of mediation).

The author's "Mental Map of Land Mediation Development in Ukraine" is developed.

Keywords: land mediation, land disputes, land legal relations, land use, local self-government, land legislation, alternative dispute resolution methods, mediation, mandatory mediation, legal regulation, negotiations, conflicts, dispute, mediability of land disputes.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України:

1. Хлистік М. А. Нормативно-правове регулювання вирішення земельних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 217-221. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/53>.
2. Хлистік М. А. Медіація: досвід європейських країн та перспективи для України. *Нове українське право*. 2022. Випуск 6. Том 2. С. 190-196. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.30>.
3. Хлистік М. А. Ознаки медіабельності земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 3 (56). С. 149-154. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.26>.
4. Хлистік М. А. Про деякі аспекти вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 84. Том. 2. С. 254-262. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.2.35>.

Стаття, опублікована в іноземному журналі:

5. Карпінська Н., Хлистік М. Земельні спори та їх види. «*Area Nauki*»: періодичне (щоквартальне) науково-практичне видання, зареєстроване у національній наукометричній базі Республіки Польща. ISSN 2544-1035. ORKA. Люблін. 2022. С. 40-51.

Тези наукових доповідей:

6. Хлистік М. А. Гарантії прав на землю, пов'язані із вирішенням земельних спорів. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (Луцьк, 10 груд. 2021 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. С. 226-228. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 3,43 Мб. URL: <https://www.law.vnu.edu.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8->

[%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2-%D1%96-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4](#)

7. Хлистік М. А. Зміст поняття «земельний спір». *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 25–26 лютого 2022 року. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2022. С. 86-88.

8. Хлистік М. А. Статус медіатора за українським та європейським законодавством. *Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 16 вересня, 2022 року, Львів-Торунь, Liha-Pres, 2022. С. 56-59. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-257-2-14>.

9. Хлистік М. А. Правове регулювання процедури медіації в Україні. *Перспективи розвитку науки, освіти і технологій в контексті євроінтеграції*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 12 жовтня 2022 р.). Кропивницький: ЦФЕНД, 2022. С. 31-32. URL: <http://www.economics.in.ua/2022/09/12-2022.html>.

10. Хлистік М. А. Критерії класифікації земельних спорів. *Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 28–29 жовтня 2022 р., м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 78-81. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-268-8-20>.

11. Хлистік М. А. Урегулювання в українському законодавстві процедур альтернативного вирішення спорів. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики*: Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, що присвячена 102-річчю Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв. 28–29 грудня 2022 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 496-500. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-136>.

12. Хлистік М. А. Вирішення правових спорів в умовах воєнного стану. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез наук. доп. XVIII Міжнар. наук.- практ. конф. молодих учених (21 квіт. 2023 р.) / уклад. І. В. Корінецька, В. П. Слободян. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. С. 169-173.

13. Хлистік М. А. Медіація та врегулювання спору за участю судді: особливості та основні відмінності. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XX Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 15-16 вересня 2023 р. / Уклад.Джурак Л.М. – Луцьк: «Завжди Поруч», 2023. С. 170-171.

14. Хлистік М. А. Поняття медіабельності земельних спорів. *II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 жовтня 2023 р., м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 110-113. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-355-5-28>.

15. Хлистік М. А. Медіація як спосіб врегулювання екологічних та земельних конфліктів. *Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна*: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 04 квітня 2024 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин.: Видавець Лисенко М. М., 2024. С. 170-173.

16. Хлистік М. А. Медіація як спосіб врегулювання публічно-правових спорів у сфері земельних відносин. *Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти*: Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 26–27 квітня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 360-363. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-98>.

17. Хлистік М. А. Примирення сторін спору шляхом медіації під час судового процесу. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня

2024 р.) / НУ «ОЮА» : за заг. ред. С. В. Ківалова ; відп. за вип. М. Р. Аракелян. Одеса : Фенікс, 2024. С. 291-293. URL: <https://hdl.handle.net/11300/28085>

18. Хлистік М. А. Особливості правового регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану. *Два роки війни: наслідки та перспективи: тези доповідей учасників Всеукраїнської онлайн конференції* (м. Київ, 15 травня 2024 р.). [Електронне наукове видання]. За заг. ред. Алюшиної Н., Панчишина Р. Київ: БФ «Науковці та освітні для ЗСУ», 2024. С. 218-220. URL: <https://naukarmy.org.ua/vseukrayinska-konferencziya-dva-roky-vijny-naslidky-ta-perspektyvy/> .

19. Хлистік М. А. Земельно-технічна експертиза та її роль у вирішенні земельних спорів. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: Тези доповідей за матеріал. І Міжнародної наук.-практ. конф.* (м. Луцьк, 17 травня 2024 року) / відп. ред. В.В. Аніщук, А. М. Земко. Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2024. С. 88-91.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРАХ	33
1.1 Поняття, сутність та види земельних спорів.....	33
1.2 Характеристика медіації як альтернативного способу врегулювання земельних спорів.....	48
1.3 Ознаки та критерії медіабельності земельних спорів.....	64
РОЗДІЛ II. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ....	73
2.1. Правове регулювання та особливості судового способу вирішення земельних спорів в Україні.....	73
2.2. Правове регулювання та практика вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування.....	96
2.3. Законодавче забезпечення та практика застосування медіації для врегулювання земельних спорів в Україні.....	108
2.4. Закордонний досвід та успішні практики врегулювання земельних спорів шляхом медіації.....	127
РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДІАЦІЇ У ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРАХ В УКРАЇНІ.....	137
3.1. Перспективи запровадження обов'язкової медіації у земельних спорах.....	137
3.2. Врегулювання земельних спорів шляхом медіації в умовах воєнного стану та у післявоєнний період.....	157
3.3. Оптимальні шляхи розвитку земельної медіації в Україні.....	167
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180
ДОДАТКИ.....	224

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

Директива про медіацію – Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах»

Закон про медіацію – Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX

ЗК України – Земельний кодекс України

ЄС – Європейський Союз

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

ОІМС – обов’язкова інформаційна медіаційна сесія

ОМС – орган місцевого самоврядування

Постанова ПВГСУ № 6 – Постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 6 «Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин» від 17 травня 2011 року

Постанова ПВСУ № 7 – Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16 квітня 2004 року

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ADR (від англ. - Alternative Disputes Resolution) – Альтернативне вирішення спорів

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Однією з нагальних проблем для будь-якого цивілізованого суспільства є пошук ефективної системи попередження та вирішення конфліктів як в середині громади, так і у зовнішніх відносинах. Традиційні юрисдикційні способи вирішення правових спорів не завжди здатні задовольнити інтереси протидіючих сторін, натомість несудові процедури, у тому числі медіація, які набувають все більшої популярності в останні роки, стають досить ефективною альтернативою та допомагають розвантажити судову систему.

Україна як кандидат у члени Європейського Союзу та країна з найтривалішою земельною реформою у світі, вживаючи заходи щодо впровадження міжнародних стандартів та покращення доступу до правосуддя, обрала шлях розвитку альтернативних методів врегулювання спорів, у тому числі медіації. Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу.

Закордонний досвід врегулювання спорів за участю медіатора доводить, що застосування процедури медіації є досить ефективним у різних конфліктних ситуаціях у сфері сімейних, трудових, цивільних, господарських та інших правовідносин, у тому числі й земельних. Медіація земельних спорів в Україні перебуває на етапі становлення, зустрічаючи на своєму шляху немало труднощів об'єктивного та суб'єктивного характеру, тому так важливо проаналізувати перші здобутки у цій сфері та, взявши за основу позитивні медіаційні практики інших країн, окреслити можливі варіанти подальшого розвитку у нашій державі медіації як альтернативного способу врегулювання спорів у сфері земельних відносин.

Актуальність комплексного дослідження медіації як альтернативного способу вирішення земельних спорів є конгруентною із Цілями сталого розвитку

України до 2030 року, а саме ціллю 16 «Сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях».

Науково-теоретичною основою дисертації стали праці вітчизняних учених, які досліджували різні аспекти застосування альтернативних способів вирішення спорів, у тому числі медіацію. Варто відзначити внесок таких науковців, як Аракелян Р. Ф., Біцай А. В., Боженко Н. В., Бородін Є. Є., Бортникова А. Г., Бусуйок Д. В., Валянська Т. П., Галупова Л. І., Грень Н. М., Єрьоменко Г. В., Йосипенко С. Т., Кармаза О. О., Карпінська Н. В., Книш С. В., Кононов В. В., Корінний С. О., Красіловська З. В., Крестовська Н. М., Ленгер Я. І., Любченко Я. П., Лях І. О., Мазаракі Н. А., Мельник В. П., Можайкіна О. С., Настіна О. І., Озерський І. В., Піддубний Д. І., Притика Ю. Д., Прущак В. Є., Романадзе Л. Д., Спектор О. М., Токарева К. С., Фідря Ю. О., Цувіна Т. А., Шинкар Т. І., Ясиновський І. Г. та ін. У роботах вказаних вчених висвітлювались питання правової природи та сутності медіації як способу альтернативного вирішення спорів, медіації крізь призму врегулювання спору за участю судді, особливості транскордонної медіації, медіації у міжнародному, цивільному, трудовому, адміністративному, інтелектуальному праві та відновному правосудді, і лише незначна частина присвячена проблематиці застосування медіації у врегулюванні земельних спорів.

Земельне законодавство, земельні правовідносини, проблеми вирішення правових спорів, у тому числі земельних, охоплені колом наукових інтересів Арсенюк А. О., Бакуліної С. В., Барабаш А. Г., Бойченюка І. В., Бурцева О. В., Годованюка А. Й., Григор'євої Х. А., Ігнатенко І. В., Ільницької Н. В., Канівець Л. А., Каракаша І. І., Кулинича П. Ф., Лейби Л. В., Лісової Т. В., Мироненка І. В., Мірошниченка А. М., Носіка В. В., Семчика В. І., Федчишина Д. В., Харитонової Т. Є., Шульги М. В. та ін.

Напрацювання вказаних вчених стали важливим внеском у формування наукових та практичних підходів до питань вирішення спорів у сфері земельних

відносин та інтеграції альтернативних способів врегулювання спорів, зокрема медіації, у правову систему України.

Значним науковим підґрунтям дисертації стали праці зарубіжних учених, таких як: Хайді Берджес, Джон Бертон, Майк Ван дер Венсем, Ярн Дуглас, Наталія Камінскене, Тімоті Кіатор, Кеті Костантіно, Білл Марш, Христина Мерчант, Джузеппе де Пало, Махтельд Пель, Леонард Ріскін, Лауренс Сасскінд, Бред Спенглер, Метт Страсберг, Патрік Філд, Кейт Харві, Сандра Хутабарат, Армонд Чікарелі.

Не применшуючи наукову цінність праць вітчизняних вчених, слід зауважити, що на даний час у правовій науці відсутнє комплексне дослідження медіації як способу врегулювання земельних спорів з урахуванням євроінтеграційного вектору України та викликів у сфері земельних правовідносин, спричинених умовами воєнного стану.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика використання медіації як одного з ефективних способів врегулювання спорів, зокрема у сфері земельних відносин, що виступає предметом дослідження, відповідає науковим державним програмам щодо реалізації Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Указу Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки», змісту освітньо-наукової програми «Організаційно-правове забезпечення сталого розвитку України», яка реалізовується на юридичному факультеті Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є встановлення особливостей правового регулювання та практики застосування медіації як альтернативного способу врегулювання земельних спорів на основі аналізу сучасного вітчизняного та зарубіжного законодавства, з урахуванням світового досвіду функціонування моделей медіації; формулювання пропозицій щодо

вдосконалення національного законодавства та окреслення оптимальних напрямків розвитку медіації земельних спорів в Україні.

Відповідно до мети дослідження поставлені такі завдання:

- провести дефінітивний аналіз поняття «земельний спір», розкрити сутність та охарактеризувати види земельних спорів;
- охарактеризувати особливості медіації як альтернативного способу врегулювання земельних спорів, визначити її поняття та зміст;
- розкрити наукові підходи до вивчення поняття медіабельності спорів, встановити характерні ознаки медіабельності земельних спорів;
- дослідити правове регулювання та особливості судового способу вирішення земельних спорів в Україні, виокремити його основні проблемні моменти;
- проаналізувати правове регулювання та практику вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування, встановити його особливості та ризики;
- дослідити законодавче забезпечення та практичне використання медіації у земельних спорах в Україні;
- вивчити закордонний досвід та успішні практики врегулювання земельних спорів шляхом медіації;
- окреслити перспективи запровадження обов'язкової медіації в земельних спорах в Україні;
- висвітлити особливості застосування медіації для врегулювання земельних спорів в умовах воєнного стану та у післявоєнний період;
- окреслити оптимальні шляхи розвитку земельної медіації в Україні.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають при врегулюванні спорів шляхом медіації у сфері земельних відносин.

Предметом дослідження є медіація як альтернативний спосіб врегулювання земельних спорів.

Методи дослідження.

Для досягнення мети дисертаційної роботи та поставлених завдань було використано комплекс загальнонаукових методів. Так, діалектичний метод як фундаментальний загальнонауковий метод був застосований під час дослідження сутності медіації та земельних спорів як окремих категорій та у їх взаємозв'язку, а також системного аналізу вітчизняного за зарубіжного досвіду застосування медіації у сфері земельних відносин (розділи 1, 2, 3). Системно-структурний метод дозволив дослідити сучасне правове регулювання процедури медіації, порядок вирішення земельних спорів органами, визначеними земельним законодавством, виділити їх основні переваги та недоліки (розділ 2). За допомогою формально-логічного методу було здійснено науково-практичне тлумачення правових понять, виокремлено їх характерні риси та побудовано класифікації (розділи 1, 2).

У дослідженні також були використані спеціально-наукові методи. Зокрема, за допомогою статистичного методу проведено аналіз та обробку інформації, встановлено відповідні закономірності та узагальнено судову практику (розділи 1, 2, 3). Порівняльно-правовий метод дозволив дослідити вітчизняне та зарубіжне законодавство у сфері використання медіації (розділи 2, 3). За допомогою нормативно-аналітичного методу здійснювалось тлумачення та інтерпретація нормативно-правових актів і наукових праць, що дало можливість сформулювати власні висновки та пропозиції (розділи 1, 2, 3). Метод візуалізації даних був використаний при формуванні Ментальної карти розвитку земельної медіації в Україні (підрозділ 3.3).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в юридичній науці України здійснено комплексне дослідження медіації як альтернативного способу врегулювання земельних спорів на основі сучасного вітчизняного та закордонного законодавства та практичного досвіду з урахуванням викликів воєнного стану.

У дисертації сформульовано теоретичні висновки та практичні рекомендації, які виносяться на захист:

Уперше:

- запропоновано авторське визначення медіації як структурованого процесу переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання спору шляхом налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін;

- сформульовано авторське визначення земельної медіації як структурованого процесу переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання земельного спору шляхом налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами земельного спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін земельного спору;

- сформульовано авторське розуміння медіабельності земельного спору як сукупності необхідної та достатньої кількості факторів та ознак спору, які, по-перше, дозволяють розпочати процедуру медіації, та, по-друге, свідчать про високу ймовірність успішного врегулювання земельного спору шляхом медіації;

- обґрунтовано необхідність введення до складу комісій з розгляду земельних спорів, створених органами місцевого самоврядування, професійних медіаторів, які спеціалізуються на розгляді спорів у сфері земельних відносин;

- запропоновано авторську класифікацію медіації на основі двох критеріїв (добровільності/обов'язковості та інтегрованості у судову систему):
 1) добровільна досудова медіація (приватна медіація) – медіація, яку сторони можуть обирати за власною згодою для врегулювання спору у досудовому порядку; 2) обов'язкова досудова медіація – обов'язкова інформаційна зустріч з медіатором, яка передбачена законодавством країни для певної категорії спорів як передумова звернення до суду; 3) добровільна судова медіація – медіація, до якої сторони спору можуть вдатися під час судового процесу, прийнявши пропозицію судді або висловивши власне спільне бажання спробувати медіацію; 4) обов'язкова судова медіація – інформаційна зустріч з медіатором, на яку сторони спрямовує суд своїм власним рішенням під час судового процесу (згода

сторін не вимагається); 5) квазіобов’язкова медіація – коли вимога використання медіації прямо не встановлена або встановлена як рекомендація, проте законом запроваджені процесуальні санкції (як правило, фінансові) за відмову без поважних причин брати участь у медіації;

- запропоновано авторський умовний поділ правового регулювання медіації в таких країнах, як Австралія, Велика Британія, Грузія, Індія, Норвегія, США, Туреччина, Україна та ряду країн Європейського Союзу за критеріями: добровільна/обов’язкова та досудова/судова на чотири основні групи: 1) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та обов’язковою медіацією (досудовою та судовою); 2) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та обов’язковою медіацією (досудовою або судовою); 3) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та квазіобов’язковою медіацією; 4) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою);

- встановлено основні способи інтеграції медіації у правові системи країн, серед яких виділено: 1) стимулювання (заохочення) використання медіації, наприклад, шляхом повернення частини судового збору у разі примирення сторін шляхом медіації під час судового процесу, переривання строків позовної давності на час процедури медіації тощо («м’яке» просування медіації); 2) законодавче (владне) встановлення обов’язкової медіації у певних категоріях спорів під страхом неприйнятності позовів без проходження цієї досудової процедури, запровадження обов’язкової судової медіації та накладення штрафних санкцій за безпідставну відмову від участі у ній; встановлення санкцій за відмову від участі у медіації у випадку використання так званої квазіобов’язкової медіації («жорстке» просування медіації);

- висловлено пропозицію з метою удосконалення чинного вітчизняного законодавства та уникнення неоднозначного розуміння статусу медіації, закріпленого у ст. 1 Закону України «Про медіацію», а саме: вилучити з визначення терміну «медіація», слово «позасудова»;

- розроблено Ментальну карту та обґрунтовано оптимальні шляхи розвитку земельної медіації в Україні.

Удосконалено:

- науково-правові підходи до розуміння категорій «конфлікт» та «спір» та доцільності використання поняття «спір» у юридичній сфері;

- науково-правові підходи до розуміння категорії «земельний спір», який визначено як правовідносини, пов'язані із суперечностями, що виникли між суб'єктами земельних відносин (громадянами, юридичними особами, органами місцевого самоврядування та органами державної влади) щодо об'єкта земельних правовідносин (землі в межах території України, земельних ділянок та прав на них, у тому числі на земельні частки (паї);

- наукові підходи щодо значення та взаємозв'язку категорій «вирішення спору» та «врегулювання спору», зокрема: «вирішення спору» пов'язують з юрисдикційною формою захисту прав, а «врегулювання спору» – з неюрисдикційною, тому вживання «врегулювання спору» більше гармонізує із природою медіації як примирної процедури за участю третьої нейтральної особи;

- наукові пропозиції щодо виокремлення двох груп ознак медіабельності земельного спору: а) правові (формальні) ознаки, сукупність яких дозволяє розпочати процедуру медіації та є необхідною для того, щоб медіація могла мати місце, та б) фактичні ознаки, які свідчать про високу ймовірність успішного врегулювання земельного спору шляхом медіації;

- розуміння ролі судового захисту земельних прав як вагомій складової гарантій прав на землю та традиційного сприйняття судового розгляду земельних спорів як найбільш універсального та кваліфікованого способу їх вирішення, що, проте, має певні проблемні моменти, яких, на противагу йому, не має медіація: а) проблеми у визначенні вірної підсудності земельних спорів; б) проблеми у виборі належного й ефективного способу захисту прав; в) відсутність сталої судової практики та неодноразова зміна позиції Верховного Суду щодо окремих питань при розгляді земельних спорів; г) велике навантаження на суддів

та надмірна тривалість судового розгляду земельних спорів; д) низька ефективність виконання судових рішень у земельних спорах;

- пропозицію щодо запровадження ведення статистичного обліку випадків примирення сторін спорів шляхом медіації у судових процесах (у різних категоріях справ, у тому числі, пов'язаних із земельними спорами), а також кількості проведених приватних медіацій для врегулювання спорів (у тому числі у сфері земельних відносин);

- висновки про недостатню регламентацію порядку вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування;

- наукові міркування про те, що у Законі України «Про медіацію» закріплено фасилітативну (класичну) модель медіації, за якої медіатор не може пропонувати сторонам спору свої рішення, а його основне завдання полягає у тому, щоб налагодити комунікацію між ними, на основі правильно підібраних питань допомогти з'ясувати інтереси кожної з них, що у свою чергу повинно сприяти самостійному генеруванню сторонами варіантів врегулювання конфлікту та прийняттю остаточного взаємоприйняттого рішення;

- науково-практичні ідеї щодо необхідності здійснення спеціальної підготовки медіаторів, які спеціалізуються на врегулюванні земельних спорів;

- характеристику відмінностей медіації від юрисдикційних способів вирішення земельних спорів за такими ключовими критеріями: а) строки розгляду спорів; б) категорії спорів, які вирішуються; в) регламентація порядку окремих дій та процедури в цілому; г) межі прийняття рішень; д) оформлення результату та ін.;

- обґрунтування висновків про негативний вплив об'єктивних та суб'єктивних чинників на розвиток та активне використання вітчизняної земельної медіації, основними серед яких є: 1) відсутність реальної підтримки та зацікавленості у просуванні медіації з боку держави; 2) відсутність в Україні достатньої кількості спеціалізованих медіаторів, які займаються врегулюванням земельних спорів; 3) низький рівень довіри до медіаторів як до представників

окремої професії, 4) відсутність гарантій надання ними якісних послуг; 5) режим воєнного стану та ін.

- обґрунтування доцільності участі сторін приватноправових земельних спорів в обов'язковій інформаційній медіаційній сесії перед зверненням до суду, за умови наявності у сторін повноважень розпоряджатись предметом спору між ними;

- обґрунтування доцільності застосування земельної медіації як найбільш прийняттого способу врегулювання спорів у воєнний та постконфліктний період для збереження та відновлення соціального балансу, сприяння стабілізації та мирному співіснуванню громад, активному залученню сторін конфліктів у пошук та формування рішень, економії часу та витрат;

- пропозиції щодо удосконалення процесуального законодавства з метою практичної реалізації норми щодо повернення позивачу (скаржнику, заявнику) 60 відсотків судового збору, а саме: доповнити частину 1 та 2 статті 142 Цивільного процесуального кодексу України, частину 1 та 2 статті 130 Господарського процесуального кодексу України та встановити, що у разі клопотання сторони про повернення 60% судового збору у випадках, коли домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації, сторона подає суду письмову довідку медіатора у якості підтвердження вищезазначеного.

Дістали подальшого розвитку:

- науково-правові підходи до існуючих в сучасній правовій доктрині визначень поняття «медіація», які не мають суттєвих відмінностей у змістовній складовій, доповнюють одне одного та характеризуються тим, що для усіх них ключовими поняттями є «переговори», «нейтральний посередник», «взаємоприйнятне рішення»;

- міркування щодо правової невизначеності використання словесної конструкції «конфлікт (спір)» у Законі України «Про медіацію», необхідності її

розділення та закріплення роз'яснення щодо вживання поняття «конфлікт» та «спір» у вказаному законі;

- розуміння змісту фасилітації та консиліації як різновидів медіації, а саме як фасилітативної та оціночної моделей медіації;

- наукові пропозиції про першочергову необхідність визначення ознак медіабельності при прийнятті рішення щодо доцільності застосування процедури медіації до конкретного земельного спору;

- наукові пропозиції щодо доцільності проведення ко-медіації у земельних спорах, а також залучення нотаріусів-медіаторів для проведення земельної медіації з метою забезпечення професійності, якості та мобільності врегулювання земельних спорів.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в роботі висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – для подальшого вивчення медіації як альтернативного способу врегулювання спорів у цілому та у сфері земельних відносин зокрема, при написанні наукових робіт із цієї проблематики;

- у нормотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства України, зокрема при внесенні змін та доповнень до закону України «Про медіацію», Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, а також під час розроблення нових законодавчих актів у сфері застосування медіації для врегулювання земельних спорів в Україні;

- у правозастосовній діяльності – у роботі органів місцевого самоврядування, судової влади та медіаторів для вдосконалення відносин у сфері врегулювання земельних спорів;

- у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Земельне право», «Медіація у професійній діяльності юриста», «Цивільне право», «Адвокатура України», «Нотаріат України», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, результати якої одержані автором самостійно. Одна зі статей («Земельні спори та їх види») була написана у співавторстві із науковим керівником Карпінською Н. В. та опублікована у фаховому юридичному журналі (Польща). Особистий внесок здобувача у цій праці полягає в обґрунтуванні висновків щодо встановлених видів земельних спорів.

Основні теоретичні положення, наукова новизна, висновки та рекомендації сформульовані автором самостійно на підставі власних досліджень та особистих міркувань в результаті опрацювання нормативно-правових джерел, наукових праць інших вчених, статистичної інформації та судової практики, на них зроблено відповідні посилання.

Апробація і публікація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на міжкафедральному семінарі кафедри цивільно-правових дисциплін, кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності та кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на дванадцяти міжнародних та двох всеукраїнських науково-практичних конференціях, серед яких: VIII Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (Луцьк, 10 грудня 2021 року); Міжнародна науково-практична конференція «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави» (м. Одеса, 25–26 лютого 2022 року); II Міжнародна науково-практична конференція «Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян» (м. Львів, 16 вересня 2022 року); Міжнародна науково-практична конференція «Перспективи розвитку науки, освіти і технологій в контексті євроінтеграції» (Кропивницький, 12 жовтня 2022 року); Міжнародна науково-практична конференція «Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку» (м. Київ, 28–29 жовтня 2022 року); XV Міжнародна науково-практична конференція, що присвячена 102-річчю Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова «Становлення та розвиток правової

держави: проблеми теорії та практики» (м. Миколаїв, 28–29 грудня 2022 року); XVIII Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 21 квітня 2023 року); XX Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання реформування правової системи» (Луцьк, 15-16 вересня 2023 року); II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету (м. Київ, 17–18 жовтня 2023 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна» (м. Київ, 04 квітня 2024 року); Міжнародна науково-практична конференція «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 року); XVI Міжнародна науково-практична конференція «Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти» (м. Ужгород, 26–27 квітня 2024 року); Всеукраїнська онлайн конференція «Два роки війни: наслідки та перспективи» (м. Київ, 15 травня 2024 року); I Міжнародна науково-практична конференція «Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення» (м. Луцьк, 17 травня 2024 року).

Публікації. Основні результати, положення та висновки дисертаційного дослідження викладені у 19 публікаціях, з них: 4 наукові статті опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук категорії Б, перелік яких затверджено МОН України, 1 стаття – у зарубіжному періодичному виданні (Польща), а також 14 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (що об'єднують десять підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок, з яких основного тексту 160 сторінок, список використаних джерел розміщено на 43 сторінках та складається з 334 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРАХ

1.1. Поняття, сутність та види земельних спорів

Земля є унікальним цінним нерухомим ресурсом в обмеженій кількості. Як відомо, з початку писемної історії людства, боротьба та спори за землю не припиняється. Зростання населення та екологічні стреси загострили сприйняття землі як ресурсу, що швидко скорочується [252 с. 2]. Земля як об'єкт права власності, знаряддя та предмет виробництва, незмінно перебуває в центрі приватних та публічних інтересів як в середині країни, так і в міжнародних відносинах. Тому цілком очевидно, що досить часто з приводу такого цінного ресурсу виникають конфліктні ситуації та гостро стоїть питання пошуку ефективних механізмів вирішення земельних спорів.

Відповідно до статті 14 Конституції України «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується...» [52]. Ця ж норма закріплена і у статті 1 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року (далі – ЗК України) [34]. Крім того, згідно з п. «г» статті 5 ЗК України одним з принципів, на яких базується земельне законодавство, є принцип забезпечення гарантій прав на землю, серед яких важливе місце займають питання, пов'язані з вирішенням земельних спорів.

Зауважимо, що серед юристів-науковців земельний спір як правова категорія викликає не мало дискусій. До сьогодні у жодному вітчизняному нормативно-правовому акті не визначено сутність та не дане трактування даного поняття, хоча вислів «земельний спір» згадується у главі 25 «Вирішення земельних спорів» Розділу V «Гарантії прав на землю» чинного ЗК України, куди, як вбачається, цей термін було перенесено із Розділу VIII «Вирішення земельних спорів» попереднього Земельного кодексу України 1990 року [35].

Традиційно вважається, що земельний спір – це будь-який спір, що виникає із земельних відносин або стосується їх. Проте досить часто поряд з вказаним поняттям вживається термін «земельний конфлікт». Отже, щоб краще зрозуміти та розмежувати вказані категорії, для початку варто розглянути сутність загальних термінів «спір» та «конфлікт».

Аналіз напрацювань з різних галузей науки свідчить про те, що підходи деяких вітчизняних та зарубіжних вчених з цього питання суттєво відрізняються.

У зарубіжній літературі дослідники досить часто посилаються на думку Джона Бертона, який вважає, що розподіл категорій «спір» та «конфлікт» полягає в часових рамках та спірних питаннях. Спір, на його думку, це короткострокові розбіжності, щодо яких учасники спору можуть досягнути певного рішення і які стосуються питань, що підлягають обговоренню. Конфлікт, навпаки, є довготривалим та має глибоко вкорінені проблеми, які виключають швидке вирішення. Джон Бертон вважає, що спори зачіпають інтереси, які підлягають обговоренню, а це означає, що можна знайти рішення, яке хоча б частково задовольнить інтереси та потреби всіх зацікавлених сторін. Конфлікт, натомість, особливо довгостроковий, включає глибоко вкорінені моральні або ціннісні розбіжності та є складним в обговоренні, оскільки люди не поступатимуться фундаментальними цінностями [300]. Тімоті Кіатор, підтримуючи точку зору про те, що спори можуть переростати у конфлікти, вважає, що є лише один спосіб заглушити конфлікт, який зароджується, або роздутий спір – це знання, отримані шляхом діалогу [302].

Кеті Костантіно та Христина Мерчант визначають конфлікт як процес вираження незадоволення, незгоди або невиправданих очікувань будь-яким організаційним взаємообміном, а спір є одним з продуктів невирішеного конфлікту. У той час як конфлікт часто довготривалий, аморфний і нематеріальний, спір є відчутним і конкретним – у ньому є проблеми, позиції та очікування вирішення [216, с. 5]. Ярн Дуглас висловив думку, що люди, які мають протилежні інтереси, цінності чи потреби, перебувають у стані конфлікту, який може бути латентним (тобто бездіяльним) або явним, і в такому випадку він

набуває форми спору. Конфлікт, на його думку, може існувати без спору, але спір не може існувати без конфлікту [221, с.115].

Не є однозначними погляди вітчизняних науковців з досліджуваного питання. Так, В. П. Мельник зауважує, що «спір завжди пов'язаний із правом щодо його порушення чи виконанням», де «кожна сторона намагається відстояти власну думку, а не задовольнити інтереси. Конфлікт виникає щодо неспівпадіння різних поглядів на певне явище. Спір же є наслідком наявності конфлікту, тому останній може існувати протягом тривалого часу без зовнішнього прояву у вигляді спору» [73, с 8].

І. В. Озерський визначає «конфлікт/спір як розбіжності, протилежність інтересів сторін, відмінна позиція двох або більше суб'єктів правовідносин, у зв'язку з якими одній зі сторін чи обом сторонам може бути завдано моральної та/або матеріальної шкоди». При цьому науковець підкреслює, що «основною зброєю сторін конфлікту є спір, що скерований на відстоювання якихось власних інтересів, потреб, бажань тощо» [80, с. 7, 20].

Автор навчального посібника з конфліктології В. С. Петрінко зазначає, що «слово «конфлікт» прийшло в слов'янські мови, в тому числі й українську, з латині, що означає зіткнення («conflictus») і почало вживатись із XIX ст. За суттю конфлікт означає суперечність, розбіжність, неузгодженість, боротьбу між думками, ідеями, потребами, інтересами, цінностями, бажаннями, позиціями людей» [83, с. 23]. В етимологічному словнику української мови «конфлікт» подається як «зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка. Можливо через німецьке посередництво (нім. Konflikt) запозичене з латинської мови ...» [24]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови конфлікт та спір розглядаються через призму поняття «суперечка»: конфлікт визначений як «зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка» [53], спір – як «словесне змагання, обговорення чого-небудь двома або кількома особами, в якому кожна з сторін обстоює свою думку, свою правоту; серйозна суперечка, сварка» [154], а суперечка, у свою чергу, означає «словесне змагання між двома або кількома

особами, при якому кожна із сторін обстоює свою думку, правоту; спір; сварку, чвари» [157].

Таким чином, «конфлікт» є запозиченим для української мови словом іншомовного походження, яке увійшло у вжиток набагато пізніше, і є практично синонімом до слова «спір» та означає, як і останнє, гостру, серйозну суперечку. Інтуїтивно усі вказані вище три поняття в залежності від широти, інтенсивності та масштабу зіткнення хочеться вибудувати у певну послідовність: суперечка – спір – конфлікт, де суперечка означає найменш інтенсивне, невелике зіткнення, яке може загостритись і перерости до рівня спору, а конфлікт, у свою чергу, сприймається як найбільш масштабне.

Отже, у правовій доктрині конфлікт і спір не вважаються тотожними поняттями, хоча досить часто вживаються одночасно та взаємозамінюються. Як вдало зауважив Тімоті Кіатор, «через постійну заміну термінів у багатьох дослідженнях спір замінюється конфліктом, а конфлікт – спором» [302]. Проте, як вбачається, з аналізу праць зарубіжних авторів, більшість з них вважають спори найбільш прийнятними для обговорення та урегулювання, а конфлікти – більш складнішими та об'ємнішими за своїм змістом поняттями. Вітчизняні дослідники схиляються до думки, що спір є зовнішнім виразом, формою конфлікту, конфлікт стає спором, коли сторони намагаються за допомогою юрисдикційних способів його вирішити.

Погоджуємось з думкою, що в сучасних умовах взаємозв'язок термінів «конфлікт» та «спір» викликає певну дискусію, оскільки, як припускає Я. П. Любченко, «термін «конфлікт», перебуваючи під впливом предмета та методу відповідної галузі науки, набув різнопланового значення», а «різницю у дефініціях можливо частково пояснити різним застосуванням термінів різними галузями науки. Соціальні науки частіше використовують поняття «конфлікт» (conflict), тоді як юридична наука використовує поняття «спір» (dispute)» [68, с.68]. Зокрема глава 25 ЗК України називається «Вирішення земельних спорів», а у статті 158¹ ЗК України вжито словосполучення «врегулювання земельних спорів»[34]. У вітчизняному законодавстві можемо зустріти вживання

терміну «конфлікт» у розумінні «конфлікт інтересів», «збройний конфлікт» [176]. Водночас у Законі України «Про медіацію» використано словесну конструкцію «конфлікт (спір)», проте не наведено значення цих понять, що спричиняє певну правову невизначеність, різне розуміння та неоднакове їх тлумачення, у зв'язку з чим було б доцільно розділити цю конструкцію та роз'яснити, у якому значенні вживаються поняття «конфлікт» та «спір» у Законі про медіацію. Як бачимо, законодавець, вживаючи нетипову конструкцію «конфлікт (спір)», утримується від чіткого розмежування. У той же час у Державному стандарті соціальної послуги медіації, який був затверджений наказом Міністерства соціальної політики України та набрав чинності 29 серпня 2024 року, поняття «конфлікт» та «спір» вже розмежовуються та у пункті 4 подається трактування змісту цих термінів: «конфлікт – розбіжності, протилежність інтересів сторін, відмінна позиція двох або більше суб'єктів/осіб щодо будь-яких питань, у зв'язку з якими одній зі сторін чи обом сторонам може бути завдано моральної та/або матеріальної шкоди, іншим чином порушено їхні права та/або інтереси; спір – конфлікт між суб'єктами правовідносин з приводу порушення прав та законних інтересів» [20].

У даній дисертації медіація розглядається як спосіб врегулювання *спорів* (виділено мною. – М.Х.), оскільки, вважаємо, що у дослідженнях в галузі права та юридичній сфері доцільніше використовувати поняття «спір».

Науковий інтерес в контексті цього дослідження становлять такі категорії, як «юридичний/правовий конфлікт» та «юридичний/правовий спір».

Як зазначає, В. В. Веннікова, з етимологічної точки зору «спір» – це «сперечання, змагання, суперечка», а прикметник «правовий» означає що він «пов'язаний з правом, тобто системою норм (правил поведінки) і принципів, встановлених державою як регулятор суспільних відносин» [10, с. 764].

С. В. Бобровник розглядає правовий конфлікт як «стан двостороннього зв'язку суб'єктів, який заснований на правових протиріччях, що характеризуються порушенням або перешкодою в реалізації ними своїх інтересів і є причиною розвитку або кризи суспільних відносин» [6, с. 110]. Т. І. Шинкар

під юридичним конфліктом розуміє «пов'язаний з правом (правовими відносинами) прояв об'єктивних чи суб'єктивних протиріч інтересів, що виражається у формі відкритого протиборства сторін, всі або хоча б один елемент якого (суб'єкти, об'єкт, суб'єктивна сторона або об'єктивна сторона) мають юридичну характеристику, і яке тягне або може спричинити настання юридичних наслідків і, як наслідок, може бути завершеним за допомогою юридичних засобів і процедур». Юридичний конфлікт за своєю соціальною природою, як вважає Т. І. Шинкар, є змістовнішим явищем, а потреба законодавчого закріплення поняття юридичного конфлікту обумовлює існування поняття юридичного спору, з огляду на що, юридичний спір – це зовнішній, безпосередньо пов'язаний з правом прояв юридичного конфлікту, що становить своєрідну правову форму його вираження. Юридичні конфлікти, всі структурні елементи яких мають юридичну характеристику, науковиця називає «правовими конфліктами», що становлять протиборство суб'єктів права з суперечливими правовими інтересами [197, с. 63-64, 183].

О. В. Брусакова юридичний конфлікт як «різновид соціального конфлікту і специфічну форму взаємодії його учасників, що проходить у сфері позитивного права», визначає як «відкрите протиборство між, як мінімум, двома суб'єктами права, що обумовлене суперечностями їх юридично значимих інтересів, тягне за собою юридичні наслідки і долається за допомогою юридичних же засобів і методів» [8, с. 54].

Цінною є думка В. В. Веннікової про те, що «прикметник «правовий» визначає характер іменника «спір» як такий, що пов'язаний з правом, тобто системою норм (правил поведінки) і принципів, встановлених державою як регулятор суспільних відносин», і хоча «існує багато думок щодо визначення поняття господарського, міжнародного, трудового, інвестиційного, земельного, цивільно-правового та інших спорів, усі вони так чи інакше пов'язані з правами і обов'язками сторін, а тому є правовими спорами і їх визначення, по суті, є визначенням спору про право» [10, с. 764, 766].

На сьогодні в юридичній науці та практиці накопичено теоретичне підґрунтя сутнісної характеристики правової категорії «земельний спір». На доктринальному рівні науковцями по-різному тлумачиться це поняття. У сучасній українській правовій літературі більшість авторів трактують сутність земельного спору як вид правовідносин. Яскравими представниками такого теоретичного підходу є А. Й. Годованюк, А. О. Арсенюк., Н. В. Ільницька, Л. В. Лейба та інші. Так, А. Й. Годованюк розглядає земельний спір як «правовідносини, сформовані на підставі розбіжностей, які виникли під час застосування норм земельного законодавства щодо володіння, користування і розпорядження земельними ділянками та реалізацією інших прав на землю, що виникають між суб'єктами земельних правовідносин з приводу дійсного або уявного порушення суб'єктивних прав на земельні ділянки, а також законних інтересів зазначених суб'єктів» [15, с. 256]. А. О. Арсенюк визначає земельний спір в широкому розумінні як «особливий вид правовідносин, що являє собою розбіжність та протиріччя сторін з приводу виникнення, здійснення або припинення прав на землю та інших пов'язаних з нею прав і обов'язків», а у вузькому розумінні – як «особливий вид правовідносин, що являє собою розбіжність та протиріччя сторін з приводу виникнення, здійснення або припинення прав на землю та інших пов'язаних з нею прав і обов'язків, що виникає при подачі позову до суду, підлягає вирішенню в судовому порядку та потребує дослідження судом специфічних у силу особливостей об'єкта доказів» [3, с. 5]. Н. В. Ільницька дає таке визначення земельного спору – це «особливий вид правових відносин по вирішенню розбіжностей, пов'язаних з порушенням права землекористування, тобто права володіння, користування та права внутрішньогосподарського управління землею, а також з наданням або вилученням землі, які виникають між землекористувачами, іншими особами і державними органами, які здійснюють загальне або відомче управління землею» [38]. На думку авторського колективу підручника «Земельне право України» (за редакцією М. В. Шульги), земельні спори – це «особливий вид правових відносин щодо розв'язання конфлікту, який виникає у зв'язку з порушенням прав

та законних інтересів власників земельних ділянок, землекористувачів, у тому числі й орендарів земельних ділянок та інших суб'єктів земельних правовідносин» [32]. Л. В. Лейба надає таке визначення земельних спорів – це «особливий вид правових відносин, в основі яких знаходяться розбіжності суб'єктів, що проявляються в процесі виникнення, реалізації, зміни чи припинення земельних прав, їх охорони (захисту) у зв'язку з порушенням прав та законних інтересів (чи їх визнанням) власників земельних ділянок, землекористувачів, в тому числі орендарів земельних ділянок та інших суб'єктів земельних правовідносин» [60, с. 8].

Існують й інші визначення змісту поняття «земельний спір». Зокрема, І. І. Каракаш розглядає земельні спори як «неврегульовані розбіжності, що пов'язані із застосуванням норм земельного законодавства щодо володіння, користування і розпорядження земельними ділянками та реалізацією інших прав на землю, які виникають між суб'єктами земельних відносин і підлягають вирішенню у порядку, встановленому законом» [40, с. 132]. О. С. Настіна зауважує, що земельні спори є різновидом правових конфліктів, визначальною ознакою яких вважається те, що «вони прямо чи посередковано стосуються земель у межах території України, земельної ділянки, її частини чи прав на неї, у тому числі на земельну частку (пай)» [78].

Варіативність сутнісного трактування правової категорії «земельний спір» пояснюється частим ототожненням його із земельним конфліктом. Прикладом такого теоретичного ототожнення є позиція Н. І. Чудик-Білоусової та Л. С. Тараненко, які земельним спором вважають «певний конфлікт між суб'єктами земельних відносин, що потребує вирішення у визначеному законом порядку», при цьому вказані автори зауважують, що більш доцільним є використання поняття «спір у сфері землекористування» [196, с. 261, 269]. Дослідники особливостей провадження по земельних спорах в порядку адміністративного судочинства Р. З. Голобутовський, А. Баглай, В. Проненко розглядають земельний спір як «правовідносини, що сформувались на підставі розбіжностей (конфліктів) під час застосування земельного законодавства щодо

володіння, користування та розпорядження земельними ділянками та реалізацією інших прав на землю з метою захисту своїх порушених прав та інтересів» [16, с. 169]. Г. І. Дзяхар під поняттям земельного спору розуміє «певний конфлікт інтересів між суб'єктами або суб'єктами та іншими учасниками земельних правовідносин, під час якого кожна зі сторін намагається переконати іншу сторону (сторони) у правильності та законності власної позиції, а також не залежить від способів та засобів такого переконання задля захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів» [22, с. 78].

У вітчизняній науковій літературі є також напрацювання, у яких поняття «земельний спір» та «земельний конфлікт» розмежовуються. Так, А. О. Арсенюк розглядає «земельний спір» та «конфлікт у сфері земельних правовідносин» як окремі поняття, зауважуючи, що виникнення та розвиток конфлікту відбувається в позасудовому порядку, а земельний спір стає таким лише після подачі позову або заяви особою до суду [2, с. 234]. А. М. Мірошніченко зазначає, що земельні спори є різновидом правових конфліктів [75]. Л. В. Лейба визначає земельний конфлікт як «форму максимального загострення соціальних протиріч, пов'язаних із земельними та іншими правами, які проявляються в зіткненні різних соціальних суб'єктів, що призводить до можливості виникнення земельних та інших спорів, урегулювання яких вимагає спеціальних правових механізмів», а земельний спір становить собою «правовий спір, який виникає в межах спірних матеріальних правовідносин» [60]. На думку О. І. Настіної, «саме земельний конфлікт, його загострення призводять до виникнення земельних спорів» [78, с. 130].

В іншомовній літературі земельний спір розглядається як форма суперечливих претензій/вимог щодо права власності на землю, прав землекористування, земельного законодавства та їх поєднання [236, с. 19]. Соціологи Бред Спенглер та Хайді Берджесс при дослідженні конфліктів за приклад взагалі взяли земельні спори між двома етнічними групами, оскільки вони, на їхню думку, є найбільш яскравими прикладами розмежування [300].

Їхнє дослідження показало, що земельний конфлікт включав сукупність земельних спорів.

У ряді методичних розробок, що представлені міжнародними організаціями, також можна зустріти розмежування проаналізованих понять. Так, Агенство США з міжнародного розвитку (USAID), зокрема, його офіс управління та пом'якшення конфліктів, надає наступні роз'яснення щодо описаної проблематики: а) земельний спір передбачає суперечливі претензії щодо прав на землю двох чи більше сторін, які зосереджені на конкретній ділянці землі, що можуть бути вирішені в рамках існуючого законодавства, при цьому земельні спори можуть відображати або не відображати ширший конфлікт щодо землі; б) натомість, земельний конфлікт передбачає конкуруючі претензії груп людей на великі земельні ділянки, який за широтою та глибиною не легко вирішити в рамках чинного законодавства [252].

Вважаємо, що в рамках даного дослідження варто зупинитись на розгляді існуючих підходів щодо класифікації земельних спорів у теоретичних працях та нормативно-правовій базі.

На сьогодні немає єдиного підходу щодо класифікації земельних спорів. У юридичній літературі пропонуються різні критерії, за якими класифікують земельні спори. Вибір тієї чи іншої класифікації залежить від мети, яка переслідується [177, с.80].

Земельні спори, залежно від способу їх вирішення, можна розділити на спори, що вирішуються у судовому порядку, та спори, що вирішуються у позасудовому порядку.

У свою чергу серед земельних спорів, що вирішуються у судовому порядку, в залежності від визначеної у законі юрисдикції суду, виокремлюють: а) спори, що розглядаються у порядку цивільного судочинства; б) спори, що розглядаються у порядку господарського судочинства; в) спори, що розглядаються у порядку адміністративного судочинства.

Згідно чинного законодавства основні правила вирішення спорів в порядку цивільного судочинства визначаються Цивільним процесуальним кодексом

України (далі – ЦПК України), а на окремі особливості його застосування звертається увага у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16 квітня 2004 року (далі – Постанова ПВСУ № 7).

Відповідно до частини першої статті 19 ЦПК України, суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства [193].

У Постанові ПВСУ № 7 розмежовуються земельні та пов'язані із ними майнові правовідносини, а відтак розділяються: а) земельні спори та б) пов'язані із земельними відносинами майнові спори. При цьому наголошується, що «за загальним правилом розмежування компетенції судів з розгляду земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів відбувається залежно від суб'єктного складу їх учасників. Ті земельні та пов'язані із земельними відносинами майнові спори, сторонами в яких є юридичні особи, а також громадяни, що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статус суб'єкта підприємницької діяльності, розглядаються господарськими судами, а всі інші – в порядку цивільного судочинства, крім спорів, зокрема, щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень при реалізації ними управлінських функцій у сфері земельних правовідносин, вирішення яких... віднесено до компетенції адміністративних судів» [122].

Пунктом 2 Постанови ПВСУ № 7 також визначено перелік підсудних судам справ, що стосуються земельних спорів (з приводу володіння, користування, розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян чи юридичних осіб; пов'язаних з орендою землі; про встановлення та припинення дії земельних сервітутів та ін.) та майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами (про відшкодування власникам і землекористувачам збитків, заподіяних вилученням (викупом) визначених угідь, обмеженням їхніх прав або порушенням земельного законодавства тощо) [Про практику застосування

судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ: постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 16 квітня 2004 року. [URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04) (дата звернення: 29.10.2022)].

Процесуальний порядок здійснення господарського судочинства визначається Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК України). За загальним правилом господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв’язку із здійсненням господарської діяльності, та інші справи, сторонами яких є юридичні особи та (або) фізичні особи-підприємці. Зокрема, відповідно до пункту 6 частини першої статті 20 ГПК України, до них серед інших також належать «справи у спорах щодо права власності чи іншого речового права на майно (рухоме та нерухоме, в тому числі землю), реєстрації або обліку прав на майно, яке (права на яке) є предметом спору, визнання недійсними актів, що порушують такі права, крім спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та спорів щодо вилучення майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, а також справи у спорах щодо майна, що є предметом забезпечення виконання зобов’язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи-підприємці» [17].

Особливості розгляду земельних спорів у порядку господарського судочинства висвітлено у постанові Пленуму Вищого господарського суду України № 6 «Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин» від 17 травня 2011 року (далі – Постанова ПВГСУ № 6). Зокрема, у ній зазначено, що господарським судам підвідомчі лише справи у спорах, що виникають із земельних відносин приватноправового характеру, тобто відносин, які врегульовані нормами цивільного або господарського права, та сторони яких реалізують свої цивільні або інші майнові права на земельні ділянки на засадах рівності [111].

Земельні спори, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства, вирішуються відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Відповідно до частини першої статті 19 КАС України, юрисдикція адміністративних судів поширюється на

справи у публічно-правових спорах, серед яких, насамперед, слід виділити спори: 1) фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження; 2) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом; 3) щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності [47].

Розглядаючи класифікацію земельних спорів, що вирішуються у судовому порядку, за таким критерієм, як юрисдикція суду, слід зауважити, що сторонам конфлікту досить часто не вдається вірно розмежувати цивільну, господарську чи адміністративну юрисдикцію стосовно підсудності земельного спору, навіть у судів з цього питання немає єдності. Тому не дивно, що Великою Палатою Верховного Суду з часу своєї діяльності було переглянуто значну кількість справ з підстав порушення судами правил предметної чи суб'єктної юрисдикції та сформовано критерії розмежування судових справ, у тому числі щодо юрисдикції земельних спорів. Зокрема, вирішено відповідні питання в контексті спорів, пов'язаних із реєстрацією права власності на земельні ділянки, оренди земельних ділянок, приватизації земельних ділянок, грошової оцінки землі, меж земельних ділянок та інших питань [4], проте проблеми щодо розмежування юрисдикції земельних спорів залишаються актуальними й досі (що буде більш детально описано у розділі 2).

Підхід Л. В. Лейби щодо класифікації земельних спорів ґрунтується на конкретному об'єкті спірних відносин як визначальної ознаки тієї чи іншої групи з трьох основних: 1) спори, об'єктом яких виступають землі в межах території України; 2) спори, об'єктом яких є земельна ділянка або її частина; 3) спори, об'єктом яких виступають права на земельну ділянку, її частину чи земельну частку (пай) [60, с. 8].

За суб'єктом земельних відносин розділяють земельні спори, які виникають на основі: 1) захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права власності на землю фізичних осіб; 2) захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права власності на земельну ділянку юридичних осіб; 3) захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права власності на земельну ділянку держави; 4) захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права комунальної власності на землю [191].

За рівнем розгляду розрізняють земельні спори, які розглядаються національними інстанціями, та земельні спори, які розглядаються міжнародними інстанціями.

В залежності від предмету спору та складу його учасників земельні спори класифікують на приватноправові та публічно-правові. Як зауважено у постанові Великої палати Верховного Суду в справі № 990/1/23, «публічно-правовий спір має особливий суб'єктний склад. Участь суб'єкта владних повноважень є обов'язковою ознакою для того, щоб класифікувати спір як публічно-правовий», при цьому «необхідно виходити із суті права та/або інтересу, за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, характеру спірних правовідносин, змісту та юридичної природи обставин у справі... Публічно-правовий спір, на який поширюється юрисдикція адміністративних судів, є спором між учасниками публічно-правових відносин і стосується саме цих відносин... Спір має приватноправовий характер, якщо він обумовлений порушенням або загрозою порушення приватного права чи інтересу (як правило майнового) конкретного суб'єкта, що підлягає захисту в спосіб, передбачений законодавством для сфери приватноправових відносин, навіть якщо до порушення приватного права чи інтересу призвели управлінські дії суб'єктів владних повноважень» [98]. Отже, приватноправовий характер земельного спору визначається наявністю майнового чи немайнового особистого інтересу учасників, а публічно-правовий земельний спір виникає між учасниками публічно-правових відносин і стосується саме цих відносин.

Автори підручника «Земельне право», звертають увагу на те, що «земля є не тільки територіальним базисом і основним засобом виробництва, але й складовою єдиної екологічної системи», тому вони розглядають земельний спір як різновид еколого-правового спору. Відповідно на цій підставі науковці виокремлюють дві групи земельних спорів: суто земельні спори та земельні спори екологічного спрямування [33, с.265].

Крім того, окремі спори в залежності від об'єкту та складу учасників можна віднести одночасно до різних категорій, як от, наприклад, спір між подружжям щодо розподілу спільного майна, до складу якого входять земельні ділянки, є сімейним спором і в той же час земельним. Або спадковий спір, в основі якого лежать неузгодженості між спадкоємцями, що виникають щодо прав та обов'язків спадкодавця, які стосуються землі, водночас можна назвати і земельним спором. Такі спори відносять до категорії земельних спорів, які виникли відповідно із сімейних чи спадкових правовідносин.

Таким чином, розглядаючи питання земельних спорів, неможливо обійти увагою такі поняття, як суб'єкти та об'єкти земельних відносин. Статтею 2 ЗК України визначено, що «суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади», а до об'єктів земельних відносин належать «землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї)»[34]. Беручи до уваги зміст вказаних понять, визначення земельного спору можна сформулювати наступним чином: земельний спір – це правовідносини, пов'язані із суперечностями, що виникли між суб'єктами земельних відносин (громадянами, юридичними особами, органами місцевого самоврядування та органами державної влади) щодо об'єкта земельних правовідносин (землі в межах території України, земельних ділянок та прав на них, у тому числі на земельні частки (паї) [182, с. 218].

1.2. Характеристика медіації як альтернативного способу врегулювання земельних спорів

У праві сформувався усталений підхід щодо виокремлення юрисдикційної та неюрисдикційної форми захисту прав: «юрисдикційна – полягає в діяльності уповноважених державою органів по захисту порушених або оспорюваних прав шляхом судового розгляду або адміністративного порядку; неюрисдикційна – полягає в діяльності громадян та організації по захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, які здійснюються ними самостійно, без звернень за допомогою до державних або інших компетентних органів» [64, с. 15].

До неюрисдикційної форми вирішення земельних спорів відносять, зокрема, альтернативні способи вирішення спорів. Під терміном «альтернативне вирішення спорів» в теоретичній літературі мається на увазі широке коло механізмів вирішення спорів, які є відмінними від розгляду спорів у судах. Україна як кандидат у члени Європейського Союзу, маючи певні зобов'язання щодо узгодження національного законодавства із європейським, вживаючи заходи щодо впровадження міжнародних стандартів та покращення доступу до правосуддя, обрала шлях розвитку альтернативних методів врегулювання спорів, у тому числі, інституту медіації. Зокрема, Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженою Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, передбачено запровадження та розвиток інституту медіації як один із заходів реалізації цієї стратегії [124]. Крім того, розширення можливостей застосування альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації, спрямоване на реалізацію Цілей сталого розвитку України до 2030 року, а саме шістнадцятій цілі «Сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях» [126].

Одне з найперших відомих вживань словосполучення «альтернативне вирішення спорів» (далі – ADR, від англ. Alternative Disputes Resolution) відноситься до 1980-х років [205]. Цей термін визначається в Глосарії до Правил цивільного судочинства Англії та Уельсу як «загальний опис методів вирішення спорів інакше, ніж через звичайний судовий процес» [233]. ADR, зазвичай, означає широкий спектр процесів і методів вирішення спорів, які служать засобом для конфліктуючих сторін прийти до згоди без судового розгляду [104]. На практиці, однак, ADR розуміють як «позасудовий процес, в якому нейтральна третя сторона допомагає сторонам конфлікту у вирішенні спору» [129], досить часто це стосується саме медіації.

Система ADR представляє собою набір засобів і механізмів, що утворюють процедуру вирішення та позасудового врегулювання спорів, які виникають між суб'єктами правовідносин. При цьому кінцева мета застосування ADR – вирішення конфлікту при найменших витратах для всіх його учасників.

Загально визнано, що ADR має ряд переваг у порівнянні з традиційним судовим процесом, що обумовлює популярність та швидкий розвиток таких процедур у більшості розвинутих країн [190]. Серед основних переваг ADR, як правило, називають: можливість заощадити час та кошти; повернення сторонам контролю над конфліктною ситуацією; неформальність; гнучкість; конфіденційність. Як показує досвід інших країн, «альтернативні способи вирішення спорів, у тому числі медіація, досить популярні, оскільки не завжди учасники конфліктів, з різних на те причин, хочуть та/або можуть звертатись до суду, і не для кожного випадку вирішення питання у суді є ефективним» [174, с. 227].

Традиційно основними видами ADR вважаються арбітраж (англ. arbitration), переговори (англ. negotiation) та медіація (англ. mediation).

Одним з найбільш поширених альтернативних методів вирішення спорів є медіація. Медіація – це міжнародний загальновживаний термін, що в перекладі на українську дослівно означає «посередництво». Дослідниця основних підходів до трактування поняття «медіація» Олена Кірдан констатує, що це слово

походить від грецького терміну «medos» (нейтральний, незалежний від сторони), а також від латинських термінів «mediare» – бути посередині та «mediatio» – посередництво, а його аналогами є англійське – «mediation», а також французьке – «médiation» [43, с. 15].

Вважається, що медіація як соціальний і юридичний інститут виникла у 30-х роках XX століття в часи Великої депресії у США, а з початку 60-х років минулого століття поступово закріпилася в країнах англосаксонського права [61с. 156-157]. На сьогодні у багатьох країнах світу ця процедура є одним з найефективніших альтернативних способів вирішення спорів, у тому числі й у сфері земельних відносин.

У науковій літературі існує безліч визначень медіації. Наприклад, Тоні Фолі наводить класичну дефініцію медіації, яка, на його думку, містить усі ключові елементи цієї процедури: медіація – це «добровільний процес, у якому учасники суперечки спільно досліджують і усувають свої розбіжності за допомогою медіатора» [308, с. 334]. Мартіна Ван Дер Вілен подає таке визначення медіації: «медіація – це неформальний, структурований, добровільний та спільний процес, заснований на відповідальності та самостійності учасників, метою якого є запобігання та мирне вирішення конфліктів» [267, с. 68]. У виданні «Керівництво з належної практики Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року. Медіація», медіація визначається як «добровільний, структурований процес, де медіатор допомагає конфліктуючим сторонам спілкуватися та дає їм можливість взяти на себе відповідальність за вирішення конфлікту» [225]. У Шотландському посібнику із використання медіації є посилення на медіацію як на процес із залученням незалежної третьої сторони, роль якої полягає в тому, щоб допомогти сторонам визначити реальні проблеми між ними, їхні прагнення та потреби, варіанти вирішення і, де це можливо, досягнути результату, який є прийнятний для усіх зацікавлених сторін [202, с. 3]. У Посібнику ООН з ефективної медіації ця процедура розглядається як «процес, за допомогою якого третя сторона допомагає двом або більше сторонам, за їхньою згодою, запобігти,

врегулювати або вирішити конфлікт, сприяючи їм у розробленні взаємоприйнятної угоди» [231, с. 3].

У вітчизняній науковій літературі накопичено величезну кількість напрацювань щодо сутності медіації, і варто зауважити, майже усі вони в тій чи іншій мірі сходяться до схоластики «посередництво». Так, автори підручника з цивільного процесу медіацію розглядають як «один з альтернативних способів розв'язання спору його сторонами за участю третьої особи – медіатора, який, здійснюючи загальне керівництво процедурою, допомагає сторонам досягти максимально ефективного рішення самостійно» [55, с. 1309]. М. Кучерова визначає медіацію як «соціально-правовий механізм вирішення правових конфліктів, який за допомогою комплексу соціальних та правових засобів спрямований на врегулювання та розв'язання спору, що виник, тобто відновлення порушеного права шляхом прийняття взаємоприйнятного рішення» [246]. Медіація для О. І. Настіної – це, у першу чергу, «посередництво у досягненні порозуміння між сторонами конфлікту» [78]. Г. В. Єрмоєнко описує медіацію як «процес, під час якого зустрічаються разом дві чи більше сторін у присутності третьої, нейтральної, сторони (медіатора), яка сприяє досягненню сторонами взаємної згоди у вирішенні спору. При цьому фокус зосереджено на інтересах сторін, а не на правових позиціях» [25]. Д. В. Федчишин розглядає медіацію як «процес переговорів, у якому медіатор є організатором та управляє переговорами таким чином, щоб сторони прийшли до найбільш вигідної та задовольняючої інтереси обох сторін угоди, в результаті виконання якої конфлікт між ними був би врегульований» [170, с. 213]. О. С. Можайкіна дає таке визначення медіації – це «структурована добровільна та конфіденційна процедура позасудового врегулювання спору (конфлікту), в якій медіатор (посередник) допомагає сторонам у розумінні їхніх інтересів та пошуку ефективних шляхів досягнення взаємоприйнятного рішення» [76, с. 55].

У Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах» (далі – Директива про медіацію), медіація визначена як

«структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора» [219]. У Законі України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року (далі – Закон про медіацію), цей термін вживається у значенні позасудової добровільної, конфіденційної, структурованої процедури, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [117].

У законодавчих актах деяких країн світу сформовано власні визначення поняття «медіація»:

Болгарія: медіація – добровільна та конфіденційна позасудова процедура вирішення спору, під час якої третя особа – медіатор допомагає сторонам у спорі досягти згоди [26];

Індія: медіація означає процес, незалежно від того, чи називається він медіація, досудова медіація, онлайн-медіація, громадська медіація, примирення або має інший вираз подібного значення, за допомогою якого сторони намагаються досягти мирного вирішення їхнього спору за допомогою третьої особи, яка називається медіатором, який не має повноважень нав'язувати сторонам рішення спору [304];

Ірландія: медіація – це конфіденційний, сприятливий і добровільний процес, у якому сторони спору за допомогою медіатора намагаються досягти взаємоприйнятної згоди для вирішення спору [275];

Литва: медіація – процедура вирішення спору, під час якої один або кілька медіаторів допомагають сторонам спору вирішити спір мирним шляхом [258];

Німеччина: медіація – це конфіденційний і структурований процес, у якому сторони прагнуть добровільно та автономно досягти мирного вирішення свого конфлікту за допомогою одного або кількох медіаторів [280];

США: медіація – процес, у якому медіатор сприяє спілкуванню та переговорам між сторонами, щоб допомогти їм досягти добровільної згоди щодо їхнього спору [312].

Отже, як вбачається, напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців щодо сутності медіації, а також дефініції цього поняття у законодавстві не мають суттєвих відмінностей у змістовній складовій, доповнюють одне одного та характеризуються тим, що для усіх них ключовими поняттями є «переговори», «нейтральний посередник», «взаємоприйнятне рішення».

У сучасному розумінні медіація – це особливий вид переговорів за участю третьої нейтральної сторони – професійно підготовленого медіатора, якому відведено конкретну роль у цій процедурі, що організується та проводиться медіатором за певними правилами та має свою визначену структуру. Як вірно зауважив Леонард Ріскін, цей вид діяльності вражає своїм різноманіттям, і окремі види медіації можуть суттєво відрізнятися один від одного, причому на сьогодні немає вичерпної чи загальновизнаної системи для їх класифікації [295, с. 8]. Цей же автор виокремив у 90-х роках минулого століття оцінювальну та фасилітативну моделі медіації, які займають домінуюче становище й досі, та, у свою чергу, передбачають використання медіатором різних стратегій та прийомів, що зумовлює їх подальшу класифікацію. При цьому Леонард Ріскін зазначає, що медіатор, який використовує оцінювальну модель медіації, припускає, що учасники хочуть і потребують, щоб він надав певні вказівки щодо відповідних підстав для врегулювання – на основі закону, галузевої практики або технології – і щоб він був уповноважений надавати такі вказівки завдяки своїй підготовці, досвіду та об'єктивності. Медіатор, який обирає фасилітативну медіацію, припускає, що сторони є розумними, здатними працювати зі своїми колегами і розуміють ситуацію краще, ніж медіатор, і, можливо, краще, ніж їхні юристи. Відповідно сторони можуть розробити кращі рішення, ніж будь-які інші, які міг би створити медіатор. Таким чином, основна місія фасилітативного медіатора полягає у роз'ясненні та покращенні спілкування між сторонами, щоб допомогти їм у самостійному прийнятті рішення [295, с. 24]. У фасилітативній медіації остаточний результат залежить лише від сторін, медіатор не має повноважень приймати рішення чи пропонувати його варіанти. Це ґрунтується на переконанні, що сторони в конфлікті приймають власне рішення, найкраще

розуміючи, що їм потрібно, а отже таке рішення, вочевидь, має бути дуже стійким та надійним. Фасилітативна медіація якнайкраще підходить для випадків, коли потрібен узгоджений результат для підтримки та зміцнення стосунків.

Оцінювальні медіатори, як правило, є юристами-практиками, які часто мають досвід у певній галузі права, що стосується конфлікту. Вони можуть на прохання сторін поділитися своїм баченням урегулювання конфлікту, запропонувати різні варіанти розв'язання спору або повідомити про ймовірний результат у суді. Оцінювальна медіація підходить для спорів, де немає постійних відносин і потрібно швидко знайти компроміс.

Виокремлюють також регулятивну, наративну, трансформаційну та інші моделі медіації, проте вони є менш розповсюдженими, ніж фасилітативна та оцінювальна.

Медіацію можна класифікувати за різними критеріями. Наприклад, за предметом спору розрізняють цивільну, сімейну, земельну, бізнес-медіацію та ін.; за місцем проживання сторін – внутрішню та транскордонну; за підставою для проведення медіації – за угодою сторін, за законом, за рішенням суду; за критерієм добровільності/обов'язковості – добровільну та обов'язкову.

У свою чергу, обов'язкова медіація має власні різновиди:

1) обов'язкова медіація, що ініціюється судом, який з врахуванням категорії та обставин справи, відносин між сторонами спору та інших характеристик, наділений правом на власний розсуд оцінювати доцільність застосування медіації в кожному конкретному випадку – так звана дискреційна форма обов'язкової медіації або обов'язкова медіація за наказом судді;

2) обов'язкова медіація, яка закріплюється у правових актах шляхом встановлення обов'язку сторін спору використовувати процедуру медіації у визначених категоріях спорів до подання позову до суду – так звана категорична форма обов'язкової медіації або обов'язкова медіація за законом;

3) м'яка форма обов'язкової медіації, коли вимога використання медіації прямо не встановлена або встановлена як рекомендація, проте законом

запроваджені процесуальні санкції, достатні для того, щоб змусити сторони спору вдатися до медіації (наприклад, право суду покласти витрати сторони, яка програла, на сторону, яка виграла в суді, на тій підставі, що сторона, яка виграла спір, відмовилася без поважних причин брати участь у медіації, або право суду зобов'язати сторону, яка не брала участь у процедурі медіації без поважних причин, сплатити до бюджету суму, що відповідає розміру судового збору тощо) – так звана квазізобов'язкова медіація [242, с. 689].

В залежності від того, хто є ініціатором медіації, виділяють медіацію: 1) ініційовану самими сторонами (приватна медіація); 2) ініційовану або запропоновану судом; 3) передбачену приписами законодавства (ст. 3 Директиви про медіацію) [219].

За критерієм інтегрованості у судовий процес медіацію розподіляють на присудову (судову) та досудову (зовнішню) [195, с. 383], або на судову та приватну медіацію [207, с. 16].

Досить схожими на медіацію є такі альтернативні способи вирішення спорів за участю посередника, як фасилітація (англ. *facilitation*) та примирення (англ. *conciliation*). Фасилітація – це переговори за участю третьої нейтральної особи, яка управляє процесом, не впливаючи на предмет обговорення. Т. Шинкар підкреслює, що «фасилітатор забезпечує дотримання встановлених процедурних правил і рівну участь кожної сторони у вирішенні питань, щодо яких існують розбіжності, регулює емоції, стежить за тим, щоб учасники переговорів не відхилялися від обговорення основних проблемних аспектів і рекомендує сторонам внести зміни в порядок проведення процедури, якщо це може сприяти підвищенню ефективності їхньої взаємодії» [198, с. 224]. Отже, основне завдання посередника-фасилітатора – організувати процедурні аспекти переговорів без прямого впливу на сторони.

Консиліація (примирення) – це «переговори сторін за участю третьої особи – консиліатора, який допомагає сторонам налагодити комунікацію між собою та досягти максимально ефективних домовленостей, сприяючи їм у пошуку взаємовигідного вирішення спору та за потреби пропонуючи варіанти такого

вирішення» [72, с. 90]. Суттєва відмінність цієї процедури від медіації (у класичному її розумінні) в тому, що на відміну від медіатора, який не може надавати сторонам поради щодо варіантів врегулювання спору, посередник-консиліатор активно бере участь у виробленні, обговоренні та виборі остаточного рішення.

Прийнято розглядати фасилітацію, консиліацію та медіацію як окремі примірні процедури за участю нейтрального посередника. Зокрема, М. П. Кучерова зазначає, що концептуальна відмінність між медіацією та консиліацією полягає у ролі консиліатора та медіатора: «консиліатор є більш активним учасником і відіграє консультативну роль у змісті і результатах спору. Він може робити пропозиції, давати експертні поради... З іншого боку, медіатор загалом допомагає сторонам спілкуватися один з одним, щоб вони могли ідентифікувати, уточнити та дослідити суперечливі питання, перш ніж розглянути варіанти для досягнення взаємоприйнятної узгодженої угоди» [56, с. 175].

Розділяємо думку, що фасилітація та консиліація є ні чим іншим, як «різновидами в межах єдиного способу медіації, а саме фасилітативною та оцінювальною моделями медіації» [198, с. 224]. У країнах, де практикуються різні примірні процедури, з огляду на їх схожість, буває досить тяжко надати їм ідеально адаптовані визначення. Так, наприклад, зарубіжні дослідники підкреслюють, що у Німеччині та Франції не є чітким розмежування між консоліацією (примиренням) та медіацією (посередництвом) [315, с. 13].

Українське законодавство (стаття 7 Закону про медіацію) визначає, що медіатор не може «приймати рішення по суті конфлікту (спору) між сторонами медіації», а також не може «надавати сторонам медіації консультації та рекомендації» щодо прийняття такого рішення. У частинах четвертій та п'ятій цієї ж статті сказано, що «медіатор повинен бути неупередженою особою, яка допомагає сторонам конфлікту (спору) здійснювати комунікацію, досягати порозуміння та проводити переговори», а консультації та рекомендації має право надавати лише «щодо порядку проведення медіації та фіксування її результатів»

[117]. Отже, виходячи зі змісту Закону про медіацію, можемо констатувати, що у ньому йдеться саме про фасилітативну (класичну) модель медіації, за якої медіатор не може пропонувати сторонам спору свої рішення, а його основне завдання полягає у тому, щоб налагодити комунікацію між ними, на основі правильно підібраних питань допомогти з'ясувати інтереси кожної з них, що у свою чергу повинно сприяти самостійному генеруванню сторонами варіантів врегулювання спору та прийняттю остаточного взаємоприйняттого рішення.

Як уже зазначалось вище, процедура медіації проводиться медіатором. Основні вимоги до медіатора, визначені вітчизняним законодавством, наступні: це має бути спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном, не має судимості та є повністю дієздатною [117]. Очевидно, що успішний результат медіації у першу чергу залежить від кваліфікації медіатора, який вміє та може сприяти вирішенню конфлікту без звернення до суду. Тому, як передбачалось, законодавець велику увагу зверне на підготовку медіатора та набуті ним компетентності. Проте Закон про медіацію не містить якихось особливих вимог до освіти чи професійних знань надавачів медіаційних послуг, а норми, що стосуються статусу та вимог до медіатора, є досить ліберальними [189, с. 61].

Медіатори мають можливість проходити, крім базової, також спеціалізовану підготовку. Зокрема, на сайті Національної асоціації медіаторів України розміщено інформацію про навчальні курси зі спеціалізованої підготовки медіаторів (судова, сусідська, сімейна медіація, медіація в громадах, медіація в кримінальних справах, шкільна медіація, бізнес-медіація та ін.) [19], що свідчить про можливість отримання медіатором додаткових спеціальних знань для кращого розуміння особливостей проведення медіації у тій чи іншій категорії спорів.

Існує дві групи у спільноті медіаторів з протилежними точками зору щодо професійної орієнтації медіаторів: одні підтримують тезу про те, що медіатору достатньо мати ґрунтовні знання у сфері ведення переговорів та посередницьких

послуг і володіти загальними компетенціями без необхідності мати фахові знання у вузькій сфері, дотичній до предмету спору. Представники іншої групи вважають, що необхідна спеціальна підготовка медіатора в залежності від сфери спору. Згідно цієї концепції, наприклад, щоб проводити медіацію земельних спорів необхідно пройти додаткове навчання з вивчення земельного законодавства та особливостей врегулювання земельних спорів.

Представники першої групи запевняють, що знання юриспруденції можуть заважати медіатору залишатися нейтральним, і він мимоволі почне оцінювати спір з точки зору права, проробляючи в голові можливі варіанти його вирішення. Ю. Д. Притика зауважує, що «якщо медіатору не вдається позбутися професійних (наприклад, юридичних) чи емоційних оцінок, він повинен відмовитися від участі в процесі» [103]. Прихильники професійної спеціалізації медіаторів запевняють, що медіатору, який елементарно не орієнтується в термінології та специфіці тієї сфери, якої стосується спір, тяжко буде зрозуміти суть конфлікту та перебувати «в темі», «на одній хвилі» зі сторонами, що може викликати недовіру та розчарування з боку учасників медіації. Автори підручника «Медіація у професійній діяльності юриста», зокрема, зауважують, що при виборі сторонами медіатора необхідно серед іншого з'ясувати його спеціалізацію за видами спорів [72, с. 235]. У Великій Британії деякі сторони та їх адвокати вважають, що медіатор повинен мати схоже минуле у спорі, для врегулювання якого він залучається, – наприклад, геодезист має бути медіатором у спорі про недбалість геодезистів. [276].

Можна констатувати, що на сьогодні в Україні формується ринок спеціалізованих медіаторів, які надають перевагу тим чи іншим категоріям спорів, оскільки або мають вже певний досвід у врегулюванні якихось конкретних видів конфліктів, або їхня освіта чи попередня трудова діяльність дозволяють їм вільно орієнтуватись в питаннях, які стосуються певної сфери правовідносин. Подібна ситуація склалась і в інших країнах. Зокрема, як у вітчизняних реєстрах медіаторів, так і закордонних, досить часто поряд з основною інформацією про надавачів медіаційних послуг зазначається їх

спеціалізація за категоріями конфліктів, для врегулювання яких вони можуть залучатися сторонами. Наприклад, у реєстрі медіаторів – членів Національної асоціації медіаторів України можливо здійснювати пошук медіаторів не лише за їхнім іменем, регіоном роботи та робочою мовою, а й за сферою врегулювання конфліктів [130]. Відповідно до п. 4 статті 5 Закону Литовської республіки «Про медіацію», список медіаторів Литовської Республіки повинен містити з-поміж іншого також вказівку на спеціалізацію (спеціалізації) медіатора [258]. У Греції, наприклад, медіацію у спрах з питань нерухомого майна та виправлення кадастрових записів може проводити лише спеціальний медіатор у сфері нерухомості, який має відповідну спеціалізацію та зареєстрований в окремому реєстрі земельних медіаторів [251]. В Україні передбачена певна спеціалізація та проходження додаткової підготовки для медіаторів, які співпрацюють з центрами з надання безоплатної правничої допомоги [115].

Як вбачається, медіаторам, які практикують медіацію у врегулюванні земельних спорів, також необхідно проходити відповідну спеціалізовану підготовку чи підвищення кваліфікації, щоб орієнтуватись в предметі земельного спору та володіти базовим категорійним запасом для того, щоб розуміти суть конфлікту та найкраще посприяти у його врегулюванні. Разом тим, вважаємо, що для такої категорії спорів досить вагомою є думка фахівця (експерта) із земельних питань або/та юриста, яких сторони за спільною згодою можуть залучати до процесу переговорів та перевірки напрацьованих рішень на реалістичність, адже саме таким особам варто доручати процес врахування усіх технічних та правових аспектів можливих варіантів вирішення спору. Тому, враховуючи, що при тій моделі медіації, яка визначена нашим законодавством, медіатор, який проводить процедуру медіації, не обов'язково повинен бути фахівцем у тій галузі конфліктних відносин, якої стосується спір, та не може надавати будь-які рекомендації щодо варіантів вирішення спору, необхідно для перевірки на реалістичність та відповідність законодавству, зокрема земельному, запропонованого сторонами рішення залучати експертів, юристів, інших фахівців, які володіють відповідними компетенціями, тим паче, що законом

передбачено таке право для сторін медіації (пункт 7 частини першої статті 18 Закону про медіацію). Доцільним, як вбачається, може бути проведення ко-медіації у земельних спорах, тобто медіації за участю двох і більше медіаторів, серед яких хоча б один має спеціалізацію саме у сфері земельних відносин. Можливо піти іншим шляхом, наприклад, як у Грузії, де законом передбачено, що для врегулювання певних категорій приватноправових земельних спорів, зокрема, межових, залучаються нотаріуси-медіатори. Так, відповідно до статті 10 Розділу VI «Альтернативні способи вирішення спорів (нотаріальна медіація)» Закону Грузії «Про порядок систематичної та епізодичної реєстрації прав на земельні ділянки та удосконалення кадастрових даних», у разі недосягнення згоди між сторонами щодо меж земельних ділянок, накладання земельних ділянок одна на одну та у інших передбачених випадках Національне агенство державного реєстру в обов'язковому порядку рекомендує сторонам нотаріальну медіацію, за результатами якої, у разі досягнення згоди між сторонами, укладається мировий акт, який підписується сторонами та медіатором-нотаріусом, та є підставою для проведення реєстраційних дій [333].

З метою формування сутнісного розуміння категорії «медіація» необхідно нагадати принципи медіації, перелік яких наведено у Законі про медіацію (статті 5-8): 1) добровільності (вільний вибір процесу медіації та медіатора, можливості сторін і медіатора відмовитись від медіації у будь-який момент); 2) конфіденційності (заборона медіатору та іншим учасникам медіації розголошувати конфіденційну інформацію); 3) нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора (медіатор має бути нейтральним і незалежним від сторін, органів влади); 4) самовизначення та рівності прав сторін медіації (надаються всім сторонам медіації рівні права та можливості) [117].

Слід також зауважити, що медіація – це структурований процес, який організовується та проводиться медіатором за певними правилами та у певній послідовності стадій (їх ще називають етапами або фазами), чим, власне, медіація і відрізняється від звичайних переговорів. Зазвичай, виділяють такі стадії медіації: 1) підготовча стадія; 2) збір інформації та визначення тем для

обговорення; 3) робота з інтересами та потребами сторін; 4) пошук варіантів рішення; 5) оцінка варіантів рішення. Досить часто процес підготовки до медіації вважають додатковим етапом процедури медіації, так званою «премедіацією». Крім того, додатковою (факультативною) стадією медіації може бути «постмедіація», завданням якої є питання моніторингу виконання досягнутих домовленостей за результатами медіації та надання сторонам підтримки з боку медіатора, якщо при цьому будуть виникати труднощі.

Оскільки медіація є процедурою неформалізованою та досить гнучкою, у різних джерелах можна зустріти іншу кількість та назви її стадій, проте змістовне навантаження самого процесу практично залишається незмінним, оскільки суть цієї процедури полягає у тому, щоб медіатор шляхом постановки запитань та застосування технік та інструментів активного слухання під час спілкування зі сторонами зміг зібрати інформацію про спірні взаємовідносини, спільно зі сторонами визначити та обговорити питання, які найбільше їх турбують у цій конфліктній ситуації, сприяти сторонам зробити перехід від висловлення позицій до розуміння інтересів та потреб, які лежать в основі конфлікту, що у свою чергу допоможе напрацюванню ними можливих варіантів та шляхів задоволення цих потреб та узгодження ними конкретного реалістичного рішення. Важливо зауважити, що успішність медіації вимірюється не стільки стовідсотковим врегулюванням усіх спірних моментів та укладенням угоди за результатами медіації, скільки можливістю емоційної деескалації, переходу від позицій до усвідомлення своїх потреб, зупинення розвитку конфліктних взаємовідносин, налагодження неконфліктної комунікації та створення основи для конструктивного діалогу.

Оскільки у статті 158 ЗК України законодавцем вжито словосполучення «вирішення спорів», а у статті 158-1 ЗК України йдеться про «врегулювання спорів шляхом медіації», вочевидь, необхідним є більш детальне дослідження змісту понять «вирішення спору» та «врегулювання спору».

Відповідно до Тлумачного словника української мови «вирішувати» означає «роздумуючи, обмірковуючи, доходити до якого-небудь висновку»; «знаходити

яку-небудь відповідь, розв'язувати питання» [12]. Всесвітній словник української мови пропонує такі синоніми до слова «вирішити» – «постановити», «визнати», «присудити», «ухвалити», «розв'язати» та ін. [11] «Врегулювати» іншими словами означає «улаштувати», «помирити», «улагодити» [14].

У науковій літературі існують різні підходи щодо взаємозв'язку вказаних понять, інколи навіть діаметрально протилежні. Так, Г. А. Лавриненко до основних форм завершення конфлікту відносить: розв'язання, врегулювання, загасання, усунення, переростання в інший конфлікт. При цьому розв'язання конфлікту він розглядає, як «спільну діяльність його учасників, спрямовану на припинення протидії і вирішення проблеми, яка привела до зіткнення. Розв'язання конфлікту передбачає активність обох сторін із перетворення умов, у яких вони взаємодіють, та усунення причин конфлікту». Врегулювання конфлікту, як стверджує Г. А. Лавриненко, відрізняється від розв'язання тим, що «в усуненні протиріччя між опонентами бере участь третя сторона. Її участь можлива як за згодою протиборчих сторін, так і без їхньої згоди» [57, с. 15].

Дещо інший зміст у досліджувані категорії вкладає О. В. Брусакова. Врегулювання юридичного конфлікту науковиця розглядає, в основному, як «результат організованого успішного спонукання (чи примусу) одного з суб'єктів права до тієї або іншої юридичної дії, вигідної іншому суб'єктові протиборства або третій стороні. Досягнутий таким чином мир або компроміс не завжди міцний, оскільки первісна причина суперництва не усунена, у постконфліктних стосунках супротивників залишається великою вірогідність нового спалаху боротьби». Натомість вирішення юридичного конфлікту О. В. Брусакова вважає «тією або іншою позитивною дією (рішенням) самих суб'єктів конфлікту або третьої сторони, що припиняє протиборство мирними засобами або шляхом узгодження інтересів протиборчих сторін, або шляхом імперативного припису відповідного органу» [8, с. 55-56]. Протилежну думку висловлює у своєму дисертаційному дослідженні Т. І. Шинкар, яка вважає «вирішення» та «врегулювання» основними формами завершення (припинення) юридичних конфліктів, проте, під вирішенням юридичного конфлікту (спору)

науковиця розуміє «усунення правових підстав для подальших юридичних протиріч (розбіжностей) сторін шляхом винесення спеціально уповноваженим органом або посадовою особою – судом, третейським судом, органом виконавчої влади, державними посадовими особами – обов’язкового рішення по суті тієї справи, що ним розглянута». Урегулювання юридичного конфлікту (спору), на думку Т. І. Шинкар, відрізняється від владного вирішення юридичного конфлікту (спору) третьою особою тим, що урегулювання передбачає «завершення наявних протиріч (розбіжностей) шляхом здійснення сторонами спільної діяльності, спрямованої на примирення і укладення взаємоприйнятної або взаємовигідної угоди, зокрема й при можливому сприянні третьої особи як нейтрального посередника» [197].

У розумінні категорій «вирішення спору» та «врегулювання спору» автору імпонують погляди Т. І. Шинкар. Крім того, як вбачається зі змісту статей 158 та 158¹ ЗК України, законодавець вживає вислів «вирішення земельних спорів», пов’язуючи його з судом та органом місцевого самоврядування (тобто з юрисдикційною формою захисту прав), а «врегулювання земельних спорів» – з медіацією (неюрисдикційною формою).

З врахуванням зазначеного, вважаємо, у контексті процедури медіації доцільно вживати «врегулювання спору», оскільки воно гармонізує із природою медіації як примирної процедури за участю третьої нейтральної особи. На нашу думку, спір вирішується «кимось»: суддею під час судового розгляду спору, арбітром в арбітражному процесі, сторонами в процедурі медіації, а врегульовується «за допомогою когось»: посередника під час переговорів, медіатора в процедурі медіації тощо.

З огляду на вище наведене, доцільно запропонувати наступне визначення медіації: *медіація* – це структурований процес переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання спору шляхом налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін.

Звідси, *медіацію земельних спорів (земельну медіацію)* пропонуємо розглядати як структурований процес переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання земельного спору шляхом налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами земельного спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін земельного спору.

1.3. Ознаки та критерії медіабельності земельних спорів

У сфері земельних правовідносин конфлікти виникають досить часто, про що свідчить і судова статистика щодо кількості звернень до судових органів з метою вирішення таких спорів [156], тому питання більш активного використання альтернативних способів, зокрема медіації, для врегулювання спорів такого виду є досить актуальними. При цьому, не слід забувати, що «шляхом медіації може бути врегульований лише медіабельний земельний спір, тобто такий, який відповідає сукупності умов, за яких медіація може бути ефективною чи взагалі можливою» [41, с. 48], тому для прийняття рішення про доцільність застосування процедури медіації до конкретного спору, пов'язаного із землею та правами на неї, необхідно визначити ознаки медіабельності земельних спорів, аналіз яких може суттєво спростити процес вибору найбільш ефективного способу врегулювання спірних питань.

Законодавство України не містить визначення терміну «медіабельність спору», а науковці застосовують різні підходи для обґрунтування змісту цього поняття. Так, В. В. Кононов та М. П. Петровська розглядають медіабельність правового спору як його властивість, в силу якої він може бути врегульований у процесі медіації [51, с. 91]. Схоже визначення надає І. В. Озерський: «медіабельність – властивість юридичного конфлікту (правового чи іншої форми спору), в силу якої він може бути урегульований безпосередньо сторонами конфлікту (спору) під час процедури медіації (примирення) відповідним

фахівцем у галузі права та психології» [80, с. 8]. Досліджуючи медіацію у вирішенні публічно-правових спорів, А. Г. Бортнікова зауважує, що під медіабельністю таких спорів доцільно розуміти «сукупність властивостей спору, за обов'язкової наявності яких і за взаємної згоди сторін є ймовірність його врегулювання за допомогою процедури медіації» [7, с. 53]. Автори статті, у якій висвітлено результати дослідження медіації у різних спорах, вважають, що «медіабельність – критерії спору, за якими визначається доцільність проведення процедури медіації» [149]. У одноосібній публікації Л. Д. Романадзе наводить більш розширене визначення, зазначаючи, що «під медіабельністю спору слід розуміти сукупність ознак конкретного спору, дієздатності та суб'єктивного ставлення сторін спору, можливості дотримання принципів медіації у певній медіаційній процедурі, які визначають об'єктивну та суб'єктивну можливість проведення медіаційної процедури та впливають на вірогідність її результативності» [152, с. 12]. З точки зору Н. А. Мазаракі, медіабельність правового спору – це «сукупність ознак, які потенційно дають можливість розпочати медіаційну процедуру та досягти мирного і взаємовигідного його вирішення» [69, с. 259], а потенційну можливість і ймовірну ефективність медіаційної процедури визначають саме критерії медіабельності певного спору [69, с. 261]. К. С. Токарева підкреслює, що «чітке визначення критеріїв медіабельності спору, тобто характеристик спору, що визначають ймовірність ефективності застосування до нього процедури медіації, є підґрунтям створення правового регулювання медіації та способом підвищення її ефективності» [159, с. 167-168].

Отже, поняття «медіабельність спору» нерозривно пов'язане з такими поняттями, як «критерії медіабельності спору», «ознаки медіабельності спору», які допомагають виокремити властивості спору як такого, що придатний до медіації, і «детальне дослідження останніх сприяє більш повному та ґрунтовному розумінню першого» [185] та визначенню можливості врегулювання спору шляхом медіації.

Слово «медіабельність», як вбачається, утворено від слів «*mediation*» (в перекл. з англ. – посередництво) та «*able*» (в перекладі з англ. – здатний, спроможний). Таким чином, під медіабельністю спору розуміємо його придатність до медіації; а медіабельний спір – це «спір, який піддається вирішенню шляхом медіації; спір, який спроможний бути врегульованим за участю медіатора» [183, с. 150].

Перед тим, як перейти до розгляду основних ознак медіабельності земельних спорів, варто розглянути критерії медіабельності спорів загалом. На сьогодні ані серед науковців, ані серед медіаторів-практиків якоїсь єдиної системи критеріїв медіабельності спорів ще не вироблено. Окреслюючи критерії медіабельності спорів, автори найчастіше описують ознаки спору чи обставини, за наявності яких спір можна вважати медіабельним, при цьому кількість та ранжування таких ознак може бути різною. В. В. Кононов та М. П. Петровська зауважують, що «більшість авторів обмежуються простим перерахуванням ситуацій, в яких медіація може бути застосована або не може бути застосована» [51, с. 91].

У науковій літературі сформовано декілька підходів щодо класифікації критеріїв медіабельності конфліктів/спорів. Одні автори, опираючись на досвід закордонних колег, виокремлюють чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру; інші обмежуються визначенням конфліктів, які не можуть бути врегульовані процедурою медіації; частина науковців серед критеріїв окремо виділяють обставини, які виключають можливість застосування медіації, та обставини, що сприяють примиренню сторін.

Так, Н. А. Мазаракі розділяє абсолютні критерії немедіабельності спору та відносні критерії медіабельності спору, і за умови відсутності перших можна переходити до оцінки останніх. Серед абсолютних критеріїв немедіабельності спору науковиця виокремлює наступні: 1) наявність прямої законодавчої заборони на вирішення певного виду правового спору в порядку медіації; 2) суперечність предмета й змісту спору моралі та публічному порядку; 3) наявність у спорі інтересів третіх осіб, які не беруть участі в медіації; 4)

неможливість укладення мирової угоди згідно із законодавством; 5) недієздатність сторін медіації чи відсутність повноважень їх представників на укладання медіаційної угоди [69, с. 260]. Спірним за ознакою абсолютності Н. А. Мазаракі вважає такий критерій немедіабельності спору як наявність публічного інтересу у спорі.

За відсутності вищеперерахованих абсолютних критеріїв немедіабельності спору, на думку Н. А. Мазаракі, можливо переходити до оцінки критеріїв медіабельності, які, у свою чергу, вона називає відносними: 1) волевиявлення сторін і їх готовність до процедури медіації; 2) бажання сторін спору досягти компромісу; 3) характер спору дозволяє позиційну варіабельність у рамках інтересів сторін; 4) сторони заінтересовані в конфіденційності вирішення спору; 5) сторони заінтересовані у швидкому вирішенні спору [69, с. 261].

Схожий підхід до формування структури критеріїв медіабельності спору у Л. Д. Романадзе, яка виокремлює серед них: сталі критерії (їх вплив виключає можливість проведення медіації) та змінні критерії, межі впливу яких на медіабельність спору можуть варіюватися в результаті роботи медіатора, представників сторін спору та корегування зовнішніх обставин тощо. Крім того, змінні критерії науковиця розділяє на три групи: 1) змінні критерії, які підвищують вірогідність початку медіаційної процедури та її результативного завершення; 2) змінні критерії, які знижують вірогідність початку медіаційної процедури та її результативного завершення; 3) змінні критерії, пов'язані із суб'єктивним ставленням певного медіатора до оцінки медіабельності певного спору [152, с. 11].

В. В. Кононов та М. П. Петровська, досліджуючи критерії медіабельності земельних спорів, виокремлюють об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливають на те, чи може спір стати предметом медіації. До об'єктивних критеріїв вони віднесли наступні: 1) відсутня пряма заборона на проведення медіації; 2) предмет і зміст спору не суперечить моральності і публічному порядку; 3) спір не впливає на інтереси осіб, що не беруть участі у медіації; 4) законом допускається можливість укладення мирової угоди по даній категорії

справ (відносна умова). Готовність вести переговори, тривалий характер відносин і взаємозалежність учасників спору, на думку науковців, є суб'єктивними чинниками, які свідчать про можливість проведення медіації у конкретному спорі [51, с. 92].

Дослідниця медіації у сфері землекористування Кортні Кейлор звертає увагу на те, що про медіабельність спорів, у тому числі земельних, можуть свідчити наступні фактори: 1) існує потреба у швидкому, економічному вирішенні; 2) сторони хочуть зберегти контроль над своїм спором; 3) сторони спору, є ідентифікованими та здатними брати участь у медіації; 4) будь-який дисбаланс повноважень між сторонами є керованим; 5) існує потреба в конфіденційності; 6) сторони не потребують юридичного прецеденту або бажають його уникнути; 7) сторони мають або сподіваються встановити постійні відносини [217, с. 3-4].

Не існує на сьогодні вичерпного списку абсолютних критеріїв, за якими б можна було достеменно встановити, що спір є медіабельним, та й навряд чи його можливо скласти. Як засвідчили дослідження, на які посилається у своїй книзі нідерландська суддя-медіатор Махтельд Пель, одні лише об'єктивні критерії, які стосуються змісту конфлікту, не допоможуть визначити, варто вдаватися до медіації чи ні, обов'язково необхідна консультація з його учасниками [266]. Тобто у першу чергу мотивація та зацікавленість сторін у врегулюванні спірних питань визначають вірогідність успішної медіації. Тому важливість першої зустрічі медіатора зі сторонами конфлікту є очевидною, оскільки у спілкуванні з ними можливо встановити, чи бажають вони брати участь у переговорах, чи можуть комунікувати та приймати спільне рішення для врегулювання спірних питань, чи є точки дотику у їхніх інтересах та потребах, а також оцінити стадію ескалації конфлікту, ступінь його руйнівного впливу на взаємовідносини сторін, оскільки високий рівень ескалації набагато знижує шанси на успішну медіацію. Як зазначають автори підручника «Медіація у професійній діяльності юриста», враховуючи, що не всі критерії можна віднести до абсолютних, «остаточний висновок про ступінь медіабельності конкретного спору робиться медіатором,

який обраний сторонами для проведення процедури врегулювання спору між ними, на підставі його внутрішнього переконання» [72, с. 339]. Тому власний професійний досвід та внутрішні відчуття медіатора відіграють важливу роль при визначенні ним медіабельності спору, зокрема у сфері земельних відносин.

Як вбачається, саме внутрішня мотивація, потреби, очікування, налаштування сторін конфлікту відіграють вирішальну роль у визначенні можливості врегулювання спору через медіацію, а також безпосередньо впливають на її результативність. Зокрема, такий підхід досить часто використовується при формуванні опитувальників та рекомендацій щодо випадків, коли варто застосовувати медіацію.

Так, на сайті судової влади Нідерландів сторона спору може самостійно оцінити шанси вирішити свій спір шляхом медіації, пройшовши короткий тест, який складається з трьох груп стверджувальних речень. Якщо сторона конфлікту «бачить можливості для розумного вирішення», та/або «зацікавлена у швидкому вирішенні», та/або «думає, що інші конфлікти з іншою стороною також можна вирішити в медіації», та/або «це може заощадити значні (процесуальні) витрати», та/або «їй доводиться мати справу з іншою стороною (сторонами) конфлікту досить часто», та/або «їй потрібне індивідуальне рішення, на яке вона може впливати сама», та/або «необхідно налагодити комунікацію», то конфлікт може бути медіабельним, і медіацію рекомендується стороні розпочати, якщо позов ще не подано, або ж пропонується ініціювати її у вже триваючому судовому процесі. Інша група тверджень складається з таких речень: «Я точно не знаю, у що ми вступаємо», «Я не знаю, скільки є простору для переговорів», «Мені важко сісти за стіл переговорів з іншою стороною (сторонами)», «Я не знаю, чи готова інша сторона співпрацювати», «Я бачу мало можливостей», - якщо сторона погоджується хоча б з одним із цих тверджень і у неї є сумніви щодо медіації, їй пропонується звернутись за консультацією до юридичної служби (якщо позов ще не подано) або ж до офісу медіації суду (якщо розпочато судовий процес) щодо можливості застосування медіації у її конкретному випадку. І нарешті, якщо сторона конфлікту «не бачить можливості для

переговорів», та/або для неї «дуже важливо, щоб суддя виніс рішення по цій справі», та/або «попередня спроба посередництва виявилася невдалою і немає бажання намагатися знову», то розумні шанси, що медіація спрацює для вирішення такого спору, відсутні, і стороні пропонується розпочати судовий процес або ж продовжити вже триваючий [324].

Асоціація «Медіаційна Рада», яка об'єднує низку організацій, зареєстрованих у Латвії, що активно працюють у сфері медіації, надає рекомендації сторонам конфлікту, перераховуючи фактори, за наявності яких медіація може бути корисною. Зокрема, медіаційну процедуру варто ініціювати, якщо: 1) у сторони конфлікту є ідеї щодо вирішення спору та вона готова брати активну участь у прийнятті рішення; 2) для сторони спору важливо підтримувати дружні чи ділові стосунки з іншою стороною, наскільки це можливо, навіть після вирішення спору; 3) сторона спору хоче швидко вирішити проблему, а не сперечатися роками; 4) сторона спору хоче заощадити, не сплачуючи державне мито та інші витрати, пов'язані з судовим процесом; 5) сторона спору хоче відновити психологічну та емоційну рівновагу [314].

Враховуючи напрацювання науковців та практиків у сфері вирішення спорів шляхом медіації, проаналізувавши різні погляди на визначення медіабельності спорів та її критеріїв, пропонуємо власне бачення основних ознак медіабельності земельного спору, перелік яких, водночас, не є вичерпним та не претендує на абсолютну вірність.

Пропонуємо медіабельність земельного спору розглядати як сукупність необхідної та достатньої кількості факторів та ознак спору, які, по-перше, дозволяють розпочати процедуру медіації та, по-друге, свідчать про високу ймовірність успішного врегулювання земельного спору шляхом медіації.

Вбачаємо, що при визначенні, чи є земельний спір медіабельним, спочатку варто встановити юридичні підстави (назвемо їх *правовими (формальними) ознаками медіабельності земельного спору*), сукупність яких дозволяє розпочати процедуру медіації та є необхідною для того, щоб медіація могла мати місце:

- 1) відсутність прямої законодавчої заборони на вирішення певного виду земельних спорів у порядку медіації;
- 2) земельний спір не впливає на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками медіації;
- 3) законом допускається можливість укладення угоди (мирової угоди, цивільно-правового договору тощо) у даній категорії земельних спорів;
- 4) законом не вимагається наявності обов'язкового судового рішення у такій категорії земельних спорів;
- 5) наявність дієздатності сторін спору чи повноважень їх представників на укладання медіаційної угоди / угоди за результатами медіації.

Для визначення придатності земельного спору до врегулювання шляхом медіації необхідна не лише його відповідність усім правовим (формальним) ознакам, а й наявність однієї чи кількох умов, які свідчать про високу ймовірність успішного врегулювання земельного спору шляхом медіації, (вважаємо виділити їх як *фактичні ознаки медіабельності земельного спору*), а саме:

- 1) сторони готові та згодні брати участь у медіації, довіряють медіації;
- 2) сторони готові самостійно продукувати варіанти рішень та нести відповідальність за їх виконання;
- 3) сторони спору перебувають (перебували) у сімейних, ділових, сусідських, товариських відносинах та/або планують перебувати у них надалі;
- 4) сторони спору не налаштовані та довготривалий та фінансово затратний процес;
- 5) для сторін спору важливими є конфіденційність у процесі врегулювання спору та збереження репутації;
- 6) сторонам спору важливо усунути негативні психологічні, емоційні фактори, пов'язані із земельним конфліктом.

Вважаємо, що процедура медіації може бути рекомендована, якщо земельний спір відповідає усім вище зазначеним правовим (формальним) ознакам медіабельності та принаймні одній фактичній ознаці. За умови наявності декількох фактичних ознак медіабельності, шанси на те, що земельний спір може

бути врегульовано у позасудовому порядку за участю медіатора значно зростають, і медіація у таких випадках може стати ефективною альтернативою судовому розгляду.

РОЗДІЛ II. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

2.1. Правове регулювання та особливості судового способу вирішення земельних спорів в Україні

Відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, кожен має право на справедливий та публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [50]. Однією з основних передумов (підстав) звернення за судовим захистом у нашій країні, як вбачається зі змісту частини 3 статті 124 Конституції України, є наявність юридичного спору [52], який може виникати у різних сферах суспільного життя, у тому числі стосуватись і земельних відносин.

Земельні спори складають окрему категорію справ, які розглядаються судами у порядку цивільного, господарського та адміністративного судочинства. На сьогодні існують певні проблемні питання, що стосуються судового порядку вирішення вказаних спорів (надмірна тривалість судового розгляду, неоднакова судова практика, у тому числі й щодо визначення вірної підсудності та ін.), тому і не дивно, що судова та земельна реформи, які тривають у нашій державі, передбачають активне впровадження позасудових процедур врегулювання земельних конфліктів, зокрема розвиток інституту медіації, що, у свою чергу, може сприяти зменшенню навантаження на суди та покращити ефективність вирішення спорів у сфері земельних відносин. Як вбачається, актуальним залишається аналіз практики розгляду судами земельних спорів та пошук варіантів позасудового врегулювання таких конфліктів.

Враховуючи зміни у законодавстві, оновлену судову практику та реформування вітчизняної судової системи за європейським зразком, вбачаємо необхідним додатково звернути увагу на окремі аспекти судового порядку

вирішення земельних спорів, пошук можливих шляхів розширення та покращення доступу до правосуддя та забезпечення гарантій прав на землю, зокрема через розвиток інституту медіації.

Земля – найдорожче національне багатство Українського народу, один з основних об'єктів права власності та незамінний засіб виробництва у сільському господарстві. Тому не дивно, що у сфері земельних правовідносин досить часто виникають спори, а особи, які вважають, що їх права порушені, у більшості випадків, йдуть до суду в надії, що саме він зможе встановити істину та покласти край іноді роками триваючому конфлікту.

Якщо звернутись до судової статистики, то в офіційній звітності судів ми не знайдемо терміну «земельні спори», у ній використовується інші поняття. Так, у затверджених Державною судовою адміністрацією України річних формах звітів щодо здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами серед справ позовного провадження, які розглядаються судами першої інстанції у порядку цивільного судочинства (Форма № 1-ц) та судами першої інстанції у порядку господарського судочинства (Форма № 1-г) виокремлено таку категорію, як «справи у спорах, що виникають із земельних відносин». Щодо цієї ж категорії справ звітуються суди апеляційної інстанції про розгляд апеляційних скарг у порядку господарського (Форма №2-г) та цивільного (Форма № 2-ц) судочинства [116].

У свою чергу серед справ щодо спорів, що виникають із земельних відносин, розглянутих у порядку цивільного судочинства, виділяють: а) спори щодо права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); б) спори про право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій); в) спори щодо визнання незаконним акта, що порушує право власності на земельну ділянку; г) спори щодо визнання права власності на земельну ділянку; д) спори щодо усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою; е) спори, що виникають з договорів купівлі-продажу; ж) спори, що виникають з договорів оренди (Форма № 1-ц та Форма № 2-ц) [116].

У річному звіті господарських судів справи щодо спорів, що виникають із земельних відносин, розділяються, у свою чергу, на такі підкатегорії: а) про припинення права власності на земельну ділянку; б) про припинення права користування земельною ділянкою (у тому числі – щодо припинення права оренди); в) про земельні сервітути; г) про права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); д) про права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій); е) про визнання незаконним акта, що порушує право власності на земельну ділянку; ж) про визнання незаконним акта, що порушує право користування земельною ділянкою (у тому числі – щодо визнання незаконним акта, що порушує право оренди); з) про визнання права власності на земельну ділянку; и) про усунення порушення прав власника; й) про відшкодування шкоди, збитків; к) про стягнення штрафних санкцій; л) про невиконання або неналежне виконання зобов'язань (із них окремо – що виникають з договорів купівлі-продажу та що виникають з договорів оренди) (Форма № 1-г та Форма № 2-г) [116].

До справ, які розглядаються у порядку адміністративного судочинства, застосовується дещо інша класифікація. Зокрема, у річному звіті судів першої інстанції про розгляд справ у порядку адміністративного судочинства (Форма № 1-а) та судів апеляційної інстанції про розгляд апеляційних скарг у порядку адміністративного судочинства (Форма № 2-а) земельні спори включено до категорії «Справи з приводу регулювання містобудівної діяльності та землекористування», яка у свою чергу розділена на підкатегорії, серед яких є наступні: а) у сфері землеустрою; державної експертизи землевпорядної документації; регулювання земельних відносин (у цій підкатегорії окремо виділяють справи з питань здійснення публічно-владних управлінських функцій з розпорядження земельними ділянками); б) примусового відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності; в) державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (у тому числі прав на земельні ділянки) (Форма № 1-а та Форма № 2-а) [116].

Як свідчить статистика, сторони земельних спорів досить часто звертаються до суду для його вирішення. Найбільше таких справ розглядається у місцевих загальних та господарських судах. Так, до прикладу, у 2023 році до судів першої інстанції для розгляду у порядку цивільного судочинства надійшло 542802 позовні заяви, із них 11438 (більше 2,1%) – у спорах, що виникають із земельних відносин, у порядку господарського судочинства за цей же період було отримано 74405 позовів, серед яких близько 4,8% становили земельні спори (3598), частка позовних заяв у спорах з приводу землекористування, зареєстрованих у 2023 році у судах першої інстанції у порядку адміністративного судочинства, склала трохи більше 0,5% [156].

Судовий захист земельних прав є ваговою складовою гарантій прав на землю, а судовий розгляд земельних спорів традиційно вважається найбільш універсальним та кваліфікованим способом їх вирішення, проте існують певні проблемні моменти, а подекуди й значні недоліки судового порядку вирішення цієї категорії справ, серед яких, у першу чергу, варто назвати такі, як: 1) проблеми щодо визначення вірної підсудності земельних спорів; 2) проблеми щодо вибору належного й ефективного способу захисту прав; 3) відсутність сталої судової практики та неодноразова зміна позиції Верховного Суду щодо окремих питань при розгляді земельних спорів; 4) велике навантаження на суддів та надмірна тривалість судового розгляду земельних спорів; 5) низька ефективність виконання судових рішень у земельних спорах.

Вбачаємо за доцільне більш детально охарактеризувати вказані вище особливості судового порядку вирішення земельних спорів.

Проблеми щодо визначення підсудності земельних спорів. Питання підсудності земельних спорів тривалий час залишається дискусійним і на сьогодні все ще є проблеми у сторін спору із визначенням, до якого суду звертатись. Тим паче відсутність одностайної позиції вищих судових інстанцій та єдиної судової практики з цього питання ускладнює остаточне розмежування підсудності земельних спорів між судами цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції.

Існує думка, що такі проблеми почали виникати з часу набранням чинності 1 вересня 2005 року Кодексу адміністративного судочинства України [5, с. 90], і насамперед пов'язані вони з питаннями визначення, який характер (приватноправовий чи публічно-правовий) має земельний спір.

Так, посилаючись на те, що «Верховний Суд України у своїх рішеннях висловлював протилежні по суті правові позиції щодо аналогічних спірних питань», суб'єкт права на конституційне подання – Вищий адміністративний суд України звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 ЗК України та пункту 1 частини першої статті 17 КАС України (станом на 2010 рік редакцією цієї статті визначались спори, які відносились до компетенції адміністративних судів – *уточнено мною. – М. Х.*) в аспекті питань щодо того, чи є органи місцевого самоврядування суб'єктами владних повноважень при вирішенні інших питань місцевого значення, зокрема, в процесі реалізації своїх повноважень у сфері земельних відносин; чи виступають вони у випадках, зазначених у пунктах «а», «б», «в», «г» статті 12 ЗК України, як суб'єкти владних повноважень, та чи належить до компетенції адміністративних судів з огляду на пункт 1 частини першої статті 17 КАС України розгляд спорів про визнання недійсними рішень (дій, бездіяльності) органів місцевого самоврядування, якими порушуються права фізичних та юридичних осіб у сфері регулювання земельних відносин. Розглянувши конституційне подання, у своєму рішенні від 01 квітня 2010 року № 10-рп/2010 Конституційний Суд України у тому числі зазначив, що «сільські, селищні, міські ради при вирішенні питань розпорядження землями територіальних громад, передачі земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб, наданні земельних ділянок у користування із земель комунальної власності, вилученні земельних ділянок із земель комунальної власності діють як суб'єкти владних повноважень, а земельні спори фізичних чи юридичних осіб з органом місцевого самоврядування як суб'єктом владних повноважень, пов'язані з оскарженням

його рішень, дій чи бездіяльності, належать до публічно-правових спорів, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів» [142].

Незважаючи на те, що вказане рішення Конституційного Суду України, як і усі його рішення, є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене, впродовж кількох наступних років після його прийняття діючими на той час касаційними судами (Вищим господарським судом України, Вищим адміністративним судом України, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ) були прийняті власні постанови Пленумів, у яких вони висловили своє бачення підстав визначення юрисдикції земельних спорів, що у свою чергу створило неоднозначну ситуацію з приводу визначення підсудності таких справ.

Зокрема, Пленум Вищого адміністративного суду України у постанові № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» від 20 травня 2013 року зазначив, що «оскільки порядок видачі державних актів на право власності або постійного користування на земельну ділянку перебуває у сфері публічно-правових відносин, то спори щодо дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень з приводу їх видачі підлягають розгляду адміністративними судами», та зауважив, що «земельні спори фізичних чи юридичних осіб з органом місцевого самоврядування як суб'єктом владних повноважень, пов'язані з оскарженням його рішень, дій чи бездіяльності, у тому числі щодо вирішення питань розпорядження, передачі у власність, у користування земельних ділянок, а також їх вилучення, належать до публічно-правових спорів, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, й такі ж правила визначення юрисдикції адміністративних судів «поширюються і на земельні спори за участю місцевих державних адміністрацій» [120].

У свою чергу, у пунктах 6 та 7 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 01 березня 2013 року визначено, що «при вирішенні питань, пов'язаних із компетенцією судів у спорах, що виникають із земельних відносин, суди мають

виходити з того, що «земля та земельні ділянки є об'єктами цивільних прав, а держава і територіальні громади через свої органи беруть участь у земельних відносинах із метою реалізації цивільних та інших прав у приватноправових відносинах, тобто прав власників земельних ділянок. Отже, суд має з'ясувати, є спір приватноправовим або публічно-правовим; чи виник спір із відносин, урегульованих нормами цивільного права, чи пов'язані ці відносини зі здійсненням сторонами цивільних або інших майнових прав на земельні ділянки на засадах рівності; чи виник спір щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень при реалізації ним управлінських функцій у сфері земельних правовідносин. Земельні відносини, суб'єктами яких є фізичні чи юридичні особи, органи місцевого самоврядування, органи державної влади, а об'єктами – землі у межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї), регулюються земельним і цивільним законодавством на принципах забезпечення юридичної рівності прав їх учасників, забезпечення гарантій прав на землю... Захист судом прав на землю у цих відносинах здійснюється способами, визначеними статтями 16, 21, 393 ЦК, статтею 152 ЗК, у тому числі шляхом визнання недійсними рішень органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Відповідно до цього спори, що виникають із земельних відносин, у яких хоча б однією зі сторін є фізична особа, незважаючи на участь у них суб'єкта владних повноважень, згідно зі статтею 15 ЦПК розглядаються в порядку цивільного судочинства. Це стосується, наприклад, позовів про визнання недійсними рішень органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо видання дозволу на виготовлення (розроблення) проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, вирішення інших питань, що відповідно до закону необхідні для набуття і реалізації права на землю, про надання чи передачу земельної ділянки у власність або користування чи невирішення цих питань, припинення права власності чи користування землею...» [112].

Важливі аспекти розгляду справ у земельних спорах були висвітлені у постанові Пленуму Вищого господарського суду України № 6 від 17 травня 2011

року «Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин». У постанові окреслено загальні підходи до визначення підвідомчості господарським судам справ у спорах, що виникають із земельних правовідносин, у тому числі, акцентовано увагу на тому, що насамперед слід визначити, який характер мають спірні правовідносини, тобто чи є вони приватноправовими чи публічно-правовими, та чи відповідає склад сторін у справі статті 1 ГПК України. З цією метою слід аналізувати предмет позову, підстави позову і зміст позовних вимог. Крім того, у вищевказаній постанові перелічено категорії земельних спорів, які підлягають вирішенню у порядку господарського судочинства, та вкотре наголошено, що господарським судам підвідомчі лише справи у спорах, що виникають із земельних відносин приватноправового характеру, тобто з відносин, врегульованих нормами цивільного або господарського права і пов'язаних із здійсненням сторонами цивільних або інших майнових прав на земельні ділянки на засадах рівності. Вищий господарський суд України зазначив, що «справи у спорах, стороною яких є державні органи та органи місцевого самоврядування, які реалізують у таких правовідносинах повноваження власника землі, а також в інших спорах, що виникають із земельних відносин приватноправового характеру, за умови відповідності складу сторін спору ст. 1 ГПК України, підвідомчі господарським судам» [111].

Необхідно взяти до уваги, що нові редакції процесуальних кодексів (ГПК України, ЦПК України, КАС України), прийняті у 2017 році, не змогли остаточно поставити крапку у питанні чіткого розмежування повноважень між судами різної юрисдикції щодо розгляду земельних спорів та сформулювати відповідні критерії, тому й на сьогодні виникають питання щодо правильного визначення підвідомчості судам справ, зокрема щодо спорів у сфері земельних відносин, особливо тих, які мають ознаки як приватноправового, так і публічно-правового характеру.

Так, показовою є справа про визнання незаконними дій Державного кадастрового реєстратора щодо державної реєстрації земельної ділянки площею

2,4300 га, яка знаходиться за адресою: Одеська область. м. Чорноморськ, вул. Пляжна, 5, та скасування державної реєстрації вказаної земельної ділянки. Господарський суд Одеської області ухвалою від 13 серпня 2018 року у справі № 916/1639/18 відмовив у відкритті провадження у справі за позовом Чорноморської міської ради Одеської області до державного кадастрового реєстратора та Міськрайонного управління в Овідіопольському районі та м. Чорноморську Головного управління Держгеокадастру в Одеській області про визнання незаконними дій реєстратора та скасування державної реєстрації земельної ділянки, посилаюсь на те, що за «приписами п.п. 13 ч. 1 ст. 20 ГПК України вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій можуть розглядатися господарським судом якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав... З огляду на те, що заявлені позивачем вимоги є самостійними вимогами, а не похідними від спору щодо земельної ділянки, оскільки такий спір між сторонами відсутній, господарський суд вважає, що такий спір не підлягає розгляду за правилами господарського судочинства. Натомість у даному випадку наявний спір між юридичною особою із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, тобто є публічно-правовим» [164]. У подальшому позов щодо вказаної земельної ділянки був розглянутий судами адміністративної юрисдикції: рішенням Одеського окружного адміністративного суду від 11 січня 2020 року, залишеним без змін постановою П'ятого апеляційного адміністративного суду від 28 жовтня 2020 року у справі № 1540/5027/18, позов було задоволено частково, а саме: визнано протиправними дії Державного кадастрового реєстратора, зобов'язано Державного кадастрового реєстратора скасувати державну реєстрацію земельної ділянки, скасовано державну реєстрацію земельної ділянки в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Проте, постановою Верховного Суду від 31 січня 2023 року вище вказані рішення адміністративних судів було скасовано, провадження у справі закрито, а позивачу роз'яснено, що розгляд цієї справи віднесено до юрисдикції господарського суду. Зокрема, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду у зазначеній постанові вказав,

що «розгляду адміністративними судами підлягають спори, що мають в основі публічно-правовий характер, тобто впливають з владно-розпорядчих функцій або виконавчо-розпорядчої діяльності публічних органів. Якщо в результаті прийняття рішення порушується право особи на земельну ділянку, то спір стосується приватноправових відносин і підлягає розгляду в порядку цивільного чи господарського судочинства залежно від суб'єктного складу сторін спору... Якщо позивач, звертаючись з позовом до адміністративного суду просить захистити своє майнове право власності на земельну ділянку, то такий спір носить приватноправовий характер та не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства» [99]. У березні 2023 року справу було направлено до Господарського суду Одеської області, прийнято до провадження, а 23 серпня 2023 року ухвалою Господарського суду Одеської області закрито провадження у справі у зв'язку з відсутністю предмета спору, оскільки судом було з'ясовано, що на підставі рішення Одеського окружного адміністративного суду від 11 січня 2020 року та Постанови П'ятого апеляційного адміністративного суду від 28 жовтня 2020 року у даній справі, скасовано державну реєстрацію в Державному земельному кадастрі та скасовано державну реєстрацію в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно на земельну ділянку щодо якої розглядалась справа [165].

Не зважаючи на те, що на сьогодні усталена судова практика віддає перевагу суті спору над його суб'єктним складом, а спірні відносини визнаються приватноправовими за умови, коли спір фактично стосується оспорування права власності, а не оскарження рішень суб'єкта владних повноважень, і надалі існують труднощі у виокремленні тих суттєвих ознак земельного спору, які свідчать про його приватноправовий чи публічно-правовий характер.

Так само складним залишається процес вибору між цивільною та господарською юрисдикцією, і навіть серед суддів Верховного Суду виникають розбіжності у розгляді таких питань, про що свідчить значна кількість Окремих думок суддів Касаційних судів у складі Верховного Суду на постанови у конкретних справах [82].

Водночас не є виключенням випадки, коли сторона спору подає позов до суду, невірно визначивши територіальну підсудність, або ж навіть самі судді допускають подібні помилки, внаслідок чого справа передається на розгляд іншому суду. Буває, що справа «кочує» з одного суду до іншого не один раз, і може пройти кілька місяців, доки спір буде розглядатись по суті. До прикладу, згідно ухвали Верховнодніпровського районного суду Дніпропетровської області від 05 вересня 2023 року справу № 173/2500/23 за позовом про стягнення безпідставно збережених коштів було передано за підсудністю до Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська, оскільки, як вбачається з тексту ухвали, відповідач-фізична особа зареєстрована на території, на яку розповсюджується юрисдикція саме цього суду, тому, як вказав суд, «згідно ч. 1 ст. 27 ЦПК України – позови до фізичної особи пред’являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом» [160]. У свою чергу суддя Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська винесла ухвалу від 23 вересня 2023 року, згідно якої передала (по суті, повернула) вказану справу назад до Верховнодніпровського районного суду Дніпропетровської області, посилаючись на виключну підсудність даного позову та вказавши, що «відповідно до ч. 1 ст. 30 ЦПК України позови що виникають із приводу нерухомого майна, пред’являються за місцезнаходженням майна або основної його частини, а оскільки даний позов безпосередньо виникає з приводу нерухомого майна, а саме з приводу оренди земельної ділянки, яка розташована на території Верховнодніпровської міської територіальної громади, то Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська не компетентний розглядати дану позовну заяву» [166]. У грудні 2023 року суддею Верховнодніпровського районного суду Дніпропетровської області було відкрито провадження по вказаній справі, а у червні закінчено підготовче судове засідання та призначено справу до розгляду на 07 жовтня 2024 року [161]. Як бачимо, майже 4 місяці було витрачено лише на те, щоб з’ясувати, який суд правомочний розглядати вказаний спір, і такі випадки не поодинокі.

Не варто забувати, що багато труднощів в організації нормального функціонування судової системи зазнає через військову агресію Російської Федерації. Умови воєнного стану вносять свої корективи у діяльність судів: з об'єктивних причин вони втрачають можливість здійснювати правосуддя, а територіальна підсудність судових справ змінюється шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. З початку війни на території Запорізької, Харківської, Херсонської, Миколаївської, Сумської, Луганської, Донецької областей припинили свою діяльність десятки судів, частина з яких відновила свою роботу, а інші – не мають можливості здійснювати правосуддя [158].

Питання територіальної підсудності судових справ на сьогодні ускладнене ще й тим, що у 2020 році змінився адміністративно-територіальний устрій країни, а мережа місцевих загальних судів залишилась пов'язаною з попереднім і з новим не співпадає. За результатами адміністративно-територіальної реформи (реформи децентралізації), яка тривала впродовж 2014-2020 років, ліквідовано 490 старих районів, утворено 136 нових районів, з'явилося поняття територіальних громад [125]. Як повідомили у Раді суддів України, «в питаннях територіальної підсудності судових справ вже плутаються навіть судді», тому «у суддівських спільнотах активно обговорюється питання створення довідника територіальних юрисдикцій судів по населених пунктах». І як зазначив Голова Ради суддів України Богдан Моніч, «якщо суддям важко визначитися чи підсудна справа їхньому суду, то що тоді говорити про пересічних громадян?» [77].

Звичайно, таке становище негативно впливає на тривалість, оперативність та повноту розгляду судових справ, зокрема, й тих, що пов'язні із земельними спорами.

Слід зауважити, що останнім часом науковцями жваво обговорюється можливість передачі більшої частини усіх земельних спорів незалежно від суб'єктного складу сторін під юрисдикцію господарських судів. Так, у Верховній

Раді України зареєстровано проект Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо підсудності спорів, що виникають у сфері земельних відносин та спорів щодо нерухомого майна» (реєстраційний № 3296 від 31.03.2020) [108]. У пояснювальній записці до законопроекту автори обґрунтовують свою пропозицію, посилаючись, зокрема, на надмірну завантаженість загальних судів справами та значне порушення ними у зв'язку з цим строків розгляду спорів, у той час як «загальновідомою є обставина, що господарські суди найшвидше з поміж інших юрисдикцій розглядають справи та показники завантаженості господарських судів дозволяють передати їм на розгляд дані категорії спорів. При цьому, найшвидші з поміж інших юрисдикцій темпи провадження демонструють як місцеві господарські суди, так і Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду, в якого найменше «залишків» нерозглянутих касаційних справ з поміж інших касаційних судів» [101].

Авторами законопроекту пропонується віднести до господарської юрисдикції справи у спорах щодо права власності чи іншого речового права на нерухоме майно (в тому числі землю); реєстрації або обліку прав на майно, яке (права на яке) є предметом спору; визнання недійсними актів, що порушують такі права, та інші, крім спорів, щодо нерухомого майна, які виникли з сімейних та спадкових правовідносин, спорів щодо вилучення майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності [108].

Законопроект викликав критику та певні застереження з боку науковців та правників, у першу чергу, з мотивів можливого спричинення нововведеннями негативного ефекту на здійснення правосуддя у земельних спорах [4; 48]. Варто зауважити, що розширити повноваження господарських судів з розгляду земельних спорів пропонувалось ще раніше. До прикладу, Г.І. Дзяхар висловила думку щодо передачі до відання господарських судів певних видів земельних спорів, однією зі сторін яких є фізична особа (наприклад, спори між співвласниками аграрного приватного підприємства, членами

сільськогосподарського кооперативу щодо управління, розподілу прибутку, припинення його діяльності тощо). [22, с. 80].

Як вбачається, запропоновані зміни щодо збільшення обсягу юрисдикції господарських судів та передачі до їх відання значного обсягу земельних спорів, на перший погляд, виглядають як спроба перекласти проблему «з хворої голови на здорову», і не зважаючи на те, що, як стверджують автори законопроекту, реалізація такої пропозиції не потребуватиме значних фінансових витрат та суттєвих змін законодавства, такі новації можуть спричинити погіршення якості здійснення правосуддя господарськими судами та, очевидно, не вирішать проблему надмірної завантаженості загальних судів.

Проблеми щодо вибору належного та ефективного способу захисту прав. Важливе місце у судовій практиці розгляду земельних спорів займають питання обрання позивачем належного способу правового захисту, оскільки коректне формулювання позовних вимог є однією з ключових умов для вирішення справи в суді.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 22 серпня 2018 року справі № 925/1265/16 вказала, що «під способами захисту суб'єктивних земельних прав розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи правоохоронного характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника... Як правило, власник порушеного права може скористатися не будь-яким, а цілком конкретним способом захисту свого права, зокрема визначеним частиною третьою статті 152 ЗК України, або ж іншим способом, який передбачено законом» [91].

Загальний перелік способів захисту прав на земельні ділянки, який передбачений частиною третьою статті 152 ЗК України, не є вичерпним, проте включає наступні визначені законом способи: а) визнання прав; б) відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав; в) визнання угоди недійсною; г) визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування; д) відшкодування заподіяних

збитків; е) застосування інших, передбачених законом, способів [Земельний кодекс України].

На практиці досить часто виникає багато спірних питань, пов'язаних з вибором способу захисту прав й інтересів у земельних спорах, що, у свою чергу, створює додаткові труднощі при виборі судового способу вирішення спорів зазначеної категорії. З огляду на правові висновки Верховного Суду, визначення належного та ефективного способу захисту прав й інтересів у земельних спорах є вкрай важливим, оскільки обрання позивачем неналежного способу захисту своїх прав є самостійною підставою для відмови у позові [95]. Так, рішенням Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 21 червня 2023 року у цивільній справі № 495/1671/23., відмовлено у задоволенні позовних вимог про скасування державної реєстрації земельної ділянки та рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень з підстав обрання позивачем неналежного способу захисту порушеного права [133].

У іншій цивільній справі № 545/374/22 за позовом про визнання договору оренди земельної ділянки недійсним та скасування розпорядження голови Полтавської обласної державної адміністрації, позивач також обрав неефективний спосіб захисту, що стало підставою відмови у задоволенні позову, при цьому суд зауважив, що «обраний позивачем спосіб захисту у даному випадку не відповідає змісту права, характеру оспорення та не стосується відновлення права позивача на доступ до належних їй земельних ділянок» [145].

Верховний Суд у своїх постановках намагається роз'яснити основні спірні питання та сформулювати єдину судову практику щодо вибору способу захисту прав й інтересів у земельних спорах, водночас він нерідко відступає від своїх попередніх висновків, що не сприяє виробленню усталеної судової практики у цій сфері. Зокрема, про останнє свідчить значна кількість окремих думок суддів Касаційних судів та Великої Палати Верховного Суду. До прикладу, суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Грушицький А. І. не погодився із висновком об'єднаної палати вказаного суду та на підставі статті 35 ЦПК України висловив окрему думку на постанову від 19 лютого 2024 року у

справі № 567/3/22. Вказаною постановою було задоволено касаційну скаргу ТОВ «Західна агровиробнича компанія», скасовано заочне рішення Острозького районного суду Рівненської області від 31 травня 2022 року, додаткове рішення Острозького районного суду Рівненської області від 01 серпня 2022 року, постанову Рівненського апеляційного суду від 09 березня 2023 року та ухвалено нове рішення про відмову у задоволенні позовних вимог з огляду на обрання позивачем неналежного способу захисту з посиленням на постанову Великої Палати Верховного Суду від 29 листопада 2023 року у справі № 513/879/19. Позовні вимоги полягали у зобов'язанні ТОВ «Західна агровиробнича компанія» повернути позивачу спірну земельну ділянку та у скасуванні відповідного рішення державного реєстратора. Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду дійшла висновку, що «належним способом захисту прав орендодавця, який вважає, що зареєстроване право оренди відсутнє, є його вимога до особи, за якою зареєстроване право оренди, про визнання відсутнім права оренди. Судове рішення про задоволення такої вимоги є підставою для внесення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно відомостей про припинення права оренди відповідача». Як зазначив суддя в окремій думці, «об'єднана палата не врахувала, що у цій справі позивач, крім вимоги про скасування рішення державного реєстратора, також заявила вимогу про повернення земельної ділянки», тому «неможливо ствержувати про неефективність чи неналежність такого способу захисту як негативний позов у цьому земельному спорі, враховуючи, що такий спосіб захисту існує багато століть та прямо передбачений в українському законодавстві». На думку А. І. Грушицького, об'єднана палата мала би не відмовляти в позові за неналежністю позовних вимог, а «вирішити по суті позовну вимогу про повернення земельної ділянки (негативний позов), за наслідками чого зробити висновок щодо застосування норм процесуального права із порушених в ухвалі про передачу справи на розгляд об'єднаної палати питань» [81].

Таким чином перед зверненням до суду для вирішення земельного спору сторона має ретельно підготувати свою правову позицію, вірно обрати належний

та ефективний спосіб захисту своїх прав, чітко і зрозуміло сформулювати свої позовні вимоги та оцінити реальність їх виконання у разі задоволення.

Відсутність сталої судової практики та часта зміна правових висновків Верховного Суду (далі – ВС) щодо окремих питань при розгляді земельних спорів певною мірою створюють труднощі для повноцінної реалізації принципу правової визначеності, що у свою чергу може породжувати недовіру до судової системи та стимулювати учасників земельних спорів шукати інші (позасудові) шляхи врегулювання конфліктів, які виникають у сфері земельних відносин. Так, часті відступи Великої палати Верховного Суду від власних правових висновків, викладених у попередніх постановках, не гарантують, що позиція, яка виглядає виграною на початку слухання справи у суді першої інстанції, залишиться такою ж, у разі, якщо сторони доведеться відстоювати її у касаційному суді.

Згідно інформації зі зведеного дайджесту судової практики Великої Палати Верховного Суду, у 2023 році з підстав необхідності відступу від правового висновку Верховного Суду України було розглянуто 10 справ, із них – три стосувались земельних спорів, 25 разів Верховний Суд відступив від раніше висловленого власного правового висновку або уточнив його, у тому числі 5 постанов стосувались земельних питань (відповідно у 2022 році відступів та уточнень правового висновку Верховного суду було 29, з них один - щодо сфери земельних відноси) [31; 30].

Для прикладу, можемо прослідкувати еволюцію правових висновків Верховного Суду у справах про спори щодо надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства.

Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 3 квітня 2019 року у справі № 621/2501/18 за позовом про визнання незаконним та скасування наказів, визнання недійсними договорів оренди та суборенди земельних ділянок, скасування їх державної реєстрації, повернення земельних ділянок зазначено, що «спори фермерських господарств, які є юридичними особами, з іншими юридичними особами, зокрема з органом державної влади, щодо користування земельними ділянками, наданими із земель державної або комунальної

власності, підвідомчі господарським судам. Якщо на момент відкриття провадження у справі щодо спору між органом державної влади чи місцевого самоврядування та, зокрема, фізичною особою, якій із земель державної або комунальної власності надана земельна ділянка для ведення фермерського господарства, фермерське господарство вже було зареєстрованим, така справа має розглядатися за правилами господарського судочинства. Якщо ж на час відкриття провадження у справі щодо такого спору про користування земельними ділянками, наданими із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства, фермерське господарство не було зареєстрованим, то стороною таких спорів є громадянин, якому надавалась земельна ділянка, а спір підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства [93]. У 2020 році Верховний Суд дещо «підкоригував» власну правову позицію та у постанові від 11.02.2020 у справі № 922/614/19 Велика Палата Верховного Суду зазначила, що «...спори фермерських господарств, які є юридичними особами, з іншими юридичними особами, зокрема з органом державної влади, щодо користування земельними ділянками, наданими із земель державної або комунальної власності, підвідомчі господарським судам. Тобто, якщо на час звернення до суду з таким позовом фермерське господарство, з метою створення якого надавалась земельна ділянка, вже зареєстровано, то справа підлягає розгляду в порядку господарського судочинства, навіть якщо відповідачем у справі зазначено фізичну особу, якій ця земельна ділянка надавалась з метою створення фермерського господарства...». У той же час у вказаній постанові було звернуто увагу на те, що «...за правилами цивільного судочинства необхідно розглядати справи у спорах, у яких без проведення земельних торгів особі виділена друга та кожна наступна земельна ділянка для ведення фермерського господарства, яке вже було створене на земельній ділянці державної/комунальної власності» [94]. У 2022 році Велика Палата Верховного Суду відступила від власних правових висновків щодо належності до цивільної юрисдикції спорів про надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства та у постанові від 05 жовтня визначила, що «спори щодо

користування землями фермерського господарства, зокрема з центральним органом виконавчої влади, який реалізує політику у сфері земельних відносин, з іншими юридичними особами, мають розглядатися господарськими судами незалежно від того, чи отримувала фізична особа раніше земельну ділянку для створення фермерського господарства, і того, чи створила вона це фермерське господарство [97].

Екстраполюючи вищевикладені приклади несталої судової практики у площину Європейського суду, необхідно взяти до уваги рішення, у якому Європейський суд з прав людини констатував, що «якщо суперечлива практика розвивається в одному з найвищих судових органів країни, цей суд сам стає джерелом правової невизначеності, тим самим підриваючи принцип правової визначеності та послаблюючи довіру суспільства до судової системи» (рішення від 29 листопада 2016 року у справі «Парафія греко-католицької церкви міста Люпені та інших проти Румунії») [241].

Велике навантаження на суддів та надмірна тривалість судового розгляду земельних спорів. Однією з невирішених на сьогодні існуючих проблем є так званий «кадровий голод» у судах. Так, зі слів заступника голови Вищої ради правосуддя Дмитра Лук'янова, на початок 2024 року в судах працювало 4910 суддів, та залишається 2249 вакансій, при чому найгостріша ця проблема в судах апеляційних інстанцій, де більше половини суддівських посад є вакантними [102], а однією з причин утворення у судовій системі значної кількості вакансій є звільнення суддів [199].

Очевидно, що неповна комплектність судів суддівськими кадрами є одним з основних факторів, що впливають на порушення передбачених процесуальним законодавством строків розгляду справ у судах. Так, згідно статистичних даних у 2023 році судами першої інстанції у порядку цивільного судочинства було розглянуто 9792 справи позовного провадження у спорах, що виникають із земельних відносин, причому 1621 справа (близько 16,6%) була розглянута із порушенням строків розгляду, встановлених ЦПК України [156]. А згідно статистичних даних Європейського суду з прав людини близько 30% рішень

щодо України стосуються саме порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а саме права на розгляд справи упродовж розумного строку [42, с. 130]. Недаремно загальноприйнятою є фраза: «Відкладене правосуддя означає відмову в правосудді», а всі ефективні правові системи ґрунтуються на розумних очікуваннях швидкого судового захисту [134].

Низька ефективність виконання судових рішень, у тому числі й у сфері земельних відносин. Належне, повне та оперативне виконання судового рішення без невинуватених затримок є невід’ємним елементом права на судовий захист та показником забезпечення ефективного доступу до правосуддя. Європейський суд з прав людини неодноразово констатував у своїх рішеннях, що «право на справедливий суд ілюзорне, якщо судові рішення залишається невиконаним» (справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» [137], справа «Горнсбі проти Греції» [136]).

В Україні питання виконання судових рішень є достатньо проблемним, про що традиційно зауважив у своїй щорічній доповіді Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [199]. Впродовж останніх років показник виконання судових рішень в Україні перебуває на досить низькому рівні (коливається від 21,6% до 32,5% у різні роки) [23], у той час, як згідно із зарубіжною статистикою, майже 100% угод, укладених за результатами медіації, виконуються сторонами добровільно. [42, с. 131]. Зрозуміло, що у такій ситуації сторони виконавчого провадження шукатимуть інші шляхи задоволення власних інтересів, і тут доречним може стати мирне врегулювання спору, зокрема й через застосування медіаційної процедури як альтернативного способу.

Необхідно пам’ятати, що крім зазначених вище особливостей судового розгляду земельних спорів, слід брати до уваги, що звернутись до суду з вимогою про захист свого права або інтересу можливо лише в межах строків позовної давності, загальна тривалість якої, відповідно до статті 257 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), становить три роки, а вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови в позові

(стаття 267 ЦК України) [192]. Отже, якщо буде встановлено, що право або охоронюваний законом інтерес особи дійсно порушені, але позовна давність спливла, про що було заявлено іншою стороною спору, суд може відмовити у задоволенні позовних вимог через сплив позовної давності у випадку, якщо відсутні поважні причини її пропуску.

Таким чином, важливою складовою судового розгляду земельних спорів є дотримання встановлених законом строків, у межах яких особа може реалізувати належне їй право на отримання судового захисту у разі порушення її прав та інтересів, і після спливу позовної давності судовий захист може бути вже неможливим.

Характерною особливістю розгляду земельних спорів в судах та необхідною умовою для прийняття об'єктивного та справедливого рішення, є потреба у залученні експертів та фахівців, які мають спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, зокрема у сфері земельно-технічних досліджень. Йдеться про земельно-технічну експертизу, або як її ще називають земельну експертизу, яка допомагає з'ясувати обставини, що мають значення для прийняття рішення у спорах, пов'язаних із визнанням права власності на земельну ділянку, усуненням перешкод у користуванні земельною ділянкою, поділом земельної ділянки між співвласниками, накладанням земельних ділянок одна на одну, а також у більшості інших видів земельних спорів.

Так, залишаючи без задоволення апеляційну скаргу відповідача на ухвалу суду першої інстанції про призначення судової будівельно-земельно-технічної експертизи у цивільній справі № 161/17950/18 за позовом про виділ в натурі частки зі спільного майна, Волинський апеляційний суд зазначив, що «постановляючи оскаржувану ухвалу, суд першої інстанції правильно виходив із наявності правових підстав для призначення судової експертизи та обґрунтовано врахував, що для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері будівельно-земельно-технічних досліджень, а тому для встановлення відповідних обставин та вирішення спірних правовідносин призначив судову будівельно-земельно-технічну експертизу» [100].

Так, через відсутність висновку експерта було відмовлено у задоволенні позовних вимог у цивільній справі № 455/1981/21 за позовом про усунення перешкод у користуванні власністю. Зокрема, у рішенні Старосамбірського районного суду Львівської області від 04 жовтня 2023 року у вказаній справі суд зазначив, що «для встановлення наявності накладення земельних ділянок, площі накладень та встановлення за рахунок чийої земельної ділянки таке накладення має місце, необхідні спеціальні знання у земельній сфері, тобто висновок експерта. Проте, звертаючись в суд з позовом, сторона позивача не надала суду висновку експерта та не заявляла клопотань про призначення у справі експертизи. Отже, відсутні підстави для задоволення позовних вимог» [146].

Необхідність залучення експерта під час вирішення земельних спорів є їхньою особливістю, зокрема, у цьому полягає специфіка справ, пов'язаних із нерухомістю, що й вирізняє їх з-поміж інших спорів. Під час розгляду земельних спорів суди, зазвичай, вказують на необхідності долучення до матеріалів справи висновку експерта, неодноразово звертала увагу на цей момент і Велика Палата Верховного Суду. Так, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 20.03.2019 року в справі № 514/1571/14-ц зазначила, що «у матеріалах справи відсутні докази на підтвердження, що право порушене, оскільки для таких висновків мають бути надані належні та допустимі докази, які б беззаперечно вказували, яка саме земельна ділянка перебувала у власності позивачки, де проходить її межа, чи порушена межа її земельної ділянки відповідачем. Такі докази зазвичай можуть підтверджуватися висновками експерта чи спеціаліста» [92].

Отже, досить часто «для з'ясування спірних питань у процесі вирішення земельних спорів, виникає потреба в отриманні експертного висновку фахівця, який володіє спеціальними знаннями у сфері іншій, ніж право, зокрема у сфері земельно-технічних досліджень, і саме в таких випадках результати земельно-технічної експертизи є необхідною та незамінною складовою процесу прийняття об'єктивного рішення» [175, с. 91].

Таким чином, у нашій державі судовий розгляд традиційно вважається найбільш універсальним та пріоритетним, а багатьма сприймається майже як єдиний спосіб вирішення земельних спорів. І хоча законодавець намагається чітко визначити, структурувати та прописати усі важливі етапи судового провадження, цей спосіб не позбавлений певних проблемних моментів, які можуть створювати труднощі у реалізації права на ефективний доступ до правосуддя. Основними труднощами при вирішенні земельного спору судовим способом є необхідність: а) вірно визначити конкретний суд, який, згідно закону матиме відповідні повноваження розглядати спір та приймати рішення; б) не помилитись у виборі належного та ефективного способу захисту своїх прав; в) вірно розрахувати та сплатити судовий збір, при потребі оплатити послуги адвоката та експерта; г) зібрати докази на підтвердження своїх вимог; д) бути психологічно готовим до зазвичай довготривалого, емоційно та, як правило, фінансово виснажливого процесу, який може переходити з нижчої у вищу судову інстанцію та фактично тривати роками, у тому числі й на стадії виконання судового рішення.

Враховуючи зазначені труднощі та недоліки судового розгляду земельних спорів, та не применшуючи важливість судового захисту земельних прав як вагової складової гарантій прав на землю, вбачаємо, що в сучасних умовах більш ефективними та доступними можуть стати несудові методи врегулювання спорів, серед яких варто виокремити медіацію – альтернативну процедуру попередження або врегулювання спорів за участю спеціально підготовленого фахівця (медіатора), який допомагає в організації, проведенні переговорів та сприяє самостійному пошуку сторонами найбільш оптимальних варіантів рішення [188]. Переваги медіації як альтернативи судовому розгляду земельних спорів є очевидними, оскільки ця процедура не вимагає дотримання усіх вище вказаних формальних вимог (починаючи від вірного визначення підсудності і закінчуючи психологічною готовністю до тривалого, виснажливого процесу), і водночас є набагато швидшою, конфіденційною, дає можливість сторонам впливати на результат, при потребі зберегти або відновити дружні відносини та

самостійно приймати сформоване на основі їхніх справжніх інтересів рішення, яке вони будуть готові добровільно виконувати.

2.2. Правове регулювання та практика вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування

У позасудовому порядку окремі категорії земельних спорів можуть вирішуватись органами місцевого самоврядування (далі – ОМС), якими, відповідно до статті 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», є сільські, селищні, міські ради, а також обласні та районні ради, що представляють інтереси відповідних територіальних громад у межах наданих їм повноважень [118].

Відповідно до частини 3 статті 158 ЗК України, ОМС вирішують земельні спори у межах території територіальних громад щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, обмежень у використанні земель та земельних сервітутів, додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах. Повноваженнями вирішувати вказані земельні спори, як встановлено статтями 8, 9 та 12 ЗК України, наділені обласні ради, Київська та Севастопольська міські ради, сільські, селищні, міські ради [34].

Одними з найрозповсюджених земельних спорів, для вирішення яких звертаються жителі територіальних громад до ОМС, є земельні спори щодо меж земельних ділянок (межові спори) та спори щодо дотримання правил добросусідства (сусідські спори).

Межові спори – різновид земельних спорів, які виникають між власниками/орендарями землі через похибки меж, неточності в місцезнаходженні, накладенні земельних ділянок, невідповідності в їхніх площах [127].

Правила добросусідства розкриваються у главі 17 розділу III ЗК України. Зміст добросусідства, відповідно до статті 103 ЗК України, полягає у тому, що власники та землекористувачі земельних ділянок повинні обирати такі способи використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, при яких власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдається найменше незручностей (затінення, задимлення, неприємні запахи, шумове забруднення тощо). Крім того, власники та землекористувачі земельних ділянок зобов'язані не використовувати земельні ділянки способами, які не дозволяють власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок використовувати їх за цільовим призначенням (неприпустимий вплив) (частина 2 статті 103 ЗК України), повинні використовувати прогресивні агротехнології, встановлювати та зберігати межові знаки (частина 3 статті 103 ЗК України), не здійснювати діяльність, яка може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людей, тварин, на повітря, земельні ділянки тощо (стаття 104 ЗК України) [34] та ін.

Законодавством не встановлено вичерпний перелік порушень правил добросусідства, їх варіантів може бути безліч, проте найтиповішими з них є: а) будівництво надто близько до межі із земельною ділянкою сусіда споруд, які створюють затемнення, перешкоджаючи доступу сонячного світла, та пригнічують ріст дерев, кущів, інших насаджень; б) використання гучних технічних засобів (пилорам, будівельної техніки тощо), що спричиняють шумове забруднення; в) розведення худоби чи птиці, внаслідок чого на сусідні домогосподарства розповсюджуються неприємні запахи; г) спалювання сухого листя, трави, сміття, запахи та залишки від яких забруднюють повітря та земельні ділянки сусідів; д) використання агресивних хімічних препаратів для овочівництва чи садівництва, що негативно впливають на рослинність та склад ґрунту сусідських земельних ділянок та ін.

Класичним літературним твором, який яскраво описує приклад земельного спору, пов'язаного із дотриманням правил добросусідства, є соціально-побутова повість Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». За сюжетом цього твору приводом для постійних сварок та конфліктів між родинами двох рідних братів

стала груша, яка росла на земельній ділянці Карпа Кайдаша, а гілля якої нависали над ділянкою Лавріна Кайдаша, чиї діти обривали з неї плоди. І доки була груша, доти родини постійно конфліктували. «Діло з грушею скінчилося несподівано. Груша всохла, і дві сім'ї помирилися. В обох садибах настала мирнота й тиша» [36]. Предметно зауважимо, що земельний спір із «Кайдашевої сім'ї» використовується у програмі базової підготовки медіаторів Українського центру медіації.

Варто зазначити, що сільські, селищні, міські ради можуть делегувати повноваження з розгляду земельних спорів своїм виконавчим органам (підпункт 5 пункту «б» частини 1 статті 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [118]. Як правило, розгляд земельних спорів здійснюється на засіданні комісій, створених при виконавчих комітетах рад. Назви таких комісій, зазвичай, підтверджують основну мету їх створення та сферу діяльності: наприклад, комісія з питань розгляду та вирішення земельних спорів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та дотримання громадянами правил добросусідства на території Софіївської селищної територіальної громади [88], узгоджувальна комісія виконавчого комітету міської ради по розгляду земельних спорів [89], комісія з питань розгляду та вирішення земельних спорів на території Нововасилівської селищної ради [87] та інші (далі – комісії з розгляду земельних спорів).

До складу комісій з розгляду земельних спорів, як правило, входять представники структурних підрозділів, безпосередньо пов'язаних із сферою земельних відносин або ж дотичними до неї сферами (наприклад, відділу земельних ресурсів, агропромислового комплексу, екології та благоустрою, відділу земельних відносин та охорони навколишнього середовища, відділу містобудування, архітектури та благоустрою тощо), юрисконсульт або представник юридичного відділу, депутати ОМС, спеціаліст-землевпорядник та інші [86; 123].

На відміну від судового порядку розгляду земельних спорів, який досить детально описаний та врегульований нормами процесуальних кодексів,

процедура розгляду земельних спорів та їх вирішення ОМС недостатньо визначена ні у ЗК України, ні у Законі України «Про місцеве самоврядування», ні у будь-якому іншому нормативному акті. Так, ЗК України містить норми, які в загальних рисах описують порядок розгляду земельних спорів ОМС (статті 159-160 ЗК України). Зокрема, враховуючи зміст статті 159 ЗК України, можна констатувати, що земельні спори розглядаються ОМС за такими правилами: 1) на підставі заяви однієї із сторін у тижневий строк з дня подання заяви; 2) за участю зацікавлених сторін, які повинні бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору; 3) у разі відсутності однієї зі сторін при першому вирішенні питання і відсутності офіційної згоди на розгляд питання розгляд спору переноситься; 4) повторне відкладання розгляду спору може мати місце лише з поважних причин; 5) відсутність однієї із сторін без поважних причин при повторному розгляді земельного спору не зупиняє його розгляд і прийняття рішення; 6) у рішенні ОМС визначається порядок його виконання; 7) рішення передається сторонам у триденний строк з дня його прийняття [34].

Статтею 160 ЗК України встановлено права та обов'язки сторін при розгляді земельних спорів, до яких віднесено право знайомитися з матеріалами щодо цього спору, робити з них виписки, брати участь у розгляді земельного спору, подавати документи та інші докази, порушувати клопотання, давати усні і письмові пояснення, заперечувати проти клопотань та доказів іншої сторони, одержувати копію рішення щодо земельного спору, і, у разі незгоди з цим рішенням, оскаржувати його.

Враховуючи недостатню регламентацію у земельному законодавстві порядку розгляду земельних спорів ОМС, досить часто ОМС самостійно власним документом затверджують процедуру розгляду земельних спорів та порядок прийняття рішення за результатами такого розгляду. Зокрема, такі питання розкриваються, наприклад, в Положенні про комісію з питань розгляду та вирішення земельних спорів [113; 88] та/або в Порядку розгляду та вирішення земельних спорів [90]. До прикладу, розробленим Порядком розгляду та вирішення земельних спорів на території Андріївської сільської ради

регламентовано, зокрема, наступні питання: склад комісії по вирішенню земельних спорів; вимоги до форми та змісту заяви, яка подається до комісії для розгляду земельного спору; перелік документів, які додаються до заяви; питання, які відображаються в протоколі комісії з розгляду земельного спору; права та обов'язки комісії та сторін земельного спору; порядок виконання та оскарження рішення, прийнятого за результатами розгляду земельного спору та ін. [90].

Варто зауважити, що не зважаючи на відсутність чіткої регламентації розгляду земельних спорів ОМС, на практиці такі спори розглядаються за процедурою, схожою на судовий розгляд, та у складі якої виділяють п'ять стадій: 1) порушення земельного спору; 2) підготовка до його розгляду; 3) розгляд та розв'язання земельного спору; 4) виконання рішення; 5) оскарження рішення щодо земельного спору [138].

Розгляд земельного спору відображаються в протоколі, який підписується головою та секретарем комісії з розгляду земельних спорів. У протоколі фіксуються, зокрема, встановлені обставини та пропозиції щодо вирішення земельного спору. На підставі протоколу засідання Комісії готується проект рішення відповідної ради про вирішення земельного спору, в якому викладаються пропозиції та висновки Комісії. Відповідно до частини першої статті 144 Конституції України, органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території [52]. У випадку делегування сільською, селищною, міською радою повноважень щодо розгляду та вирішення земельних спорів виконавчому органу відповідної ради (виконкому), рішення виноситься цим органом.

У статті 161 ЗК України зазначено, що рішення ОМС щодо земельних спорів вступає в силу з моменту його прийняття, а його виконання здійснюється органом, який прийняв це рішення. Оскарження зазначених рішень у суді призупиняє їх виконання. Виконання рішення щодо земельних спорів може бути призупинено або його термін може бути продовжений судом.

На сьогодні існує ряд проблемних моментів у способі вирішення земельних спорів за участю ОМС. Зокрема, при виконанні своїх повноважень посадові особи ОМС, члени комісій з розгляду земельних спорів не рідко допускають помилки, порушення чинного законодавства, чим спричиняють шкоду правам та законним інтересам зацікавлених сторін. Зокрема, серед таких порушень найрозповсюдженішими є: 1) протиправна бездіяльність (ухилення від виконання своїх повноважень); 2) розгляд земельного спору без присутності зацікавлених сторін; 3) необґрунтована відмова у розгляді та вирішенні земельного спору; 4) вихід за межі своїх повноважень; 5) порушення строків розгляду земельного спору; 6) невиконання рішень.

Протиправна бездіяльність (ухилення від виконання своїх повноважень). В Україні визнається і діє принцип верховенства права (стаття 8 Конституції України). Громадяни здійснюють свої права за принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом», а державні органи та їх посадові особи – за принципом «дозволено лише те, що прямо визначено законом». Положеннями частини другої статті 19 Конституції України встановлено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [52]. Проте досить часто ОМС нехтують належним виконанням своїх обов'язків та не здійснюють свої повноваження, визначені для них законом, зокрема, не вирішують земельні спори відповідно до вимог статей 158, 159, 161 ЗК України, чим допускають протиправну бездіяльність.

Велика Палата Верховного Суду у своїх постановках неодноразово зазначала, що слід розуміти під протиправною бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, – це «зовнішня форма поведінки (діяння) цього органу, що полягає (проявляється) у неприйнятті рішення чи в нездійсненні юридично значимих й обов'язкових дій на користь заінтересованих осіб, які на підставі закону та/або іншого нормативно-правового регулювання віднесені до компетенції суб'єкта владних повноважень, були об'єктивно необхідними і реально можливими для

реалізації, але фактично не були здійснені. Водночас для визнання бездіяльності протиправною недостатньо одного лише факту несвоєчасного виконання обов'язкових дій, а важливими є також конкретні причини, умови та обставини, через які дії, що підлягали обов'язковому виконанню відповідно до закону, фактично не були виконані чи були виконані з порушенням строків. Значення мають юридичний зміст, значимість, тривалість і межі бездіяльності, фактичні підстави її припинення, а також шкідливість бездіяльності для прав та інтересів особи» (п. 61 Постанови Великої Палати Верховного Суду від 08.09.2022 у справі № 9901/276/19) [96].

До прикладу, рішенням Черкаського окружного адміністративного суду від 09 серпня 2022 року в адміністративній справі № 580/11168/21 було визнано протиправною бездіяльність виконавчого комітету Будищенської сільської ради щодо вирішення земельного спору про добросусідство. Суть справи полягала в тому, що позивачі скаржились на відсутність будь-яких активних дій з боку Будищенської сільської ради для належного розгляду їхніх неодноразових звернень із заявами щодо порушень правил добросусідства, які вчинялись їхнім сусідом. Суд дійшов висновку, що відповідачі не здійснили всіх дій для реалізації наданих їм повноважень щодо вирішення спору про добросусідство, внаслідок чого їх бездіяльність є протиправною [147].

Розгляд земельного спору без присутності зацікавлених сторін. Не зважаючи на те, що частиною другою статті 159 ЗК України чітко встановлено, що земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін, які повинні бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору, на практиці комісії з розгляду земельних спорів нерідко розглядають заяви щодо земельних спорів без виклику сторін, або повідомляють їх неналежним чином, або ж вчиняють інші порушення, пов'язані з цією нормою. Так, у цивільній справі №725/1208/18 про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою, відповідачем у якій була Чернівецька міська рада, позивач, у тому числі зазначила, що «18.07.2017 року вона отримала листа з департаменту містобудівного комплексу та земельних відносин проте, що вона запрошується на засідання комісії міської

ради з розгляду земельних спорів, яке відбулося 18.07.2017 р., на яке вона не змогла потрапити, у зв'язку з тим, що отримала вищевказаний лист у 16 годині 30 хвилин, тобто після початку засідання» [144].

Закон дозволяє ОМС розглядати земельний спір та приймати рішення у разі відсутності однієї зі сторін без поважних причин лише при повторному розгляді земельного спору. Якщо ж одна зі сторін не з'явилась для розгляду земельного спору перший раз та не подала офіційну згоду на розгляд питання без її участі, то розгляд спору обов'язково переноситься (частини 2 та 3 статті 159 ЗК України).

Відсутність сторін при вирішенні земельного спору позбавляє їх можливості реалізувати права та обов'язки, передбачені статтею 160 ЗК України. Неповідомлення сторін про час і місце розгляду земельного спору, зазвичай, є однією з підстав оскарження рішень ОМС, при розгляді якого суд може встановити порушення статей 159 та 160 ЗК України і визнати рішення ОМС протиправним та скасувати його.

Так, рішенням Луганського окружного адміністративного суду від 03 вересня 2018 року в адміністративній справі № 1240/2050/18 були задоволені позовні вимоги та визнано протиправним і скасовано рішення виконавчого комітету Кременської міської ради сьомого скликання щодо встановлення межі між присадибними ділянками двох громадян з підстав ненадання доказів завчасного повідомлення позивача про час і місце розгляду спору [143].

Необґрунтована відмова у розгляді та вирішенні земельного спору. Неправомірна відмова у розгляді та вирішенні земельного спору – досить поширене порушення ОМС статей 158, 159 ЗК України. Зазвичай, ОМС обґрунтовує таку відмову відсутністю повноважень, значною складністю спору або ж рекомендацією звертатись до суду для вирішення земельного спору.

Так, Жмеринським міськрайонним судом Вінницької області було розглянуто позов до виконавчого комітету Станіславчицької сільської ради Жмеринського району Вінницької області, Станіславчицького сільського голови про визнання протиправною бездіяльності та зобов'язання вчинити дії. Позивач

посилявся на порушення відповідачами законодавства про місцеве самоврядування в Україні та ЗК України при вирішенні земельного спору між ним та його сусідом, так як він отримав відповідь-відмову про те, що вказаний спір не може бути вирішено сільською радою. Суд задовольнив адміністративний позов, оскільки відповідачами був порушений порядок вирішення земельного спору, який належить до їхньої компетенції, а відповідь відповідачу про неможливість вирішення спору визнав протиправною [138].

Вихід ОМС за межі своїх повноважень. Судова практика свідчить, що ОМС нерідко не лише ухиляється від виконання наданих йому повноважень з розгляду та вирішення земельних спорів, реалізує їх неналежним чином, а в окремих випадках, навпаки, виходить за межі своїх повноважень та приймає рішення з їх перевищенням. До прикладу, рішенням Кіровоградського окружного адміністративного суду від 03 лютого 2020 року в адміністративній справі № 340/3110/19 було визнано протиправним та скасовано індивідуальний акт (рішення виконавчого комітету Успенської сільської ради Онуфріївського району Кіровоградської області) про розгляд заяви позивача. Зокрема, суд вказав, що «при прийнятті спірного рішення, відповідач не врахував відсутності документації з землеустрою щодо відновлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості), а відтак діяв з перевищенням повноважень, що надані чинним законодавством...» [140].

Порушення строків розгляду земельного спору. Недотримання ОМС строків розгляду земельного спору також може бути підставою оскарження таких дій до суду. Так, рішенням Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 11 листопада 2019 року в адміністративній справі № 160/8463/19 суд визнав протиправною бездіяльність Вакулівської сільської ради Софіївського району Дніпропетровської області у зв'язку з нерозглядом у встановлений статтею 159 ЗК України тижневий строк звернення позивача про неможливість узгодити межі земельної ділянки в натурі, у зв'язку з ненаданням суміжними користувачами згоди на погодження меж земельної ділянки [135].

Варто зауважити, що оскільки відсутні чіткі ознаки для відмежування заяви щодо земельного спору від звичайної заяви-звернення, досить часто ОМС розглядає земельні спори не протягом семи днів за правилами статті 159 ЗК України, а відповідно до законодавства про порядок звернення громадян у місячний термін, що призводить до порушення порядку вирішення земельних спорів та оскарження зацікавленими сторонами таких дій ОМС.

Невиконання рішень ОМС за результатами розгляду земельних спорів. Суттєвим недоліком вирішення земельних спорів ОМС є відсутність механізму забезпечення виконання рішень ОМС за результатами розгляду земельних спорів. Частиною другою статті 161 ЗК України передбачено, що виконання рішення щодо земельних спорів здійснюється органом, який прийняв це рішення, проте ця норма не розтлумачує, яким чином та у який спосіб його виконувати. Крім того, рішення ОМС про результати розгляду земельного спору не належить згідно зі статтею 3 Закону України «Про виконавче провадження» до переліку виконавчих документів, а отже, не може бути прийняте виконавчою службою для примусового його виконання [107].

На практиці, рішення ОМС у земельних спорах нерідко не реалізуються належним чином також з причин бездіяльності ОМС, відсутності фактичної можливості їх виконання або через інші обставини об'єктивного чи суб'єктивного характеру.

До прикладу, у справі № 580/11168/21 колегія суддів Шостого апеляційного адміністративного суду дійшла висновку, що ОМС остаточно земельний спір не було вирішено, та вказала на те, що «дійсно 21.02.2023 відповідачем було прийнято рішення №13 Про вирішення спору про добросусідство між гр. ОСОБА_3, гр. ОСОБА_1, гр. ОСОБА_2, та затвердження акту, протоколу та висновку комісії по вирішенню земельних спорів від 16.02.202р. відповідно до статті 159 ЗК України, але судом першої інстанції не враховано, що відповідно до ч. 2 статті 161 ЗК України виконання рішення щодо земельних спорів здійснюється органом, який прийняв це рішення. Отже, спір щодо якого позивачі звернулися до суду з відповідним позовом, за наслідками розгляду якого було

прийнято рішення від 09.08.2022 року у справі № 580/11168/21, остаточно вирішено не було, що не дає підстав вважати про повне відновлення прав позивачів» [148].

Варто зауважити, що ОМС, як і комісії з розгляду земельних спорів, свої рішення за результатами розгляду земельних спорів нерідко формулюють загальними фразами рекомендаційного характеру, які не мають конкретного зобов'язального змісту, що, у свою чергу, можуть сприйматись сторонами спору як необов'язкові та не виконуватись ними. Так, згідно витягу з протоколу засідання узгоджувальної комісії по розгляду земельних спорів виконавчого комітету Івано-Франківської міської ради, обом сторонам спору було рекомендовано «дотримуватись вимог добросусідства, дійти до взаємної згоди та погодити між собою суміжну межу земельних ділянок» [139].

Досить часто ОМС обмежується рекомендацією дотримуватись правил добросусідства та/або пропозицією безпосередньо звертатись до суду для вирішення земельного спору, хоча, відповідно до законодавства, розгляд такого спору віднесено саме до компетенції ОМС. До прикладу, згідно протоколу засідання земельної погоджувальної комісії № 2 Хоростківської міської ради від 24.01.2018 року за результатами розгляду акту, складеного за заявою про вирішення межового земельного спору, комісією рекомендовано землекористувачам дотримуватись добросусідства, а в разі недосягнення згоди між ними для вирішення вказаного спору звернутися до суду [134].

Без сумніву, некоректно сформульовані рішення значно ускладнюють їх виконання, призводять до формалізму та знецінення авторитету ОМС. Проте, навіть якщо рішення ОМС за результатами розгляду земельних спорів відповідає усім вимогам закону, його суттєвим недоліком можна вважати те, що розгляд земельних спорів ОМС відбувається лише з позиції права, без ґрунтового дослідження та врахування при прийнятті рішення дійсних інтересів та потреб зацікавлених сторін, що не гарантує добровільного його виконання зацікавленими сторонами та остаточно врегулювання конфліктної ситуації. Натомість діяльність медіатора спрямована на врегулювання спірних питань на

основі інтересів та потреб сторін, допомогу сторонам спору віднайти найбільш оптимальне взаємоприйнятне рішення, яке вони будуть готові виконувати самостійно. Налагодженню ефективної роботи комісій з розгляду земельних спорів сприятиме введення до їх складу професійного медіатора, який зможе надати сторонам спорам необхідну інформацію щодо мирного врегулювання їхніх спірних питань, оцінити земельний спір з точки зору його відповідності ознакам медіабельності (наприклад, таким, які сформульовані у підрозділі 1.3. даного дисертаційного дослідження) і за наявності згоди сторін допомогти врегулювати їхній спір через процедуру медіації.

Отже, практика показує, що порядок вирішення земельних спорів ОМС не є досконалим; його регламентація в загальних рисах визначена кількома статтями ЗК України; більш детальну процедуру розгляду земельних спорів ОМС розробляють самостійно та закріплюють власними локальними актами, на зразок Порядку вирішення земельних спорів та/або Положення про комісію з вирішення земельних спорів; нерідко ОМС порушують порядок та процедуру розгляду земельних спорів, перевищують свої повноваження або, навпаки, ухиляються від їх виконання, що є одними з основних підстав оскарження рішень ОМС до суду. Крім того, як вбачається з проведеного аналізу змісту рішень ОМС, прийнятих за результатами розгляду земельних спорів, та судової практики їх оскаржень, ОМС нерідко обмежуються загальними рекомендаціями та по суті не вирішують спір, а також не забезпечують фактичне виконання власних рішень, що суттєво знецінює авторитет ОМС та нівелює їхню роль у врегулюванні земельних конфліктів та забезпеченні стабільності в громадах.

2.3. Законодавче забезпечення та практика застосування медіації для врегулювання земельних спорів в Україні

Як показує практика, традиційні юрисдикційні способи вирішення правових спорів не завжди здатні задовольнити інтереси протидіючих сторін, натомість несудові процедури, у тому числі медіація, які набувають все більшої популярності в останні роки, стають досить ефективною альтернативою та допомагають розвантажити судову систему.

Медіація як спосіб врегулювання конфліктів практикується у нашій державі вже більше двадцяти років, проте юридичне оформлення та отримання офіційного статусу як альтернативної процедури для врегулювання саме земельних спорів вона отримала після прийняття 16 листопада 2021 року Закону України «Про медіацію» та внесення відповідних змін до Земельного кодексу України. До того часу термін «медіація» було чи не найперше вжито у тексті Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011р., у пункті 4 частини 2 статті 7 якого передбачено у переліку видів безоплатної первинної правничої допомоги «надання допомоги в забезпеченні доступу особи до медіації» [105].

На сьогодні окремі питання щодо медіації, окрім базового Закону про медіацію, нормативно закріплені ще у ЦПК України, ГПК України, КАС України, ЗК України, Кодексі законів про працю України, Законі України «Про судовий збір», Законі України «Про нотаріат» та деяких підзаконних нормативних актах.

Щодо застосування медіації безпосередньо для вирішення земельних спорів, то статтею 158¹ ЗК України визначено, що «відповідно до Закону України про медіацію та з урахуванням особливостей, передбачених ЗК України, земельні спори можуть бути врегульовані шляхом медіації» [34]. Іншими словами, загальні принципи, основні правила та умови проведення медіації для врегулювання земельних спорів визначені Законом про медіацію та є такими ж самими, як і для більшості інших видів спорів, а під «особливостями», які

стосуються саме земельних спорів, як вбачається, у даному випадку розуміється обов'язкова письмова форма укладення договору про проведення медіації та угоди за результатами медіації у земельних спорах (частина 3 статті 158¹ ЗК України), у той час як Закон про медіацію передбачає як письмову, так і усну форму цих договорів для інших видів конфліктів (спорів) [117; 34].

Зразковим документом у сфері медіації вважається Директива про медіацію (Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо деяких аспектів медіації у цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 року), і аналіз відповідності змісту вітчизняного Закону про медіацію європейським стандартам медіації, закріпленим у вказаній Директиві, дозволяє зробити висновок, що «при підготовці Закону про медіацію автори використали європейський досвід у сфері медіації та основні положення Директиви про медіацію [186]. У цілому, Закон про медіацію може надати загальні уявлення про цю процедуру та порядок її проведення для врегулювання спорів, зокрема у сфері земельних відносин, проте недостатня регламентація як у законі, так і в земельному законодавстві ряду важливих питань та наявність певних суперечливих неузгоджених моментів створюють, на наш погляд, суттєві труднощі та перешкоди для більш ефективного практичного використання цієї альтернативної процедури.

Так, відповідно до Закону про медіацію, медіація визначена як «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів». На сьогодні дискутуються певні питання щодо зазначеного формулювання, зокрема, щодо позасудового статусу медіації. Деякі науковці [85] ставлять під сумнів вживання прикметника «позасудова» та вважають недоречним його застосування у дефініції медіації, посилаючись на те, що відповідно до закону медіація може відбуватись не лише у досудовому порядку, а й під час судового провадження на будь-якій його стадії, що створює певний дисонанс при вказівці на медіацію як на позасудовий процес. На нашу думку, законодавець використав слово «позасудова» в значенні

«альтернативна» процедура (відмінна від судового розгляду). Позасудовий статус медіації, вочевидь, означає, що вона хоча і може за законом проводитись на будь-якій стадії судового провадження, проте ця процедура не є достатньо інтегрованою в судову систему, не є складовою судового процесу, не проходить за участі медіаторів, які є суддями чи працівниками судових органів. Відповідно до статті 158¹ ЗК України, органи, що вирішують земельні спори (зокрема, суди) «сприяють примиренню сторін земельного спору», але не беруть активну участь у проведенні врегулювання земельного спору шляхом медіації. У підготовчому засіданні при розгляді спору у суді, суддя з'ясовує, чи не бажають сторони примиритися, у тому числі шляхом медіації, розглядає клопотання сторін у разі їх бажання примиритися та надає їм час для примирення, зупиняючи провадження у справі. Сама процедура відбувається поза залом суду за участю незалежного медіатора. Якщо медіація пройде успішно і сторони свої домовленості оформлять мировою угодою, роль судді у такому випадку полягатиме у перевірці цієї угоди на відповідність вимогам закону та її затвердженні своєю ухвалою. Без участі суду оформляються домовленості, які закріплюються сторонами в угоді за результатами медіації, якщо процедура відбувалась у досудовому врегулюванні. На відміну від практики деяких зарубіжних країн, у нашій державі така угода судом або іншим уповноваженим органом не затверджується, що, скоріше, є стримуючим фактором у належному визнанні угод за результатами медіації та позбавляє їх змісту такого важливого значення, яке, наприклад, мають судові рішення.

З іншого боку, судову медіацію досить часто сприймають, як процедуру, яка не лише безпосередньо інтегрована в судовий процес, а й може просто бути ініційована під час нього, або проходити паралельно з ним для врегулювання спорів у період, коли останні перебувають на розгляді в суді. Тобто судова медіація розуміється як медіація між сторонами юридичного спору, до якої вдаються/залучаються учасники вже після того, як хтось з них подав позов до суду для вирішення цього спору, і яка не є частиною судового процесу та ніяким іншим чином не пов'язана безпосередньо із судом. Саме такий формат судової

медіації наразі має місце в Україні. Хоча, ймовірно, в недалекій перспективі може відбутись процес більш тісної інтеграції медіації у судовий процес (принаймні, зарубіжний досвід свідчить про значний розвиток взаємозв'язку медіації та суду). Вважаємо, що для усунення неоднозначного розуміння статусу медіації варто вилучити з визначення терміну «медіація» у Законі про медіацію слово «позасудова» (як показує аналіз законодавства інших країн, у переважній більшості з них законодавці уникають такої ознаки для цієї процедури).

У сучасних умовах у нашій державі судді мало залучені до процесу медіації, проте після запровадження наприкінці 2017 року у процесуальних кодексах України нововведень щодо мирного вирішення спорів у судах, зокрема, шляхом врегулювання спору за участю судді (статті 201-205 ЦПК України, 186-190 ГПК України, 184-188 КАС України), деякі науковці почали називати цю процедуру судовою медіацією. Не можемо погодитися з цією точкою зору, оскільки порівняльний аналіз цієї процедури з медіацією, дозволяє зробити висновок, що врегулювання спору за участю судді справді нагадує судову медіацію, проте формат, у якому це врегулювання відбувається, та його особливості свідчать про те, що врегулювання спору за участю судді є окремим, відмінним від медіації, способом. Таку ж думку висловлюють й інші дослідники [179; 128].

Конфіденційність є одним з основних принципів медіації, тому не дивно, що законодавець наголосив на цьому у визначенні терміну медіації. Конфіденційний характер перемовин під час медіації та можливість уберегти від третіх осіб інформацію як про сам процес, так і про деталі домовленостей, прийнятих за результатами медіації, надають значних переваг цій процедурі у порівнянні із судовим процесом, який є в основному відкритим.

На нашу думку, у випадку звернення до медіації у досудовому порядку є більша вірогідність дотримання принципу конфіденційності, ніж під час застосування медіації у судовому процесі. Так, відповідно до статті 6 Закону про медіацію, конфіденційною інформацією вважається з-поміж іншого зміст угоди за результатами медіації. У разі, якщо сторони приймуть рішення примиритися під час судового слухання справи і оформлять свої домовленості мировою

угодою, то умови цієї угоди, згідно із процесуальним законодавством, викладаються у результативній частині ухвали суду, якою мирова угода затверджується, та стають загальнодоступними, оскільки електронний примірник судового рішення у день його виготовлення має бути оприлюднений шляхом надсилання до Єдиного державного реєстру судових рішень, який є відкритим для будь-яких користувачів [114].

Отже, під час примирення шляхом медіації під час судового розгляду спору та оформлення мирової угоди за результатами медіації, зміст та умови цієї угоди стають загальнодоступними. Дотримання принципу конфіденційності більш ймовірне у випадках, коли в результаті медіації позивач відмовляється від позову, а домовленості оформляються угодою за результатами медіації чи іншою цивільно-правовою угодою поза межами судового провадження. Проте, на відміну від мирової угоди, будь-які інші угоди не мають сили виконавчого документа, що може применшувати їх вагу в очах сторін спору, а у випадку їх невиконання чи неналежного виконання – призвести до нових судових проваджень. Для підвищення статусу угоди за результатами медіації варто надати їх сили виконавчого документа за умови, наприклад, нотаріального посвідчення.

Крім труднощів у збереженні конфіденційної інформації, яка вказується сторонами у мировій угоді, примирення сторін шляхом медіації під час судового процесу має ряд інших особливостей, на які варто звернути увагу для розуміння сучасного стану використання медіації в Україні для вирішення спорів, насамперед у сфері земельних відносин.

Так, відповідно до пункту 4¹ частини 1 статті 251 ЦПК України та пункту 3¹ частини 1 статті 227 ГПК України, суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації. Проте закон не встановлює обов'язок для сторін спору звітуватись про результати проведення медіації у таких випадках, у зв'язку з чим сторони можуть зловживати таким правом і подавати клопотання про врегулювання шляхом медіації з метою затягування процесу.

Зокрема, у Рекомендації Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах наголошується, що «організуючи медіацію, держави мають звернути увагу на потребу уникати зайвих затримок та використання медіації як тактики затягування часу» [132].

Законом передбачено, незалежно від стадії провадження, повернення позивачу (скаржнику, заявнику) 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову (відповідної апеляційної чи касаційної скарги), якщо сторонам вдалося примиритися шляхом медіації, за результатами якої було укладено мирову угоду, або позивач відмовився від позову, або відповідач визнав позов (частина 1 та 2 статті 130 ГПК України, частина 1 та 2 статті 142 ЦПК України). Однак, не визначено, яким чином сторони повинні підтвердити, що вони примирилися саме завдяки медіації. Як свідчить судова практика, щоб суд вирішив питання про повернення 60 відсотків судового збору, зацікавленій стороні необхідно надати докази того, що домовленості було досягнуто саме в результаті участі сторін у процедурі медіації. Так, Господарський суд Миколаївської області в ухвалі від 06 лютого 2023 року у справі № 915/708/22 зазначив, що «оскільки суду не подано доказів позасудового врегулювання спору між сторонами саме шляхом медіації в порядку, передбаченому Законом України «Про медіацію» (не подано договору про проведення медіації, інформації щодо медіатора, медіаційної угоди, угоди за результатами медіації тощо), в суду відсутні підстави для повернення позивачу з державного бюджету 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову. При цьому, посилення позивача в заяві про відмову від позову на проведення між сторонами медіації без надання підтверджуючих доказів не зумовлює виникнення у позивача права на повернення з державного бюджету судового збору в розмірі 60 відсотків» [162].

Оскільки законодавство не передбачає порядок та форму підтвердження факту примирення сторін у судовому процесі саме завдяки медіації, а практично вся інформація, що стосується проведення процедури медіації, відповідно до Закону про медіацію, є конфіденційною, не зрозуміло, чи правомірною буде вимога суду до сторін щодо надання йому в якості підтвердження проведення

медіації угод, які укладаються між сторонами, сторонами та медіатором в процесі медіації та під час оформлення її результатів? Чи не порушується у такому випадку принцип конфіденційності, який є основоположним для цієї процедури? Отже, норма закону є, але реалізувати її практично або неможливо, або не вигідно для сторін. Вважаємо, що у разі клопотання сторони про повернення 60% судового збору у випадку, якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації, необхідно передбачити подання письмової довідки медіатора у якості підтвердження вищезазначеного, у зв'язку з чим потребують доповнення відповідні статті ЦПК України та ГПК України.

Слід констатувати, що оскільки офіційна статистика щодо кількості судових проваджень, у яких сторони примирились за участю незалежного посередника-медіатора (так само як і будь-яка інша статистика щодо медіації), не ведеться, «тяжко визначити, скільки на сьогодні є успішних кейсів врегулювання земельних спорів шляхом медіації на різних стадіях судового процесу» [187]. У Єдиному державному реєстрі судових рішень можна віднайти справи, у яких судом зупинялось провадження на час проведення медіації (до прикладу, одними з них є справи № 910/4447/22, № 465/6094/23), проте примирення сторін у цих спорах шляхом медіації досягнуто не було [163; 167]. Доцільно запровадити ведення статистичного обліку випадків примирення сторін спорів шляхом медіації у судових процесах (у різних категоріях справ, у тому числі, пов'язаних із земельними спорами), та відображати їх у річних судових звітах. Також з метою аналізу практичної реалізації Закону про медіацію та з урахуванням вимог щодо дотримання принципу конфіденційності необхідно організувати збір загальної інформації щодо кількості проведених приватних медіацій для врегулювання спорів (у тому числі у сфері земельних відносин).

Ще однією важливою, на наш погляд, проблемою, яка потребує вирішення, є можливість практичного застосування медіації для врегулювання земельних спорів у сфері публічно-правових відносин. Незважаючи на те, що у країнах

Європейського Союзу та багатьох інших для вирішення різних видів юридичних спорів (у тому числі, таких, стороною яких є державний орган) досить активно використовуються позасудові методи, серед яких особливо ефективною вважається медіація, у нашій державі все ще дискусійними залишаються питання щодо можливості застосування цієї процедури для вирішення публічно-правових спорів, у тому числі й у сфері земельних відносин.

Публічно-правові спори мають певні особливості, які можуть викликати сумніви у можливості ефективного застосування медіації для їх врегулювання. Відповідно до КАС України, «публічно-правовий спір – це спір, хоча б одна сторона якого здійснює публічно-владні управлінські функції і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона є суб'єктом владних повноважень, який надає адміністративні послуги, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи [47]. Тобто у публічно-правових спорах становище його сторін є особливим: «одна сторона має публічно-владні повноваження, а інша є об'єктом публічно-правового впливу. У публічно-правовій сфері «ядро» всіх публічно-правових відносин становить принцип підпорядкування, на якому все і ґрунтується» [59]. Зауважується також, що окремі принципи медіації «не повною мірою узгоджуються з вихідними (базовими) конституційними та доктринальними засадами організації та діяльності апарату публічної влади... Зокрема, вільне волевиявлення суб'єкта владних повноважень, укладання ним угоди за наслідками процедур медіації не виключає випадків виходу при цьому уповноважених представників суб'єктів владних повноважень за межі законодавчо визначених приписів щодо повноважень, способу або процедур діяльності цього органу влади (її посадової особи), а отже, за певних обставин суперечитиме принципу законності» [84, с. 284].

Т. Є. Харитонova та А. Х. Григор'єва підкреслюють, що на сьогоднішній день в Україні більш потенційно медіабельними є земельні спори, у яких переважає приватноправова складова, а «реальну медіабельність публічно-правових земельних спорів суттєво знижує синергетична дія кількох складних аспектів, а саме: загроза порушення антикорупційного законодавства та вимушена деформація основоположних принципів медіації (добровільності, конфіденційності, самовизначення) в силу участі в процедурі органу державної влади або органу місцевого самоврядування» [171, с. 65]. Тому й існує скептична думка щодо можливості врегулювання публічно-правових спорів за допомогою позасудових способів, зокрема таких, як медіація, примирення чи третейський суд. Так Д. Лученко зауважив, що «впровадження таких порядків вирішення публічно-правових спорів ... не відповідає природі тих відносин, в яких ці спори виникають. Очевидно, що реалізація перш за все публічного інтересу в цих відносинах зумовлює другорядність договірних форм їх регулювання». У той же час, автор підкреслив, що «потрібно, очевидно, посилювати диспозитивні начала розгляду адміністративно-правових спорів у судовому та адміністративному порядку. Зокрема... важливим завданням розвитку законодавства у цій сфері є поширення механізмів примирення на сферу адміністративного оскарження» [67, с. 154].

Більшість науковців та юристів-практиків схиляються до думки, що медіація, за певних умов, може бути застосована для вирішення публічно-правових спорів, у тому числі й у сфері земельних відносин, тим паче законодавство прямо вказує на таку можливість. Так, дія Закону України «Про медіацію» поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), а отже, й адміністративних [117], відповідно до частини 5 статті 47 КАС України, сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі [47].

Отже, у вітчизняному правовому просторі на законодавчому рівні закріплено можливість проводити позасудове врегулювання спорів у сфері публічно-правових відносин шляхом медіації. І хоча сфера вітчизняних публічно-правових спорів на сьогодні є найбільш складною для застосування примирних процедур, а дискусії щодо медіабельності таких спорів ще тривають, все ж окремі науковці схиляються до думки щодо можливості врегулювання шляхом медіації окремих адміністративних спорів [54; 13], тим паче, що досвід інших країн свідчить, що медіація ефективно впроваджується у сферу публічно-правових відносин. Так альтернативне розв'язання адміністративних спорів практикують у Великобританії, Ірландії, Німеччині, Франції, Нідерландах, Норвегії та інших країнах [74, с. 78].

Медіація у сфері публічно-правових спорів може бути ефективною, а «примирення сторін буде дієвим, якщо ... гарантувати, наскільки це є можливим, прозорість використання процедури примирення та певний рівень свободи розсуду» [28]. Саме відсутність достатнього обсягу дискреції у суб'єкта владних повноважень, який є стороною публічно-правового спору, прописаного алгоритму його участі у медіації та наявність потенційних корупційних ризиків є одними із стримуючих факторів активного використання цієї процедури у нашій країні для врегулювання публічно-правових спорів, зокрема у сфері земельних відносин [181].

Важлива особливість земельних правовідносин полягає у тому, що більшість угод, пов'язаних із земельними ділянками як нерухомими майном, згідно чинного законодавства, повинні мати форму нотаріально посвідчених договорів, а угода за результатами медіації, як будь-який правочин, має відповідати вимогам, встановлених статтею 203 ЦК України. Нотаріальне посвідчення правочину здійснюється нотаріусом або іншою посадовою особою, яка відповідно до закону має право на вчинення такої нотаріальної дії, шляхом вчинення на документі, в якому викладено текст правочину, посвідчувального напису (частина друга статті 209 ЦК України). У разі недодержання сторонами

вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним (частина перша статті 220 ЦК України) [192].

Крім того, відповідно до статті 182 ЦК України, право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації [192]. Земельне законодавство встановлює, що право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав (стаття 125 ЗК України), а оформлюються вони відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (стаття 126 ЗК України) [34].

Найбільш поширеними правочинами у сфері земельних відносин, які підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню, є наступні: договір купівлі-продажу або міни земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна, крім договорів купівлі-продажу майна, що перебуває в податковій заставі (статті 657, 716 ЦК України); договір про виділ у натурі частки з нерухомого спільного майна (стаття 364 ЦК України); договір про поділ нерухомого майна, що є у спільній частковій власності або спільній сумісній власності (статті 367, 372 ЦК України); договір ренти та договір про передачу нерухомого майна під виплату ренти (стаття 732 ЦК України); договір дарування нерухомого майна (стаття 719 ЦК України) [192].

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», державній реєстрації прав підлягають з-поміж іншого: право власності та право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на нерухоме майно; речові права на нерухоме майно, похідні від права власності: право користування (сервітут); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); право забудови земельної ділянки (суперфіцій); право постійного користування та право оренди (суборенди) земельної ділянки та ін. [110]. Підставою для державної реєстрації прав власності та інших речових прав, які виникають у

тому числі у сфері земельних відносин, відповідно до частини 1 стаття 27 вказаного Закону, крім відповідного свідоцтва про право власності, також можуть бути: укладений в установленому законом порядку договір, предметом якого є відповідне нерухоме майно; або судові рішення, що набрало законної сили, щодо набуття, зміни або припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно; або ухвала суду про затвердження (визнання) мирової угоди; або інші документи, що відповідно до законодавства підтверджують набуття, зміну або припинення прав на нерухоме майно [110]. Як бачимо, угоди за результатами медіації в зазначеному переліку немає, хоча гіпотетично її можна віднести до складу «інших документів, що відповідно до законодавства підтверджують набуття, зміну або припинення прав на нерухоме майно», проте, знову ж таки, така угода має відповідати усім вимогам, передбаченим законом, щодо угод з нерухомим майном (земельними ділянками), зокрема, бути нотаріально посвідченою. Вважаємо, що доцільно передбачити нотаріальне посвідчення угоди за результатами медіації з метою підвищення її статусу при оформленні домовленостей між сторонами земельного спору в процесі медіації. За таких умов професійними посередниками при врегулюванні земельних спорів через процедуру медіації можуть бути нотаріуси-медіатори, тим паче, що закон прямо вказує на таку можливість (частина 3 статті 1 Закону України «Про нотаріат») [119].

Отже, правочини, предметом яких є нерухоме майно – земельні ділянки та права на них, перебувають під посиленою увагою з боку держави, яка передбачає спеціальний порядок їх оформлення (у більшості випадків вимагається обов'язкове нотаріальне посвідчення) та державну реєстрацію прав, які виникають як в результаті укладення відповідних договорів, так і за наслідками розгляду земельних спорів у судах (на підставі судових рішень або мирових угод, затверджених судом). Ймовірно, саме через такі вимоги наші громадяни досить часто змушені звертатись до суду для отримання відповідного рішення в земельних спорах, щоб у подальшому оформити свої права належним чином і у

встановленому порядку та не створювати собі додаткові проблеми, які можуть виникнути при державній реєстрації відповідних прав.

Порівняльний аналіз процесу врегулювання земельного спору шляхом медіації з процедурами вирішенням спору судом та ОМС дозволяє виділити основні особливості та відмінності між ними, які доцільно подати у таблиці (Таблиця Б.1). Як вбачається з вказаної таблиці, медіація має певні переваги у порівнянні з юрисдикційними способами вирішення спорів: відсутні обмеження у часі для приватної медіації; може застосовуватись для врегулювання практично будь-яких спорів; процес гнучкий та не має суворої регламентації; може надаватись на безоплатній основі або за погоджений гонорар; може застосовуватись не лише для врегулювання вже наявного спору, а й для його попередження; медіатор вільно обирається сторонами спору; рішення у спорі приймається сторонами самостійно, а не третіми особами; має високий рівень конфіденційності; рішення за результатами медіації може стосуватись не лише предмету спору, а й виходити за його межі; рішення за результатами медіації задовольняє інтереси усіх сторін, а не однієї; кількість процедур медіації не обмежена. У той же час, угода за результатами медіації не має такої обов'язкової сили, як судове рішення чи рішення ОМС.

Варто констатувати, що на сьогодні земельна медіація не така популярна, як, наприклад, сімейна, та перебуває на етапі становлення, проте науковці та практики прогнозують досить хороші результати у разі використання медіації для вирішення певної категорії земельних спорів та пропонують активніше використовувати позасудове врегулювання у цій сфері. Так, наприклад, суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду Віталій Уркевич зауважив, що «до господарських судів України надходить велика кількість земельних спорів, що стосуються різних аспектів земельних відносин, зокрема, укладення договорів оренди земельних ділянок, продовження строку користування земельними ділянками, стягнення заборгованості за користування землею, скасування рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування (щодо використання земель державної та комунальної

власності), державної реєстрації речових прав на земельні ділянки, повернення самовільно зайнятих земельних ділянок тощо». При цьому суддя висловив власну думку та думку своїх колег, зазначивши, що значний відсоток земельних спорів може бути вирішений шляхом медіації, оскільки вони стосуються правових питань, які не є складними та не потребують судового розгляду» [313].

Отже, на основі аналізу чинного законодавства та з урахуванням фактичної ситуації, яка склалась у сфері застосування медіації в Україні в цілому та щодо врегулювання земельних спорів зокрема, можна виокремити ряд об'єктивних та суб'єктивних чинників, які певною мірою стримують розвиток та активне використання земельної медіації:

1. *Відсутня реальна підтримка та зацікавленість просуванням медіації з боку держави.* Значна частина земельних спорів стосується оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних органів, і саме держава має бути зацікавлена, щоб такі спори вирішувались мирним шляхом. На наш погляд, застосування медіації у сфері публічно-правових спорів, коли державний орган як сторона спору буде наділений компетенцією звертатись до медіатора для врегулювання конфлікту і буде активно використовувати такий механізм, то при отриманні швидких позитивних результатів, спрямованих на усунення розбіжностей та репутаційних ризиків, позасудове вирішення спорів стане звичною практикою у нашій країні, що буде найкращою рекламою медіації. Зацікавленість держави у врегулюванні земельних спорів у позасудовому порядку має бути справжньою, адже сфера приватної власності на землю як одного з найцінніших ресурсів для фізичних та юридичних осіб на сьогодні є вагомим складником фінансової, економічної та соціальної стабільності в країні. Перефразовуючи слова відомого англійського медіатора Білла Марша, які він сказав про медіацію у кредитно-фінансовій сфері, можна сказати, що «медіація це надзвичайно дієвий інструмент для вирішення земельних спорів, проте дуже важливо щоб і державні регулятори у сфері земельних відносин мали довіру до цієї інституції та надавали посил потенційним учасникам таких спорів її застосовувати» [9].

Наприклад, в Англії та Уельсі на просування ADR вплинула позиція Уряду щодо цього питання. Так, у березні 2001 року лорд-канцлер оголосив про «обіцянку ADR», згідно з якою всі урядові департаменти та агенції взяли на себе низку зобов'язань, у тому числі в тому, що «альтернативне вирішення спорів розглядатиметься та застосовуватиметься у всіх відповідних випадках, якщо інша сторона погодиться на це». У липні 2002 року Департамент з конституційних справ опублікував звіт щодо ефективності виконання зобов'язань уряду щодо ADR. У звіті зазначено, що обіцянка була сприйнята дуже серйозно, і визначено ряд ініціатив, які були запроваджені як прямий результат цього [233].

2. *Слабкий статус угоди за результатами медіації, оскільки вона не має такої сили, як мирова угода чи судове рішення.* Оскільки угода за результатами медіації, укладена у позасудовому порядку (не у вигляді мирової угоди) не має юридично обов'язкової сили (сили виконавчого документа), забезпечення цієї угоди може спричинити певні труднощі, у разі якщо одна зі сторін передумає її виконувати або буде виконувати неналежним чином. У такому випадку для забезпечення виконання укладених домовленостей знову ж таки доведеться звертатись до суду, що може спричинити ще більш тривалішу та виснажливу судову тяганину.

3. *Особливий характер та складність земельних спорів, а також відсутність в Україні достатньої кількості спеціалізованих медіаторів, які займаються саме врегулюванням земельних конфліктів.* Так як земельні спори за своєю природою є досить багатогранними та складними, то і медіація в таких спорах не може бути легкою, що потребує достатнього досвіду та професійної майстерності від медіатора, залученого до врегулювання такого виду конфліктів. Навички та професіоналізм медіатора можуть стати вирішальними у таких процесах. Тому земельна медіація потребує спеціальної підготовки для медіаторів, оскільки «основною умовою успішного застосування медіації у земельних спорах є наявність кваліфікованого медіатора [62, с. 662].

Цей вид конфліктів є досить складним з огляду на такі компоненти, як: значна особистісно-емоційна складова; важливі юридичні питання, які можуть лежати в основі конфлікту; необхідність отримання висновку експерта чи спеціаліста із земельних питань, потреба у технічних професійних розрахунках; необхідність наявності усієї технічної документації для прийняття реалістичних рішень, законодавчо встановлена обов'язковість нотаріального посвідчення більшості договорів, пов'язаних із землею як нерухомим майном, тобто «земельні питання часто включають не лише правові, а й технічні, екологічні та соціальні аспекти» [169, с. 86], що знову ж таки свідчить про необхідність якісного професійного підходу до врегулювання спорів у сфері земельних відносин.

4. *Низький рівень довіри до медіаторів як до представників окремої професії, відсутність гарантій надання ними якісних послуг та механізму розгляду скарг щодо діяльності медіаторів та притягнення їх до відповідальності за порушення етичних норм чи неналежного здійснення своїх функцій.* У адвокатів, нотаріусів, приватних виконавців – чітка структура, прописані процедури отримання свідоцтв на здійснення діяльності та їх скасування чи припинення, передбачені механізми контролю за якістю наданих ними послуг, визначений порядок притягнення до дисциплінарної та інших видів відповідальності, що певною мірою може гарантувати відповідальне та професійне ставлення до своєї діяльності. Спільнота медіаторів на сьогодні в Україні сформована, в основному, певними окремими осередками та здійснює свою діяльність у формі створення громадських організацій, які функціонують розрізнено, маючи власні внутрішні структури, свої реєстри медіаторів та власні етичні кодекси, у зв'язку з чим потенційним отримувачам послуг у сфері медіації тяжко зорієнтуватись під час вибору медіатора та при пошуку відповідної інформації. Крім того, не передбачені чинним законодавством механізми забезпечення якості надання медіаційних послуг та наслідки для медіаторів за їх порушення. Наприклад, у Грузії спільнота медіаторів сформована за прикладом адвокатської. У разі порушення норм кодексу професійної етики «Асоціації

медіаторів Грузії» комісія з етики медіаторів уповноважена здійснювати дисциплінарне провадження та накладати на медіатора дисциплінарну відповідальність [331].

5. *Судовий порядок вирішення земельних спорів є звичним, традиційно надійнішим та зрозумілішим.* Натомість культура дружнього врегулювання конфліктів та позасудового вирішення спорів розвинута недостатньо, оскільки людині властиво перекласти відповідальність за прийняття рішень на когось третього. Судове рішення, крім того, хоча б мінімально забезпечене державою, яка дає певні гарантії його виконання.

6. *Не запроваджені механізми та шляхи доступу населення до системи позасудового мирного врегулювання конфліктів, яка б була легкодоступною та зрозумілою для загалу, відсутність повної інформації про різні способи позасудового вирішення спорів та недостатня обізнаність про можливість вирішувати спори шляхом медіації.* Як вірно зазначає Д. В. Федчишин, «незважаючи на потенціал медіації, сьогодні багато землевласників і учасників земельних відносин не мають достатньої інформації про цей інструмент або не довіряють його ефективності» [168, с. 205]. На сьогодні не розроблено чіткого механізму та послідовності дій для інформування та залучення сторін спору до медіації, відсутня структура та порядок надання послуги медіації для врегулювання земельних спорів, а наші люди звикли до певного алгоритму, їм простіше іти вже розвіданим шляхом, ніж прямувати в невідомість. «Брак інформації про медіацію серед громадян, юристів і суддів знижує довіру та мотивацію до застосування цього методу» [63, с. 526].

Оскільки конфіденційність є одним з головних принципів та одночасно важливою перевагою процесу медіації, можливо припустити, що вона певним чином слугує і перешкодою у підвищенні рівня обізнаності суспільства щодо її користі та ефективності, так як значна частина учасників конфліктів, які скористалися послугами медіатора, воліють тримати в секреті усі подробиці та деталі процесу, та й медіатор в силу своїх зобов'язань теж не може розповідати про конфіденційні деталі конкретної медіації або ж проводити реальну

демонстрацію конкретного кейсу. Результати опитування населення України, проведеного у 2021 році, показали, що «77% респондентів нічого та майже нічого не знало про існування можливості альтернативного (позасудового) вирішення спорів, ще 20% дещо знали, але замало, і лише 3% респондентів повідомили про повну обізнаність щодо цієї можливості» [70, с. 26]. Отже, на сьогодні існує потреба у проведенні інформаційних кампаній та тренінгів з популяризації земельної медіації, інтеграції медіації в освітні програми, створенні медіаційних центрів, які надають послуги у тому числі у сфері врегулювання земельних спорів.

7. Режим воєнного стану в Україні. Умови сьогодення диктують нам свої правила життя, а подекуди й виживання. Люди, опинившись у незвичних для себе умовах постійного стресу, завтрашньої невизначеності, хвилювання за власне життя та життя своїх близьких, стають набагато емоційнішими та нестриманими, їм складно домовитись про щось на майбутнє та працювати над довготривалими рішеннями, які в умовах війни втрачають будь-який сенс. Конфлікти потребують швидкого рішення та чіткого виконання. Тому, з одного боку, медіація як процес, який є відносно швидкий та гнучкий, в умовах нестабільного та складного функціонування судової системи могла б стати досить ефективною альтернативою для врегулювання земельних спорів, проте, з іншого боку, знову ж таки, через особливий режим воєнного стану увага націлена на розвиток інших сфер (військовий потенціал країни та підтримку економіки в умовах виживання), тому може здатися, що розвиток медіації не на часі.

8. Небажання сторін брати відповідальність за врегулювання спору на себе. Медіація – це і про відповідальність сторін спору за власне рішення. Якщо у судовому процесі судове рішення не задовольняє одну зі сторін, вона, як правило, звинувачує суд у невірному вирішенні спору і перекладає усю відповідальність за подальшу долю цього рішення на нього. У процесі медіації відповідальність за прийняття рішення, а от же і за його виконання, повністю лягає на плечі сторін спору, що може спонукати їх уникати медіації та покладатись на розсуд суду.

9. *Недовіра до медіації та сумніви в її ефективності.* Сторони можуть ухилятися від участі в медіації, якщо немає переконливих підстав вважати, що результат буде кращим, ніж звичайний адміністративний чи судовий процес. Посилена увага з боку держави та високі вимоги законодавства щодо укладання та оформлення угод у сфері земельних відносин, і в той же час не зовсім зрозумілий статус угоди за результатами медіації також можуть розглядатися як бар'єр для застосування медіації. Крім того, в Україні, на відміну від світової практики, «доволі часто ефективність медіації обмежується психологічною готовністю сторін до компромісів» та «низьким рівнем довіри до вибору альтернативних способів врегулювання спорів» [45].

10. *Адвокати не зацікавлені просувати медіацію, оскільки вони опиняються перед вибором: або ти адвокат, або ти медіатор.* Якщо адвокат не є також і медіатором, йому не вигідно просувати медіацію та віддавати клієнта іншому спеціалісту (медіатору) та втрачати власний заробіток. Якщо адвокат, крім юридичної діяльності, надає також послуги медіатора і запропонує їх одній стороні спору, яка є його клієнтом, то, ймовірно за все, цей адвокат не буде сприйматись іншою стороною як неупереджений та незалежний медіатор. Крім того, якщо адвокат візьме участь у конкретному спорі як медіатор, а медіація не буде успішною, і сторони все-таки підуть до суду, то втратить можливість працювати далі з клієнтом в якості адвоката, оскільки не зможе представляти інтереси жодної зі сторін в суді, так як закон прямо забороняє медіатору «бути представником або захисником будь-якої із сторін у досудовому розслідуванні, судовому, третейському чи арбітражному провадженні у конфлікті (спорі), в якому він є чи був медіатором» (пункт 4 частини 2 статті 7 Закону про медіацію). Отже, як вірно зауважують І. В. Андронов та В. А. Андронova, «оптимальною моделлю застосування медіаційних послуг у діяльності адвоката є співпраця адвоката та професійного медіатора» [1, с. 12].

11. *Відсутність обліку та не напрацьована практика врегулювання земельних спорів шляхом медіації.* Відсутність статистичних даних та інформації про успішні кейси врегулювання земельних спорів шляхом медіації, позбавляє

можливості публічно демонструвати переваги земельної медіації та прослідковувати її розвиток.

Врахування вище перерахованих об'єктивних та суб'єктивних чинників, які стримують активне використання медіації, необхідно брати до уваги при удосконаленні правового регулювання та практики застосування медіації у сфері земельних відносин.

2.4. Закордонний досвід та успішні практики врегулювання земельних спорів шляхом медіації.

З огляду на той факт, що вітчизняна земельна медіація перебуває у процесі становлення та формування, вважаємо за необхідне дослідити та проаналізувати зарубіжний досвід вирішення земельних спорів шляхом медіації. Як вірно зауважує Т. В. Лісова, «вивчення міжнародних практик у сфері регулювання земельних відносин має важливе значення для розробки та впровадження ефективної земельної реформи в Україні, що передбачає аналіз не лише успішних прикладів, але й помилок, які допустили інші країни, щоб уникнути подібних проблем в українському контексті, враховуючи національні особливості та стратегічні інтереси» [65].

Для початку розглянемо загальні тенденції щодо регламентації та організації процесу медіації у різних країнах.

У світовій практиці доведено ефективність використання медіації як альтернативного способу вирішення спорів, що дозволяє забезпечити як отримання економічного ефекту на макрорівні (збереження бюджетних коштів), так і розвантаження судів та скорочення часу на врегулювання спорів. З 60-х років минулого століття у країнах з розвинутою економікою (Італія, США, Іспанія, Німеччина, Велика Британія) неформально використовується практика медіації спорів, а з 1970-х уряди країн Європи та США почали працювати над створенням нормативно-законодавчої бази щодо врегулювання процесу медіації

як альтернативного методу вирішення спорів та активно інтегрують медіацію у власні правові системи.

Загальноновизнано, що стандарти медіації, розроблені в рамках європейських об'єднань – Ради Європи та Європейського Союзу, вважаються найбільш розвиненими. Як уже зазначалось, важливим документом Європейського Союзу, який визначає та закріплює базові принципи та стандарти медіації, є Директива про медіацію [219]. Незважаючи на те, що Директивою про медіацію передбачено застосування медіації до міжнародних спорів, більшість країн-членів ЄС, запровадивши відповідні механізми медіації у національне законодавство, застосували положення Директиви і до внутрішніх процесів медіації.

Звернемось до Литовського досвіду. Медіація у Литві розпочалась із судової у 2005 році спочатку як пілотний проєкт у Вільнюському районному суді. У 2008 році було прийнято Закон «Про примирення шляхом медіації у цивільних спорах» і паралельно почала розвиватись позасудова медіація, яка стала випереджати судову, особливо після 2020 року, коли набрав чинності Закон «Про медіацію», що змінив раніше прийнятий Закон про примирення шляхом медіації у цивільних спорах, і було запроваджено обов'язкову досудову медіацію для сімейних спорів [243]. Дія Закону про медіацію Литовської республіки поширюється на позасудову, судову та обов'язкову медіацію у цивільних спорах [258]. Також відповідно до Цивільного процесуального кодексу Литовської Республіки суддя може за власним рішенням передати спір на обов'язкову судову медіацію [259].

Управління, використання та розпорядження приватною землею в Литві регулюється Цивільним кодексом та Законом про землю Литовської Республіки [325], дія закону про медіацію Литви поширюється на позасудову та судову медіацію у цивільних спорах, щодо яких законом дозволено укладати мирові угоди [258], звідси, норми щодо медіації стосуються також і земельних приватно-правових спорів, сторони яких наділені повноваженнями вирішувати їх шляхом підписання мирової угоди.

Мирові угоди, укладені за результатами процедури медіації, яка проходить у позасудовому порядку, повинні відповідати вимогам, встановленим Цивільним кодексом Литовської республіки та іншим законам, а також за клопотанням сторін можуть бути подані до суду для затвердження. Якщо суд схвалює мирову угоду, укладену за результатами медіації, вона набуває сили судового рішення та підлягає обов'язковому виконанню (ст. 16 Литовського Закону «Про медіацію»).

У Нідерландах для спорів на суму понад 25 000 євро та певних видів справ при зверненні до суду обов'язково повинен залучатись адвокат, що відповідно дорого коштує, а сам процес може довго тривати, мати сумнівну перспективу та ще й вимагає сплати судового збору. Тому альтернативне вирішення спорів і, зокрема, медіація, у цій країні є досить популярними [278].

У Нідерландах практикується так звана сусідська медіація, яка засвідчує ефективність та високі шанси на успіх у врегулюванні спорів між сусідами, наприклад, у випадку шумового забруднення, диму, межових спорів тощо. Дві третини таких спорів у Нідерландах вдається владнати за участю медіатора. На сьогодні сусідська медіація доступна у понад 300 (90%) муніципалітетах Нідерландів [210] та є успішним прикладом участі громадян у забезпеченні соціальної згуртованості та зручності проживання в громаді. Сусідська медіація успішно застосовується у Нідерландах вже 25 років. Центр попередження злочинності та безпеки (CCV) пропонує організаціям інформацію та активну підтримку у впровадженні цієї процедури, яка фінансується за рахунок муніципалітетів та житлових асоціацій. Сусідськими медіаторами є місцеві жителі-волонтери [201].

П. Філд, М. Страсберг, К. Харві зауважують, що найбільш складним є питання медіації земельних спорів [224]. Тому деякі країни надають особливого значення позасудовим механізмам вирішення спорів у сфері земельних відносин, приймаючи окремі законодавчі норми, які стосуються цієї сфери.

Так, наприклад, в Австралії ще у 1994 році було прийнято Закон про медіацію у вирішенні сільськогосподарських боргів [223]. Закон покликаний забезпечити ефективне та справедливе вирішення питань, пов'язаних із боргами

фермерських господарств. Медіація необхідна перед тим, як кредитор зможе вступити у володіння майном або виконати інші дії за іпотекою ферми.

Досить розповсюдженими земельні спори, особливо межові, є у Великій Британії. Згідно статистичних даних, більше п'ятої частини власників будинків у цій країні брали участь у межових спорах із сусідом, понад 6 мільйонів британців були залучені у 2022 році у сусідські спори, а найпоширеніші питання у межових спорах стосуються паркану, стіни чи живої огорожі (31%), рослин чи дерев (14%), проблем доступу (13%) [204]. Результати проведеного опитування учасників земельних спорів у Великій Британії показали, що більшість британців погоджуються, що спілкування є ключем до будь-яких здорових стосунків, і 56% з них намагалися вирішити свої проблеми шляхом переговорів, обираючи прямі дискусії зі своїми сусідами. Однак 71% учасників визнали, що ці розмови були емоційно виснажливими і не завжди проходили гладко. Тому чверть респондентів (24%) зверталися до медіації або арбітражу, заручившись допомогою неупередженої третьої сторони для сприяння компромісу, а третина (32%) вибрали юридичне втручання, прагнучи більш офіційних дій для припинення конфлікту, при цьому експерти стверджують, що в середньому британські межові спори тривають від 6 до 12 місяців – це понад 6000 годин [286].

Норвегія була першою країною в світі, яка прийняла закон про вирішення конфліктів у 1991 році, а через шість років у п'яти окружних судах та одному апеляційному суді було запроваджено схему судової медіації. У подальшому судова медіація стала постійною системою в усіх окружних та апеляційних судах країни та стала поширеним методом вирішення спорів [283].

Правова система Норвегії має кілька видів медіації. 1 січня 2008 року у країні набрав чинності Закон про медіацію та процедуру в цивільних спорах (далі – Закон про спори), який передбачає використання як несудової, так і судової медіації [264].

У Норвегії порівняно з іншими країнами Європи виникає велика кількість межових земельних спорів. У судовій системі цієї країни функціонує

спеціальний суд з консолідації землі, у діяльність якого інтегрована медіація як метод вирішення земельних спорів, що застосовується до межових спорів та спорів щодо землекористування [240, с. 226-227]. Дослідження в Норвезьких земельних кадастрових судах показують, що судді часто є медіаторами у земельних спорах та вирішують їх на основі інтересів сторін [290, с. 6].

Традиційно вважається, що США є країною, яка «сформувала досконалу розвинену судову систему поруч з ефективною системою альтернативного вирішення спорів» [44]. Питанню ефективності та необхідності використання медіації як альтернативного методу вирішення земельних спорів у цій країні присвячено увагу, у першу чергу, науковців та практикуючих суддів. У 2003 році Лоуренс Сасскінд, Майк Ван Дер Вансем, Армонд Чікарелі довели доцільність медіації як найбільш економічного методу вирішення земельних спорів на основі аналізу практики 100 громад Сполучених Штатів Америки [253]. Ґрунтовне дослідження урегулювання спорів у сфері землекористування, що було проведено Інститутом земельної політики Лінкольна та Інститутом консенсусу, також продемонструвало ефективність вирішення спорів з землекористування шляхом медіації у США [289].

США також вважається світовим лідером у використанні медіації для вирішення екологічних та супутніх земельних спорів [298, с. 37]. У багатьох штатах США функціонують приватні, напівприватні та державні інститути медіації, які пропонують свої послуги, навчають медіаторів та проводять наукові дослідження [180]. На сьогодні земельна медіація у США активно підтримується на усіх рівнях. Зокрема, Міністерством сільського господарства США у деяких штатах запроваджено програми безкоштовної медіації для представників аграрного сектору. Керує такими медіаційними проєктами, розробляє та адмініструє програми вирішення екологічних і сільськогосподарських спорів Центр екологічного посередництва (the Environmental Mediation Centre). Отримати безкоштовну допомогу у цьому центрі можуть представники сільськогосподарської спільноти з багатьох питань, у тому числі щодо

врегулювання шляхом медіації фермерсько-сусідських конфліктів, пов'язаних із запахами, застосуванням пестицидів, орендою землі, обладнання та ін. [200].

Вважається, що інтеграції медіації у практику вирішення земельних спорів у США сприяє детальне нормативно-правове забезпечення цього процесу на загальнодержавному та місцевому рівнях, а також «напрацьована практика та сукупність інших аспектів, які є визначальними для отримання позитивних результатів медіаційної процедури (зокрема, своєчасна перевірка земельного спору щодо придатності для медіації, готовність та бажання сторін брати участь у переговорах, кваліфікація та авторитет медіатора)» [46].

Варто зауважити, що рух альтернативного вирішення спорів, який використовує посередників або призначеного фасилітатора, розпочався у США у 1970-х роках Перший значний спір щодо землекористування з використанням медіації мав місце у 1974 році в штаті Вашингтон. Два медіатори ініціювали та сприяли діалогу та вирішенню тривалого спору між протилежними сторонами щодо місця розташування протипаводкової дамби на річці Сноквалмі. Іншим яскравим позитивним прикладом вирішення земельних спорів є справа щодо притулку для бездомних у Вест-Честер, штат Пенсільванія. Основними сторонами конфлікту була місцева благодійна організація, яка запропонувала створити притулок, який би забезпечував харчуванням та консультаціями бездомних, а також бізнес-спільнота та потенційні сусіди, які мали земельні ділянки поруч та прогнозували втрати прибутків від «невигідного сусідства». З метою вирішення спору округ найняв трьох медіаторів, які впродовж 4-х сесій медіації допомогли врегулювати спір та владнати усі питання щодо безпеки громади та реалізації благодійного проекту [253, с. 24-25].

У Південній Африки, що постійно перебуває у процесах перерозподілу землі та визначення прав на неї, для врегулювання земельних питань також використовується процес медіації, при цьому важливу роль відіграють неурядові організації, які надають юридичні консультації та представництво щодо земельних спорів; сприяють процесам проведення тренінгів і навчань; проводять медіації у земельних спорах та беруть участь у формуванні земельної політики.

Земельна медіація у Південній Африці засвідчила, що для отримання ефективних результатів, зазвичай, потрібно, щоб медіатор добре знав чинне законодавство та мав досвід врегулювання земельних питань у регіоні своєї діяльності [209].

Відповідно до положень Закону Індії про медіацію, прийнятого у 2023 році, сторони до подання будь-якого позову цивільного чи комерційного характеру в будь-який суд, можуть добровільно та за взаємною згодою вживати заходів для вирішення спорів шляхом досудової медіації. [304]. Для потреб досудової медіації в Індії створюються центри медіації при судах. Крім того, суд або трибунал може на будь-якій стадії провадження направити сторони до медіації (стаття 7 Закону Індії про медіацію). Законом Індії про медіацію передбачена можливість проведення онлайн-медіації, а також його норми розповсюджується і на спори, стороною якого є державний орган. Особливістю Закону Індії про медіацію є те, що у ньому міститься перелік спорів, у яких медіація заборонена, серед них, зокрема, спори щодо придбання землі [304].

Отже, у різних країнах в залежності від особливостей розвитку та становлення власних правових традицій та формування законодавства медіація розвивалась по-своєму та має неоднакове правове регулювання та форми застосування, у зв'язку з чим може використовуватись у різних варіаціях.

У рамках даного дослідження нами було проаналізовано законодавство у сфері медіації 25 країн світу (Австралії, Великої Британії, Грузії, Індії, Норвегії, США, Туреччини, України та 17 країн-членів ЄС), та, взявши за основу критерій добровільності/обов'язковості та критерій інтегрованості в судову систему, класифіковано медіацію, яка інтегрована у правові системи досліджуваних країнах, на такі види:

- добровільна досудова медіація (приватна медіація) – медіація, яку сторони можуть обирати за власною згодою для врегулювання спору у досудовому порядку;
- обов'язкова досудова медіація – обов'язкова інформаційна зустріч з медіатором, яка передбачена законодавством країни для певної категорії спорів як передумова звернення до суду;

– добровільна судова медіація – медіація, до якої сторони спору можуть вдатися під час судового процесу, прийнявши пропозицію судді або висловивши власне спільне бажання спробувати медіацію;

– обов’язкова судова медіація – інформаційна зустріч з медіатором, на яку сторони спрямовує суд своїм власним рішенням під час судового процесу (згода сторін не вимагається);

– квазіобов’язкова медіація – коли вимога використання медіації прямо не встановлена або встановлена як рекомендація, проте законом запроваджені процесуальні санкції (як правило, фінансові) за відмову без поважних причин брати участь у медіації.

Крім того результати проведеного аналізу нормативно-правової бази досліджуваних країн дозволили синтезувати інформацію про медіацію у цих державах за такими критеріями: а) вид медіації (добровільна/обов’язкова, досудова/судова); б) інформація про медіатора; в) розвиненість нормативно-правової бази щодо медіації (Таблиця В.1).

Результати аналізу законодавства досліджуваних країн засвідчили, що у більшості з них: а) у правові системи медіація інтегрована не лише як добровільна досудова та добровільна судова, а й як обов’язкова (досудова та /або судова); б) медіацію можуть здійснювати приватні медіатори, судові медіатори, спеціалізовані медіатори, державні медіатори (як правило, сертифіковані та включені в реєстри медіаторів); в) сформоване спеціальне законодавство, яке регулює застосування досудової (приватної) медіації (як правило, прийнято окремий закон про медіацію) та/або внесені зміни до процесуального законодавства (зокрема, щодо судової медіації).

Враховуючи вище запропоновану класифікацію медіації та на основі даних таблиці В.1, можемо сформулювати умовний поділ правового регулювання медіації в досліджуваних країнах за критеріями добровільна/обов’язкова та досудова/судова на чотири основні групи:

– національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та обов’язковою медіацією (досудовою та судовою);

- національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та обов’язковою медіацією (досудовою або судовою);
- національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та квазіобов’язковою медіацією;
- національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) (рис. 2.1):

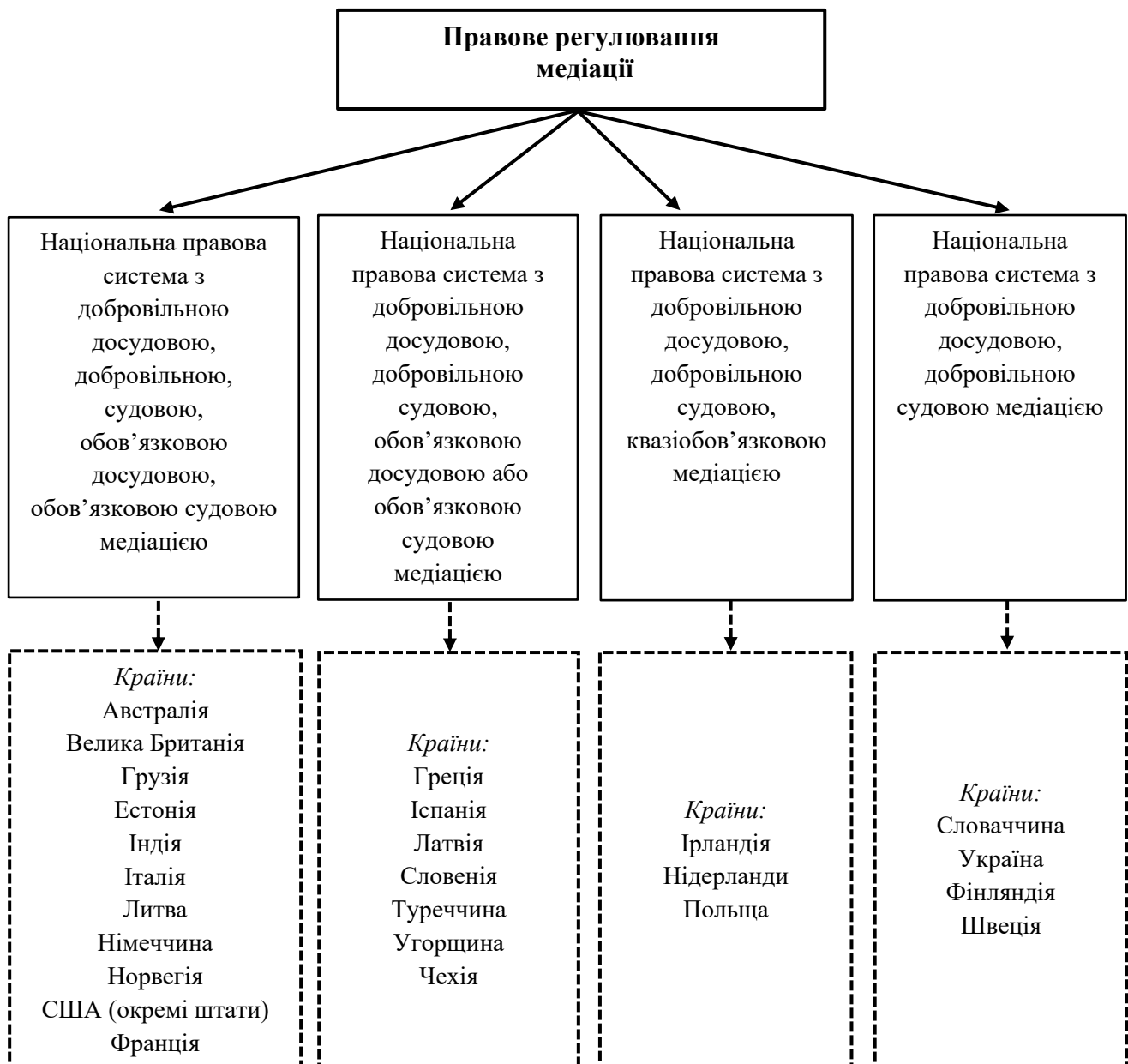

Рисунок 2.1. – Правове регулювання медіації [розроблено автором на основі табл. В.1]

Отже, у міжнародній практиці медіація земельних спорів як альтернативний метод використовується ще з 70-х років минулого століття. Розвиток земельної медіації пов'язаний із загальними тенденціями формування державної політики у сфері застосування альтернативних способів вирішення спорів в цілому та особливостей інтеграції цієї процедури у правову систему конкретної країни зокрема. У багатьох країнах світу законом закріплено як добровільну форму медіації, так і обов'язкову.

РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДІАЦІЇ У ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРАХ В УКРАЇНІ

3.1. Перспективи запровадження обов'язкової медіації у земельних спорах в Україні

Відповідно до Директиви про медіацію, медіація може бути ініційована сторонами, запропонована чи наказана судом або передбачена законодавством держави-члена [219]. На сьогоднішній день у нашій державі медіація проводиться лише за ініціативи та наявності згоди сторін спору та їх добровільного рішення скористатися послугами медіатора для врегулювання спору. Хоча ідеї про встановлення для деяких категорій справ так званої обов'язкової медіації пропонуються та активно обговорюються у вітчизняному юридичному просторі [151]. Тим паче, що певні законодавчі передумови для цього вже створені. Зокрема, у 2016 році були внесені зміни до Конституції України та передбачено, що Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору (ч. 4 ст. 124 Конституції України) [52]. Проте вітчизняною спільнотою науковців неоднозначно сприймається та супроводжується сумнівами доцільність запровадження у національне законодавство закріпленої у європейській практиці обов'язкової медіації, участь у якій сторони спору повинні брати відповідно до закону або за рішенням суду і без врахування їхньої згоди. І насамперед такі сумніви пов'язані із трактуванням та дотриманням принципу добровільності при застосуванні обов'язкової медіації.

Незважаючи на існування у європейських країнах різних моделей медіації та підходів до її використання, завжди залишалось важливим дотримання основних загальноприйнятих принципів медіації: добровільності участі в процедурі, рівноправності сторін, неупередженості медіатора, конфіденційності

та доступності процедури [178]. При цьому одним з основних принципів, на яких базується класична модель медіації, який відрізняє її від інших методів вирішення спорів, зокрема судового процесу, є принцип добровільності.

Європейське законодавство у сфері медіації пояснює питання дотримання принципу добровільності при проведенні медіації та існування так званої обов'язкової медіації наступним чином.

У Рекомендації № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації у сімейних справах від 21 січня 1998 року сказано, що «медіація в принципі не повинна бути обов'язковою», але разом з тим з метою сприяння медіації та доступові до неї «держави вільні в конкретних випадках запроваджувати спеціальні методи надання інформації щодо медіації як альтернативного порядку розв'язання сімейних спорів (наприклад, зробити зустріч із медіатором обов'язковою для сторін) і в такий спосіб забезпечувати сторонам можливість розглянути доречність і доцільність медіації по спірних питаннях» [131]. У Директиві про медіацію, медіацію визначено як «структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, *на добровільній основі* (виділено мною. – М.Х.), досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора. Цей процес може бути ініційований самими сторонами або у результаті пропозиції чи розпорядження суду, або для виконання припису законодавства держави-члена. Добровільність медіації у Директиві про медіацію пояснюється можливістю сторін самостійно керувати процесом медіації, організовувати його на власний розсуд та припинити у будь-який час. При цьому не обмежується національне законодавство, згідно з яким «використання медіації є обов'язковим або підлягає стимулам чи санкціям, за умови що таке законодавство не заважає сторонам здійснювати їх право на доступ до судової системи». [219].

Суд справедливості ЄС (The Court of Justice of the European Union) у своєму рішенні від 18 березня 2010 року у справі «Rosalba Alassini and Others v Telecom Italia SpA and Others» постановив, що обов'язкова досудова процедура не

суперечить європейському праву, якщо: 1) результат обов'язкової процедури врегулювання не є обов'язковим для зацікавлених сторін і, отже, не порушує їхнє право подати судовий позов; 2) обов'язкова досудова процедура не викликає значної затримки доступу до суду; 3) обов'язкова досудова процедура не означає втрати права на звернення до суду у зв'язку зі спливом строків позовної давності; 4) обов'язкова досудова процедура не є надто дорогою (є безоплатною або не призводить до значних витрат у співвідношенні із судовим розглядом) [296]. У рішенні від 14 червня 2017 року у справі «Livio Menini and Maria Antonia Rampanelli v Banco Popolare Societa Cooperativa» Суд ЄС остаточно визначився, що у національному законодавстві можуть міститися норми щодо обов'язковості медіації, за умови, що таке законодавство не перешкоджає сторонам здійснювати своє право на доступ до судової системи [261].

На сьогодні у багатьох європейських світу існує обов'язкова медіація.

Вважається, що провідною країною з обов'язковою досудовою та судовою медіацією у цивільних і комерційних спрах є Італія. Для розвантаження судів та зменшення значної кількості накопичених справ в Італії у 2010 році законодавчим Декретом 28/2010 було запроваджено обов'язкову медіацію перед поданням позову. Проте вже у 2012 році Конституційний суд Італії норму про обов'язкову медіацію визнав неконституційною. У 2013 році законодавчо знову встановлено обов'язковість попередньої медіації для окремих цивільних і господарських справ, при цьому визначено, що сторони отримують допомогу від адвоката, угода про медіацію стає правовим документом, а перша зустріч з медіації вступного характеру є практично безкоштовною для сторін [49, с.11].

Перелік спорів, сторони яких повинні обов'язково взяти участь у попередній спробі врегулювання шляхом медіації досить значний. До таких спорів в Італії належать: питання орендодавця та орендаря; спільна власність на землю; речові права (право власності); поділ майна; спадкові спори; сімейні спори; сусідські спори та ін. [215, с. 14].

В Італії використання цивільної та комерційної медіації зросло завдяки тому, що юристи певним чином залучені у процес медіації. Зокрема, їх ставлення

до обов'язкової медіації суттєво змінилось у бік схвалення після того, як законом було встановлено, що участь сторін у медіації має відбуватись із супроводом адвоката (присутність адвокатів є обов'язковою як на початковій обов'язковій сесії медіації, так і на наступних, якщо сторони погодяться в подальшому брати участь у повноцінній медіації) [277].

Згідно статистичних даних, опублікованих Міністерством юстиції Італії, у 2020 році загалом у 28,7 відсотках медіаційних справ було досягнуто врегулювання. У випадках, коли сторони продовжили медіацію після початкової обов'язкової сесії було досягнуто примирення у 46,7 відсотках випадків [215, с. 15].

Слід зауважити, що поряд з визначеними випадками обов'язкової медіації, яка має передувати судовому розгляду, суддям незалежно від предмета спору, взявши до уваги характер провадження, фазу процесу та поведінку сторін, надано право своїм рішенням направляти сторони на медіацію [206, с. 2].

Італія стимулює активніше використовувати альтернативні способи вирішення спорів, зокрема медіацію, шляхом запровадження фінансових санкцій за відмову від участі в медіації. Так, суддя наділений правом за відмову від попередньої медіації без поважних причин стягнути зі сторони додаткову суму, що дорівнює вартості судового збору. Італійська модель медіації дозволяє медіатору робити офіційну пропозицію щодо врегулювання спору, яку суд може врахувати при розподілі судових витрат. Так, суддя може не присудити повернення судових витрат стороні, яка виграла справу, і навіть стягнути з неї до державного казначейства суму, що дорівнює судовим зборам, якщо судові рішення по конкретній справі повністю співпадає із офіційною пропозицією медіатора щодо врегулювання спору, від якої ця сторона раніше відмовилась. Іншою особливістю правової медіаційної системи Італії є те, що адвокати зобов'язані інформувати та консультувати клієнтів щодо процедур примирення, зокрема, щодо медіації, та повинні надати суду відповідний письмовий документ з підписом клієнта як доказ виконання цього обов'язку [49, с. 13].

Відомий італійський юрист та медіатор Джузеппе де Пало звертає увагу, що практично неможливо віднайти приклади значного зростання кількості випадків звернення до медіації при моделі добровільної судової медіації. Натомість в Італії, зауважує дослідник, після запровадження обов'язкової медіації спостерігається значний ріст медіаційних сесій і, як наслідок, зростає число укладених мирових угод за результатами медіації. Джузеппе де Пало проводить аналогію між обов'язковою медіацією та вимогою щодо використання пасків безпеки за кермом і стверджує, що для нашого суспільства потрібна обов'язкова вимога закону як щодо використання пасків безпеки за кермом, так і щодо застосування медіації, оскільки мало хто користується паском безпеки добровільно, хоча усі добре знають про його переваги (так само можна говорити і про медіацію) [228].

Схоже, що основні моменти італійської моделі медіації перейняла Греція. Так, Законом Грецької республіки № 4640 від 30 листопада 2019 року «Про медіацію в цивільних і комерційних справах - Подальшу гармонізацію грецького законодавства до положень Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. та інші положення» передбачено проведення обов'язкової первинної сесії медіації між медіатором та сторонами приватних спорів до початку розгляду справи судом. Як і в Італії, перед подачею позову до суду, адвокат зобов'язаний повідомити клієнта про можливість застосування медіації щодо усього спору або його частини, а також про обов'язок відвідати обов'язкову початкову зустріч з медіатором. Стороною та його адвокатом підписується відповідний документ, що засвідчує виконання цієї вимоги [327]. Законом від обов'язкового проведення первинної сесії медіації звільняються спори, в яких стороною є держава, органи місцевого самоврядування, державний орган або публічне товариство з обмеженою відповідальністю.

Судова медіація в Греції регулюється нормами Цивільного процесуального кодексу Греції, проводиться суддями-медіаторами та, відповідно до статті 214В вказаного кодексу, не є обов'язковою [328].

Слід додати, що у Греції застосовується обов'язкова досудова земельна медіація, яка стосується структурованої процедури виправлення неточних початкових кадастрових записів у Земельному реєстрі, а також у більш загальному випадку – питань нерухомого майна (землекористування, договорів про виключне користування, розподіл тощо) та кадастрового права [251]. Так, статтею 8 Закону Греції щодо модернізації Грецького кадастру, нових цифрових послуг, зміцнення цифрового управління та інших положень від 31 липня 2021 року № 4821 внесено зміни до статті 6 Закону Греції «Про Національний земельний реєстр» від 27 листопада 1998 року № 2664 та передбачено, що з 04 січня 2022 року у разі неправильної першої кадастрової реєстрації можна звертатись з позовом до компетентного суду першої інстанції про визнання права, порушеного неправильною реєстрацією, і виправлення, повністю або частково, невірних даних. Проте перед розглядом позову під страхом неприйнятності, позивач повинен запросити усіх відповідачів на обов'язкову початкову сесію медіації, яку може проводити лише медіатор у сфері нерухомості (кадастровий медіатор), обраний із спеціального реєстру, який складається та ведеться в електронній формі Центральною медіаційною комісією [330; 329]. Медіатор із загального реєстру не може проводити процедуру у вказаних спорах. Дуже важливим є той факт, що в разі досягнення згоди запис кадастрового медіатора, якщо він був поданий до компетентного окружного суду та набрав законної сили, вноситься до кадастрового листа, а неточна кадастрова реєстрація виправляється без будь-якої іншої процедури [251].

У Словенії у 2009 році було ухвалено Закон про альтернативне вирішення спорів, згідно якого суд пропонує медіацію у всіх випадках, для яких, на думку судді, це є необхідним та доречним. Цей Закон регулює врегулювання правових спорів у рамках альтернативних процедур, які надаються сторонам судами (медіація, пов'язана з судом), та надає право судам самостійно розробляти та впроваджувати схеми альтернативного вирішення спорів в судах (Словенія є єдиною європейською країною, де судам надані такі повноваження). Суд, який реалізує програму ADR проводить відбір медіаторів, залучених до відповідної

програми, та веде їх список. Кошти на фінансування програм ADR що реалізуються судами, передбачаються в кошторисі судів [320]. Закон не вимагає від сторін спору розглядати медіацію як попередню обов'язкову процедуру перед зверненням до суду, але вони зобов'язані розглянути можливість медіації після подання позову. Оскільки схеми медіації, пов'язаної з судами, у цивільних та комерційних справах, є недорогими, а сімейна медіація взагалі безкоштовна, сторони спорів досить активно беруть участь у медіації, яку пропонує суд [49, с. 7]. Закон про медіацію в цивільних та комерційних справах Словенії від 23 травня 2008 року дозволяє медіатору вносити пропозиції щодо вирішення спору протягом усього процесу медіації, проте ці пропозиції не є обов'язковими для сторін. Сторони можуть домовитися, що угода про вирішення спору буде оформлена у формі нотаріального акту, який підлягає прямому виконанню, мирової угоди в суді або арбітражного рішення на основі мирової угоди [323].

У Франції згідно зі статтею 750-1 Цивільного процесуального кодексу, коли юридичний спір, поданий до суду, вимагає виплати суми до 5000 євро, або стосується правил, які слід дотримувати у справах сусідства (межові позови або щодо правил, що стосуються відстаней, яких необхідно дотримуватись, і певних сервітутів), зверненню до суду має передувати за вибором сторін або спроба примирення, здійснена судовим мировим посередником, або спроба медіації, або спроба процедури участі [214].

У Франції в судах створені єдині приймальні, через які сторони спору можуть отримати досить повну інформацію про доступ до мирових посередників, а проходження обов'язкової попередньої примирної процедури стало у більшості випадків звичним для сторін. Проте науковці висловлюють думку, що у цій країні встановлення обов'язкового попереднього примирення призвело у більшості судів до зникнення механізмів заохочення до примирення, які існували раніше, та перетворило цю процедуру на формальність, яку необхідно виконати, щоб отримати доступ до правосуддя. Під час опитування мирові посередники звертали увагу на тенденцію деяких сторін вдаватися до обов'язкової попередньої медіації лише для того, щоб отримати довідку про

неуспішність досудового примирення, що дозволяє передати справу до суду [315]. Варто зауважити, що у Франції (подібно, як і в Італії) після запровадження у 2016 році обов'язку застосовувати перед зверненням до суду альтернативні способи врегулювання спорів розпочалась судова тяганина, яка призвела до скасування цього положення у 2022 році, оскільки формулювання тексту про обов'язкову медіацію було нечітким та недостатньо зрозумілим. Наприкінці 2023 року обов'язкову медіацію було відновлено з удосконаленим формулюванням. Науковці підкреслюють, що у період, коли норма про обов'язкову попередню спробу позасудового врегулювання не діяла, було помічено, що учасники судових процесів набагато менше звертались до мирових посередників та медіаторів [222; 288], тобто обов'язковий характер медіаційних сесій покращує статистику медіації та сприяє збільшенню випадків врегулювання спорів шляхом медіації. Зокрема, система обов'язкової попередньої медіації, яка стала постійною у Франції з березня 2022 року у певних адміністративних спорах, дозволила досягти згоди щодо 76% із 4364 попередніх медіацій, проведених з початку проведення такого експерименту [222].

У Німеччині федеральне законодавство (параграф 15-а Закону про запровадження Цивільного процесуального кодексу) визначає як загальне правило, що позов до цивільних судів є прийнятним лише після спроби мирного врегулювання спору у примирному органі (в основному, це стосується майнових або особистих спорів, предмет яких не перевищує 750 євро, а також спорів, пов'язаних із правом сусідства, а також тих, що стосуються особистої честі, рівного поводження). Землі (адміністративно-територіальні одиниці найвищого рівня у Німеччині) вирішують використовувати чи ні цю можливість [226]. При поданні позовної заяви до німецького суду у ній необхідно зазначити, чи передувала цьому попередня медіація або інше позасудове врегулювання конфлікту, або ж вказати причини, через які такі процедури є неприйнятними (параграф 253 Цивільного процесуального кодексу Німеччини) [326; 306]. Відповідно до процесуального законодавства, суд може запропонувати медіацію або інший метод позасудового вирішення спору, але не може призначити її

(пункт 1 статті 278а Цивільного процесуального кодексу) [326]. Едгар Ізерманн - Президент Вищого суду землі у відставці зауважив, що німецька практика цивільних процесів свідчить про те, що ті провадження, які були передані суддям-медіаторам, позитивно вирішуються приблизно впродовж 6 – 8 тижнів. У такий спосіб можна уникнути процесів, які тривають роками, що є на користь всіх учасників і створює привабливість самих суддів. Тому медіацію часто називають як «захід самопомогти перенавантаженої справами юстиції». У такий спосіб зменшується навантаження суддів у всьому суді [37].

Обов'язкова судова медіація у Німеччині запроваджена для сімейних спорів. Так, відповідно до параграфу 135 Закону про судочинство у сімейних справах та у справах добровільної юрисдикції, суд може постановити, щоб подружжя окремо або разом відвідало безкоштовну інформаційну сесію з питань медіації або використало іншу можливість позасудового вирішення спору і подало підтвердження цього [227].

У Литві обов'язкова медіація застосовується з 01 січня 2020 року. Розділ V Литовського Закону «Про медіацію» присвячений особливостям обов'язкової медіації. Відповідно до статті 20 вказаного закону, обов'язкова медіація застосовується до сімейних спорів та в інших випадках, встановлених законом. Наприклад, якщо виникає спір внаслідок розлучення, присудження аліментів, визначення місця проживання дитини, встановлення порядку спілкування батьків з дітьми, в інших сімейних спорах, перед зверненням до суду подружжя (батьки дитини) повинні спробувати вирішити цей спір шляхом обов'язкової медіації. Варто зауважити, що обов'язкова медіація можлива лише у випадках, коли сторонам спору законом дозволено укласти мирову угоду [293; 294].

Питання щодо обов'язкової медіації у Литві віднесені до компетенції Служби державної гарантованої правової допомоги, яка відповідно до частини 4 статті 3 Литовського Закону «Про медіацію»: 1) складає та веде список медіаторів Литовської Республіки; 2) укладає договори з медіаторами про надання обов'язкових медіаційних послуг та контролює виконання цих договорів; 3) організовує складання кваліфікаційного іспиту медіаторів; 4)

обирає та призначає медіаторів зі списку медіаторів Литовської Республіки; 5) з дотриманням принципу конфіденційності збирає та узагальнює для статистичних цілей інформацію про тривалість медіації, навантаження медіаторів, кількість проведених медіацій, ціни на медіаційні послуги та іншу інформацію, що стосується медіації [258].

Обов'язкова медіація може ініціюватись усіма сторонами спору за взаємною згодою або однією із сторін. У кожному випадку подається звернення до Служби гарантованої державної правової допомоги про призначення медіатора зі списку медіаторів Литовської республіки або заява про проведення медіації до конкретного медіатора, якщо сторони обрали його із списку заздалегідь. Якщо медіація ініціюється однією зі сторін спору, то, крім зазначених заяв, до Служби гарантованої державної правової допомоги або обраному стороною медіатору подається інформація про інших учасників спору, яким ті у свою чергу повідомляють про надходження звернення щодо медіації та надають 15 робочих днів для підтвердження своєї участі у медіації. Якщо протягом вказаного терміну згода від інших сторін спору не отримана, це вважається відмовою від обов'язкової медіації та дає право стороні, яка медіацію ініціювала, звертатись до суду, так як рахується, що відповідно до закону вона виконала встановлену вимогу щодо застосування обов'язкової медіації [270].

Якщо медіатор для обов'язкової медіації призначається Службою гарантованої державної правової допомоги, то його послуги обсягом до чотирьох годин для сторін спору є безкоштовними та оплачуються з державного бюджету. Якщо сторони бажають продовжувати медіацію після чотирьох безкоштовних годин, або коли вони самі обирають медіатора для обов'язкової медіації зі списку медіаторів Литовської республіки, то послуги оплачуються сторонами, а ціна визначається за домовленістю між сторонами та медіатором (стаття 22 Литовського Закону «Про медіацію»).

Статтями 231¹ та 231² Цивільного процесуального кодексу Литовської Республіки врегульовані питання судової медіації. Так, під час розгляду спору в суді будь-якою стороною або суддею може бути ініційована передача спору на

вирішення шляхом медіації. При цьому, суддя, який розглядає справу, визначивши (встановивши) високу ймовірність мирного вирішення спору, може за власним рішенням передати спір на обов'язкову судову медіацію. Особливістю литовської судової медіації є те, що цю процедуру в суді може проводити за згодою сторін або самотійно суддя, який розглядає спір, якщо він є медіатором, або обирається та призначається інший суддя-медіатор, або через Державну гарантовану службу правової допомоги обирається медіатор зі списку медіаторів Литовської Республіки [259].

Литовські науковці загалом позитивно оцінюють модель судової медіації, запровадженої у їхній країні, проте зауважують, що наразі судова медіація у Литві переживає період застою, оскільки залишалася в основному добровільною та значною мірою залежить від ініціативи, терпіння та бажання суддів спонукати сторони спору до мирних переговорів. І судді, і судді-медіатори називають завантаженість судів найбільшою перешкодою для розвитку судової медіації, натомість обов'язковість досудової медіації значно збільшила кількість процесів медіації сімейних спорів та допомогла професії медіатора стати незалежною поряд з іншими професіями, пов'язаними з вирішенням спорів. Досвід Литви показує, що медіація почала використовуватися значно більше в країні після того, як законодавець деталізував правове регулювання медіації, встановив високі кваліфікаційні вимоги до медіаторів та запровадив обов'язкову досудову медіацію для сімейних спорів [310, с. 38].

Інститут обов'язкової судової медіації був запроваджений у правовому просторі Грузії 20 грудня 2011 року зі змінами, внесеними до Цивільного процесуального кодексу. Після прийняття Закону про медіацію, який набув чинності 1 січня 2020 року, перелік справ, які підлягають обов'язковій медіації, значно збільшився та включає на сьогодні більшість приватно-правових спорів. А в законі про медіацію прямо зазначено, що «медіація ґрунтується на принципі добровільності сторін (крім випадків, передбачених законом)» [332].

Цивільним процесуальним кодексом Грузії встановлено, що суддя, попередньо оцінивши обставини відповідної справи і без згоди сторін, а якщо в

тому самому спорі була використана можливість приватної медіації і вона закінчилася безуспішно, то за згодою сторін, приймає рішення про передачу спору на розгляд медіатора щодо певної категорії спорів (сімейно-правових, спадкових, сусідських, трудових, майнових спорів, якщо вартість предмета спору не перевищує 20 000 ларі, та ін.). Якщо сторона без поважних причин не з'явилася на призначене медіатором засідання, вона несе відповідальність у повному обсязі судових витрат, незалежно від результату розгляду справи в суді, а також штраф у розмірі 150 ларі [334].

Цікавим у досліджуваному питанні є англійський досвід, який свідчить, що позиція щодо обов'язкової примирної процедури, зокрема медіації, змінилась у Великій Британії за останні десятиліття від категорично негативної до позитивної. На початку 2000-х існувала суперечка щодо питання, чи має суд повноваження зобов'язати сторони передати свої спори на медіацію проти їх волі. Зауважувалось, що одна справа – спонукати та найрішучішими словами заохочувати сторони погодитися на медіацію, і зовсім інша справа – наказувати їм це робити. Примус до ADR розглядався, в основному, як «неприйнятне обмеження права на доступ до правосуддя», – саме таку позицію висловив суддя у рішенні в справі Halsey [233]. Зокрема, у вказаній справі суддя посилався на авторів Білої книги 2003р. (The White Book – загальновизнане видання із коментарями процесуального законодавства), які вказували, що «відмінною ознакою процедур ADR і, можливо, ключем до їх ефективності в окремих випадках є те, що вони є процесами, добровільно розпочатими сторонами спору з результатами, якщо сторони цього бажають, які не є обов'язковими. Отже, суд не може керувати використанням таких методів, але може лише заохочувати та сприяти». При чому форма заохочення може бути сильною і полягати у вимозі від сторін обмінюватися списками нейтральних осіб, які можуть проводити процедури ADR, докладати сумлінних зусиль, щоб узгодити нейтральну особу чи комісію та вживати «таких серйозних кроків, які їм можуть бути рекомендовані для вирішення своїх суперечок шляхом ADR-процедури перед обраною таким чином нейтральною особою чи комісією. Проте варто зауважити,

що навіть така форма наказу не передбачає фактичного примусу сторін до виконання ADR» [233].

Судове рішення у справі *Lomax* у 2019 році кардинально змінило відношення до обов'язковості ADR. У ньому було визнано, що примусова участь сторін у такій процедурі ADR, як попередня нейтральна оцінка, не перешкоджає доступу до правосуддя, а є додатковим етапом судового процесу «який може допомогти у справедливому та розсудливому вирішенні спору» [262]. Рішення у справі *Lomax* дало поштовх до перегляду позиції, висловленій у рішенні в справі *Halsey*, та стало прецедентом, який був взятий до уваги суддями у інших справах та посприяв розширенню сфери застосування обов'язкових ADR в Англії та Уельсі. Порівняно позитивний досвід, зокрема, був отриманий у Великій Британії з обов'язковою медіацією у справах про розлучення, де обов'язкові попередні зустрічі з медіатором проводяться з весни 2023 року, щоб захистити дітей від травматичного досвіду під час сімейних судових розглядів. З 7200 справ, які було розглянуто за цією процедурою, повне або принаймні часткове позасудове врегулювання було досягнуто в 69% випадків [306]. З травня 2024 року у Великій Британії розпочався пілотний проект, в рамках якого медіація з добровільної змінилась на обов'язкову для сторін дрібних позовів та стала невід'ємною частиною процесу розгляду позовів на суму менше 10 000 фунтів стерлінгів, що означає, по суті, перехід до інтегрованої медіації. Саме таким є план уряду – збільшити використання механізмів ADR у окружних судах, сімейних судах і трибуналах [299; 292]. Сторони дрібних позовів автоматично направляються на безкоштовну одногодинну зустріч з медіатором через Службу медіації у дрібних позовах (Small Claims Mediation Service). Наразі ця служба допомагає сторонам вирішити їхні спори приблизно в половині всіх справ, які до них надходять. [245]. Англійський уряд очікує досить позитивні результати від запровадження обов'язкової медіації для усіх дрібних спорів. Зокрема, передбачається, що ще 272 000 сторін отримають шанс досягти вирішення через медіацію та уникнуть значних часових та фінансових витрат на судовий процес. Також очікується, що близько 20 000 справ будуть перенаправлятись на медіацію

з судової системи щороку, що забезпечить за попередніми розрахунками 7000 додаткових днів судових засідань для більш складних справ. У довгостроковій перспективі у Великій Британії планується поширити обов'язкову вимогу медіації на всіх користувачів окружного суду [303]. Обґрунтовуючи пропозицію щодо реформи, британський уряд підкреслив, що «крім полегшення навантаження на цивільні суди, позасудове вирішення конфліктів зазвичай передбачає менші витрати для сторін, а також дозволяє уникнути психологічного стресу судового розгляду» [306].

Варто зауважити, що вимогу про обов'язкову попередню спробу досудового врегулювання спору шляхом медіації чи іншої примирної процедури, закріплюють на законодавчому рівні все більше і більше країн. Так, Органічним законом 1/2025 від 2 січня про заходи щодо ефективності служби публічної юстиції до законодавства Іспанії були внесені зміни (набувають чинності з 03 квітня 2025 року), частина яких безпосередньо стосується сфери застосування медіації та інших «адекватних способів вирішення спорів». Зокрема Закон 1/2000 від 07 січня про цивільний процес та Закон 5/2012 від 06 липня про медіацію в цивільних та комерційних справах доповнено нормами, згідно яких перед зверненням до суду у більшості цивільних та комерційних справах сторонам необхідно буде дотриматися процедурної вимоги, встановленої статтею 403.2 Закону 1/2000 від 7 січня про цивільний процес та статтею 6 Закону 5/2012 від 06 липня про медіацію в цивільних та комерційних справах, а саме підтвердити участь у досудовому переговорному процесі, зокрема, першій зустрічі з медіатором чи спробі врегулювати спір іншим адекватним способом, або подати докази неможливості їх проведення. Якщо заява в суд не буде супроводжуватись вказаними документами, позов буде визнано неприйнятним. Таким чином, в Іспанії запроваджено обов'язкову участь сторін у досудовій спробі врегулювати спір шляхом медіації як необхідну процедуру, що повинна передувати зверненню до суду [257; 255].

Медіація у Туреччині чітко регламентована Законом про цивільну медіацію № 6325 від 07 червня 2012 року, Законом про трудові спори № 7036 від 10 грудня

2017 року та деякими рішеннями Конституційного суду [237]. Дія Закону про цивільну медіацію поширюється на приватноправові цивільні спори, що виникають із операцій або процесів, якими сторони можуть вільно розпоряджатися, і до внесення змін, які відбулися у 2023 році, у ньому була передбачена лише добровільна медіація. З вересня 2023 року набули чинності додаткові норми закону про обов'язкову досудову медіацію як передумову судового процесу у спорах, що виникають із відносин оренди, щодо розподілу рухомого та нерухомого майна, що виникають із суміжних прав та ін. Крім того, встановлено, що медіації підлягають спори щодо передачі нерухомого майна або встановлення обмежених речових прав на нерухоме майно, і якщо сторони досягають згоди наприкінці процесу медіації у таких спорах, документ про угоду готується з дотриманням обмежень, процедур і принципів, викладених у законах щодо передачі нерухомості або встановлення обмежених речових прав на нерухомість, та обов'язково передається для перевірки до мирового судді, який, у разі відповідності угоди усім необхідним вимогам законодавства, видає довідку, яка надає угоді сили виконавчого документа, що дає підстави Управлінню земельного кадастру провести відповідну реєстрацію [235].

Слід зазначити, що законодавством України певний період часу було передбачено обов'язкове досудове врегулювання окремих категорій спорів. Так, у попередніх редакціях ГПК України існувала норма, згідно якої спори, що виникали з договору перевезення, договору про надання послуг зв'язку та договору, заснованому на державному замовленні, могли бути передані на вирішення господарського суду лише після додержання сторонами встановленого для даної категорії спорів порядку їх досудового врегулювання, зокрема шляхом звернення до порушника з письмовою претензією [18]. А відповідно до статті 135 Цивільного процесуального кодексу України у редакції до 01.09.2005р. (на сьогодні втратив чинність), суддя відмовляв у прийнятті заяви у цивільній справі, якщо «заінтересованою особою, що звернулася до суду, не додержано встановленого законом для даної категорії справ порядку попереднього позасудового вирішення справи» [194]. Також, наприклад, у

визначених законом випадках працівник для вирішення трудового спору спочатку повинен був звернутись до комісії по трудових спорах, а також до профспілкового комітету підприємства, а вже після цього міг розраховувати на судовий розгляд його справи. Проте Конституційний Суд України у своєму рішенні від 9.07.2002 №15рп/2002 (у справі про досудове врегулювання спорів) зауважив, що «обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду та здійснення за нею правосуддя, порушує конституційне право особи на судовий захист та обмежує можливість його реалізації» [141]. У 2016 році була змінена редакція статті 124 Конституції України та закріплена норма про те, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору [Конституція України], що у свою чергу може стати законною підставою для запровадження в Україні так званої обов'язкової медіації.

Існує думка, що в сучасних умовах запровадження в Україні обов'язкової медіації має певні ризики. Зауважується, що «обов'язкова медіація перед поданням справи до суду може бути передчасною і може мати негативний вплив на розвиток медіації через відсутність традицій врегулювання спорів, низький рівень громадської та професійної обізнаності про переваги медіації та через недостатню кількість кваліфікованих та досвідчених посередників» [49].

Погоджуємось з думкою, що процес впровадження обов'язкової медіації в Україні, якщо буде прийнято таке рішення, «має відбуватися обережно, поступово, щоб мінімізувати ризики», при цьому «важливим є питання про навчання медіаторів» [150].

На початку 90-х років минулого століття Центром врегулювання спорів та Інститутом судового адміністрування у США були розроблені Стандарти програм присудової медіації (Standards for Court Connected Mediation Programs), в яких були викладені важливі думки та напрацювання щодо медіації, у тому числі обов'язкової. Так, відповідно до Стандарту пропонується запроваджувати обов'язкову медіацію лише при дотриманні трьох необхідних умов: фінансування, якості та відсутності примусу до врегулювання. Умова

фінансування означає, що при запровадженні обов'язкової медіації участь у ній сторін спору повинна бути безкоштовною та фінансуватись за рахунок держави. Умова якості означає надання чіткої та повної інформації про процес обов'язкової медіації, наявність достатньої кількості кваліфікованих медіаторів та програм медіації високої якості, які є легкодоступними та передбачають участь адвокатів або інших осіб за бажанням сторін. Відсутність примусу до врегулювання полягає у тому, що треба розробити положення, які б передбачали випадки, коли сторона може відмовитись від участі в медіації без настання несприятливих для себе наслідків, не повинно бути негативної реакції з боку суддів щодо сторін при недосягненні угоди під час обов'язкової медіації, а також відхиляється будь-який неналежний тиск на сторони або фінансові перепони з метою досягнення ними мирової угоди [285].

Враховуючи досвід окремих європейських країн та зауваження науковців, вважаємо, що в Україні для певної категорії справ щодо земельних спорів перед початком судового розгляду доцільно запровадити попередню інформаційно-ознайомчу зустріч сторін з медіатором (назвемо її, наприклад, обов'язковою інформаційною медіаційною сесією – далі ОІМС). Для початку участь у ОІМС може бути визначена для сторін приватноправових земельних спорів (за умови наявності у сторін повноважень розпоряджатись предметом спору між ними). Особливо позитивний ефект таке нововведення може мати при врегулюванні межових, сусідських спорів, спадкових та сімейних спорів, пов'язаних із земельними відносинами. Важливо при цьому врахувати, що ОІМС мають бути безкоштовними для сторін спору, для проведення ОІМС має бути достатня кількість професійних медіаторів та передбачений перелік поважних причин неучасті в обов'язковій інформаційній медіаційній сесії без негативних наслідків для сторін, тобто необхідно забезпечити виконання трьох вище зазначених умов: фінансування, якості та відсутності примусу до врегулювання.

Запровадження ОІМС може мати наступні позитивні результати:

1. Висока ймовірність, що значна частина земельних спорів не дійде до суду та буде врегульована у позасудовий спосіб шляхом медіації.

2. Істотне зниження рівня напруги, конфліктності та зайвої емоційності у спорах, які все ж таки дійдуть до суду (сторони після спілкування з медіатором зможуть більш чітко усвідомити власні інтереси та потреби, більш реалістично оцінити наслідки подальшої конфронтації, що позитивно вплине на їхню лінію поведінки в судових засіданнях та значно полегшить роботу судів при прийнятті рішення).

3. Сторони земельних спорів та інші учасники, які були залучені до медіаційних сесій, а в подальшому і коло їх спілкування, дізнаються більше інформації про медіацію як несудовий спосіб врегулювання спорів, що у свою чергу сприятиме покращенню інформування населення про альтернативні способи вирішення спорів, зокрема, медіацію, та підвищить рівень обізнаності громадян України про способи вирішення спорів, відмінні від суду.

4. Активізація медіаційної діяльності, відточення професійної майстерності та набуття практичного досвіду вітчизняними медіаторами.

5. Виокремлення медіаторів (поряд з адвокатами та нотаріусами) як окремої самостійної спільноти професіоналів та зайняття ними гідного місця в процесах позасудового врегулювання спорів та примирення сторін конфліктів.

Можливі ризики запровадження ОІМС можуть полягати у наступному:

1. Обов'язкові інформаційні зустрічі з медіатором, як будь-який захід з елементами примусу, може викликати негативну реакцію, супротив з боку сторін спору, що знизить рівень їхньої зацікавленості та активної участі в цій процедурі.

2. ОІМС може сприйматись частиною сторін спору як необхідна вимушена формальність перед зверненням до суду, що призведе до несерйозного ставлення до цієї процедури та врешті знівелює її важливу мету та призначення.

3. Обов'язковість медіаційної зустрічі перед зверненням до суду може сприйматись частиною населення як перешкода доступу до правосуддя та порушення прав громадян щодо звернення за судовим захистом.

4. Відсутність достатньої кількості кваліфікованих медіаторів може стати суттєвою перешкодою для забезпечення результативності медіаційних сесій та значною затримкою у врегулюванні земельних спорів через елементарну

зайнятість в інших процесах медіаторів, залучених до інформаційних зустрічей із сторонами земельних спорів. Недостатня кількість професійних медіаторів може спричинити затримку в часі тривалістю до кількох місяців від звернення сторін до медіатора до проведення першої зустрічі з ними, що просто нівелює мету швидкого вирішення спору.

5. Запроваджуючи обов'язкові досудові медіаційні сесії для сторін земельних спорів, держава змушена буде взяти на себе зобов'язання у забезпеченні безоплатного доступу сторін спору до таких сесій, а оплату послуг медіаторів проводити з державного бюджету, що у свою чергу обумовить необхідність пошуку додаткових джерел надходжень коштів на такі послуги та збільшення державних витрат або ж залучення інвесторів чи пошуку волонтерських програм або компромісних рішень (50/50 чи за іншою схемою). Цікавим є досвід Грузії, де законом передбачено, що медіатори повинні проводити певну кількість медіацій в рік безкоштовно.

6. Запровадження обов'язкової медіації потребуватиме розробки відповідних механізмів реалізації такого проєкту та створення надійної схеми взаємодії між державою, медіаторами, сторонами земельних спорів та, безумовно, судами, а також можливими іншими учасниками (державною казначейською службою, податковими органами, виконавчою службою, адвокатами).

7. Витрати на запровадження обов'язкової медіації можуть бути непропорційно високими порівняно із бюджетними витратами на забезпечення судових процесів, тому є необхідність у ґрунтовному вивченні фінансової сторони цього питання та підготовці належного економічного обґрунтування подібних нововведень.

8. Необхідність у виробленні простої та ефективної схеми підтвердження виконання запровадженої вимоги щодо участі у ОІМС та встановлення (чи не встановлення) штрафних санкцій за ухилення від її виконання.

9. Запровадження обов'язкової медіації потребуватиме внесення відповідних змін до Закону про медіацію, процесуальних кодексів, інших

законодавчих та підзаконних актів з метою узгодження цієї норми з національним законодавством.

Як показує досвід інших країн, досить часто сторони спору не погоджуються брати участь у процедурі медіації, бо просто-на-просто не володіють достатньою інформацією про цей спосіб ADR та його переваги, тому запровадження принаймні однієї обов'язкової інформаційної зустрічі з медіатором є цілком виправданим та у більшості випадків сприяє подальшій участі сторін у процедурі медіації та врегулюванню спору ще на досудовій стадії. Проте варто врахувати, що позитивний результат в обов'язковій медіації, як видається, більшою мірою забезпечується за рахунок належної професійної підготовки медіаторів та їх практичного досвіду, а також за фінансової підтримки з боку держави, що може стати суттєвою перепорою на шляху запровадження обов'язкової медіації в Україні, оскільки на сьогодні з врахуванням складної ситуації в державі забезпечити цей процес достатньою кількістю професійних досвідчених медіаторів та належним бюджетним фінансуванням буде досить нелегко.

Також варто взяти до уваги, що зменшення навантаження на суди не повинно бути основним аргументом для запровадження обов'язкової медіації. Насамперед, обов'язкова попередня зустріч з медіатором має бути спрямована на забезпечення вирішення спорів, які мають найбільший потенціал для ефективного врегулювання у позасудовому порядку. Обов'язкова досудова спроба примирної процедури може посприяти, щоб спір було вирішено найбільш прийнятним та доцільним для сторін способом, або стати передумовою для більш ефективного судового розгляду, але не повинна бути самоціллю. Добровільність та самостійність у прийнятті рішень в процесі медіації за будь-яких обставин має зберігатися для сторін земельного спору.

3.2. Врегулювання земельних спорів шляхом медіації в умовах воєнного стану та у післявоєнний період

Ранок 24 лютого 2022 року розділив життя українських громадян на «до» та «після». У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, Указом Президента України № 64/2022 в Україні було введено воєнний стан [106]. Особливість воєнного стану полягає у тому, що на період його дії зазнають суттєвих змін усі сфери суспільного життя у країні, вводяться певні обмеження, відносини регулюються нормами права та за правилами, які відрізняються від тих, які були встановлені у мирний час [121].

Від початку активних військових дій на території нашої країни та у зв'язку з потребою забезпечити безпеку та функціонування усіх ланок державної життєдіяльності в умовах нової реальності законодавцем практично відразу було прийнято ряд суттєвих змін у сфері правового регулювання суспільних відносин, у тому числі чимало змін зазнало й земельне законодавство. Зокрема, 09 червня 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану», яким було спрощено обіг сільськогосподарських земель та їх раціональне використання (поновлено дію договорів на використання землі сільськогосподарського призначення, спрощено процедуру передачі в оренду земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, встановлено нові умови оренди землі, надано можливість орендарям тимчасово передавати права на земельну ділянку), проте заборонено під час воєнного стану безоплатну передачу земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі та розроблення такої документації та ін. [109].

Після повномасштабного вторгнення на певний період було призупинене функціонування автоматизованої системи Державного земельного кадастру, яка пізніше відновило свою роботу для забезпечення надання в умовах воєнного

стану нагальних адміністративних послуг з урахуванням особливостей, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 564 «Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану» [21].

Таким чином, після лютого 2022 року земельні відносини в нашій державі та дотичні до них питання регулюються із врахуванням змін у законодавстві, зумовлених особливим режимом воєнного стану [184].

Так само в особливих умовах відбувається сьогодні становлення та розвиток медіації в Україні. Зважаючи на об'єктивно обумовлену посилену увагу з боку держави до військового та економічного секторів, на перший погляд, може здатися, що питання медіації земельних спорів на разі не на часі. Проте, як показує досвід інших країн, медіація набирає обертів саме тоді, коли виникають певні труднощі в системі правосуддя (завантаженість або обмежена доступність судів, складність судового процесу, брак судових інституцій тощо). Наразі, в умовах воєнного стану органи правосуддя позбавлені можливості повноцінно здійснювати свою діяльність. Так, стаття 55 Конституції України проголошує, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [52]. Відповідно до статті 64 Конституції України, права і свободи, передбачені статтею 55 Конституції України, не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Крім того у статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» наголошено про неприпустимість припинення в умовах воєнного стану повноважень судів [121].

Отже, юридично в період дії воєнного стану право громадян на доступ до правосуддя та захист їхніх прав та інтересів із застосуванням законних правових механізмів не обмежені, проте фактично на окремих територіях України вирішити конфлікти шляхом звернення до судової системи після 24 лютого 2022

року стало значно складніше, а інколи – практично неможливо. Хоча законом і встановлено, що повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені, проте в умовах війни вітчизняна судова система функціонує в особливих умовах. Існує безліч негативних факторів, які впливають на оперативність та якість розгляду юридичних спорів: деякі судові органи припинили свою роботу або ж змінили місце розташування, є певні труднощі щодо дотримання правил підсудності, існують проблеми доказування та його фіксації в умовах воєнного стану та ряд інших проблемних питань, що суттєво обмежують право на судовий захист для значної кількості громадян України. В таких умовах роль позасудових способів врегулювання спорів значно зростає, а медіація, зокрема, при належній організації може стати досить ефективною та доступною процедурою.

На сьогоднішній день медіація завдяки своїм перевагам (гнучкості, конфіденційності, добровільності, економії часу та фінансових ресурсів, орієнтованості на інтереси та потреби сторін, можливості проведення дистанційних зустрічей) є досить ефективним інструментом врегулювання спорів за участю посередника-медіатора між конфліктуючими сторонами. Медіація є корисною для вирішення багатьох конфліктів, особливо, там, де збереження хороших стосунків між сторонами та їхньої репутації є такими ж важливими, як і вирішення самого спору. На нашу думку, застосування медіації (зокрема, онлайн-медіації) у період воєнного стану є хорошою альтернативою для врегулювання господарських, сімейних, спадкових, цивільних спорів, пов'язаних із земельними відносинами.

Так, в умовах воєнного стану суб'єктам господарювання доводиться адаптовуватися до нових умов здійснення діяльності, об'єктивно рятувати свій бізнес, брати підвищену відповідальність за життя та здоров'я своїх працівників, тому необхідність відстоювати свої інтереси в судах та нести додаткові фінансові та інші види витрат на врегулювання спорів у судовому порядку є для них не найкращим варіантом. У таких випадках оперативність та результативність

вирішення конфліктних ситуацій відіграють важливу роль, тому саме звернення до кваліфікованого медіатора є найкоротшим і взаємовигідним шляхом для розв'язання земельних спорів, що виникають з договорів оренди, емфітевзису, про земельні сервітути тощо.

Варто зауважити, що внаслідок повномасштабного вторгнення країни-агресора український агросектор зазнає величезних втрат. Згідно даних Центру досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки та Міністерства аграрної політики і продовольства України, лише за перші шість місяців війни загальні збитки у сільському господарстві України сягнули \$34,25 млрд. [79], а втрати українського аграрного сектору за два роки повномасштабного вторгнення оцінюються у \$80 млрд. [29].

Була втрачена значна частина потужностей вітчизняного агросектора через знищення або викрадення техніки і готової продукції. Вочевидь, «конфлікти між бізнес-партнерами в даних галузях є прогнозованими та неминучими» [39]. І для врегулювання таких конфліктів медіація може стати найкращим вибором.

Ще у довоєнний період застосування процедури медіації у сімейних та цивільних спрах було досить ефективним, а в умовах сьогодення послуги медіатора, тим паче, знадобляться у цих сферах. Сімейні спори, конфлікти між родичами чи сусідами – це завжди емоційно виснажливі та психологічно напружені процеси. На відміну від суду, який керується нормами права, основне завдання медіатора – допомогти сторонам спору зрозуміти їхні істинні інтереси та потреби, розкрити справжні причини конфлікту, після чого їм легше буде віднайти взаємоприйнятне рішення. У сьогоднішніх реаліях медіація може застосовуватись з-поміж іншого у спрах про поділ майна подружжя у ситуації, коли нерухоме майно зруйноване або залишилося на тимчасово окупованій території, у випадку виникнення розбіжностей між спадкоємцями щодо спадщини, до складу якої входять земельні ділянки чи зобов'язання спадкодавця, пов'язані із землею чи правами на неї, спори щодо невиконання зобов'язань за договорами оренди земельних ділянок, межові спори, спори щодо землеволодіння та землекористування, сторонами яких є внутрішньо переміщені

особи та ін. І тут медіація може стати незамінним інструментом для врегулювання таких спорів.

Вважаємо, що під час діє режиму воєнного стану переваги медіації актуальні як ніколи. В умовах сьогоденних реалій правові спори набувають ще гостріших форм, а окремі конфлікти можуть не мати судової перспективи. Тому для вирішення таких суперечок сторонам доцільно не вести «війн» у судах, а якомога швидше та безболісніше вирішити спір у позасудовий спосіб і при цьому, як правило, ще й зберегти хороші стосунки між собою. І саме процедура медіації може ефективно допомогти у врегулюванні правових конфліктів, «максимально знизивши додаткові емоційно травмуючі впливи, яких і так досить багато в умовах війни» [173].

Варто зауважити, що значна кількість українців після 24 лютого 2022 року покинула Україну (після трьох років повномасштабної війни за кордоном залишилося близько 3 млн українців, що співмірно з показниками за 11 років до війни у період з 2011 по 2021 роки) [155]). За даними ООН станом на 16 січня 2025 року у Європі всього зафіксовано 6 303 200 біженців з України та ще 560 200 осіб перебуває за межами Європи [287]. Війна розділила сім'ї, родини, бізнес, що спричиняє виникнення значної кількості транскордонних спорів, у тому числі, пов'язаних із земельними відносинами. Для вирішення сімейних транскордонних спорів, у тому числі міжнародних спорів щодо дітей, та уникнення ескалації конфліктів такого роду успішно застосовують медіацію, яка так само вдало знайшла своє застосування і при врегулюванні транскордонних комерційних спорів. З таким же успіхом ця позасудова процедура, зокрема в онлайн-форматі, може стати у пригоді при розв'язанні спорів, пов'язаних із земельними відносинами, учасники яких перебувають у різних країнах (зокрема, щодо виконання договорів оренди, врегулювання спадкових питань тощо).

Крім того, на кінець жовтня 2024 року у нашій державі офіційно було зареєстровано 4 646 735 внутрішньо переміщених осіб [153], і, як зазначає Тетяна Кисельова – експерт з медіації, миробудування та вирішення конфліктів,

«в Україні дедалі частіше виникають конфлікти, тому що виникають спори щодо розподілу між біженцями війни та населенням» [279]. Таким чином, ще один суттєвий виклик для воєнної України, який продовжить таким бути, скоріше за все, і у післявоєнний період, – це вирішення спорів між власними громадянами: внутрішньо переміщеними особами та місцевим населенням, і медіація як примирна процедура може бути успішно застосована у таких складних та емоційно напружених випадках.

Згідно усталеного вислову, всі війни рано чи пізно завершуються, і настає післявоєнний період, який почасти супроводжується збільшенням майнових та пов'язаних з ними міжособистісних конфліктів, зростанням кількості судових позовів, у тому числі тих, які стосуються земельних спорів (наприклад, щодо визнання періоду окупації частини території України форс-мажорними обставинами порушення умов договорів оренди землі, або щодо відшкодування витрат, понесених власниками чи користувачами земельних ділянок на їх відновлення та розмінування, або щодо компенсаційних виплат за втрачені врожаї чи сільськогосподарську техніку тощо). Існує висока ймовірність виникнення майнових спорів між власниками нерухомості, які з початку повномасштабного вторгнення виїхали за кордон і залишили своє майно, та особами, які стали користуватись покинутими земельними ділянками та використовувати їх для власних цілей (здійснювати господарську діяльність чи використовувати з іншою метою). Крім того, після відновлення звичного функціонування системи реєстрації речових прав на нерухоме майно та ймовірного скасування інших обмежень у регулюванні земельних відносин, встановлених на період дії режиму воєнного стану (зокрема, повернення можливості безоплатної приватизації землі), також можуть виникати земельні спори між фізичним та юридичними особами, а також спори з ОМС та державними органами. Тому варто вже зараз мати уявлення, яким чином попереджати та врегульовувати прогнозовані земельні спори у позасудовий спосіб. Безумовно, як слушно зауважують Т. Є. Харитонova та Х. А. Григор'єва, розмірковуючи про післявоєнне відновлення сільськогосподарських земель, «усі

ці та інші питання мають знайти своє належне законодавче регулювання з урахуванням складних обставин воєнного та післявоєнного часу... І залежно від обраного ступеню імперативності, який буде закладений в основу такого майбутнього регулювання, залежатиме в значній мірі вирішення спірних ситуацій. Зокрема, домінування імперативних вказівок суттєво звужує потенційне застосування альтернативних способів вирішення спорів; тоді як ухил у диспозитивність – розширить можливості позасудового вирішення спорів...» [172].

Не поодинокі країни після завершення воєн та конфліктів стикнулися в проблемою вирішення земельних спорів та відновлення порушених майнових прав як своїх громадян, так і країни в цілому. Досвід врегулювання конфліктів навколо землі формувався роками і залежав від особливостей політичної та економічної ситуації, яка складалась на той період в тій чи іншій державі, а також від масштабів та тривалості воєнних дій, спричинених міжнародними конфліктами, або збройними зіткненнями в середині країни.

Так, автор дослідження складних проблем вирішення конкуруючих та дублюючих претензій на землю у Бурунді, які виникли внаслідок тривалого переміщення та вимушеної міграції частини населення через збройні конфлікти, спричинені політичними процесами в середині країни, підкреслює центральну роль держави у регулюванні та створенні дієвих механізмів процесів вирішення земельних спорів та реституції для репатріантів [297]. У Бурунді збройні конфлікти та насильство після виборів (починаючи з 1960-х років по 2015 рік) спричинили масове та довготривале переміщення сільського населення, частина з якого до 2012 року (близько 800 000 біженців) повернулася, що спричинило значну кількість вимог щодо землі між тими, хто повернувся, та тими, хто зайняв їхні землі. Таким чином, земельні конфлікти та реституція землі стали важливим питанням національної політики, для вирішення яких створювалась низка спеціальних структур, запроваджувались різні схеми владнання земельних конфліктів, кардинально змінювалась земельна політика, формувались нові юрисдикції щодо вирішення земельних спорів, які, однак, не принесли

очікуваних результатів в повній мірі. Відтак, дослідник констатував, що замість зосередження на шаблонних післявоєнних засобах правового захисту від тривалих переміщень і земельних конфліктів, наголос має бути зосереджений на пошуку довготривалих, справедливих і прийнятних на місцевому рівні шляхів, за допомогою яких конкуруючі земельні претензії можуть бути врегульовані та забезпечені права на землю [297].

У країнах, що пережили політичні чи військові конфлікти, є досвід використання медіації при врегулюванні земельних спорів. У таких державах окрім класичних земельних спорів є ще спори щодо окупованих та деокупованих територій (визначення істинного власника). Складність вирішення конфліктів на деокупованих територіях полягає у захисті прав згідно норм не лише національного законодавства, а й міжнародних договорів. Яскравим прикладом таких країн Ліберія.

Значна частина спорів щодо прав на землю реєструється щороку у Ліберії, що пояснюється післявоєнним переселенням, різким зростанням населення та потребою в захисті прав власності [301]. У 2007 році уряд Ліберії прийняв рішення щодо стимулювання медіації земельних спорів на національному рівні з метою розвантаження судової системи. Оскільки власних медіаторів не вистачало, було запущено процес пошуку міжнародних партнерів. У результаті дипломатичної роботи з 2008 року організація процесу медіації земельних спорів в Ліберії здійснюється за договором співпраці з Норвезькою радою у справах біженців, яка відкрила центр, що займається посередництвом при врегулюванні земельних конфліктів у досудовому порядку. Основне фінансове навантаження несе сама рада та уряд Ліберії, для учасників конфлікту процес абсолютно безкоштовний. У цій країні медіація здійснюється виключно на засадах міжнародного законодавства та на принципах ратифікованих міжнародних договорів. Згідно інформації Норвезької ради у справах біженців, яка щороку звітується щодо доцільності та ефективності медіації земельних спорів, більше 7000 конфліктів у рік вирішуються в досудовому порядку. Сама ж медіація земельних спорів в Ліберії має дещо іншу процедуру та включає крім

стандартних етапів (обговорення умов конфлікту, зустрічі з кожною стороною, зустрічі з усіма сторонами одночасно та підписання мирного договору) ще й етап перевірки даних, оцінки наданих документів та процес прийняття рішення щодо правоти однієї зі сторін [218].

Вважаємо, що в Україні у першу чергу, важливо звернути увагу на залучення медіаторів до процесу вирішення локальних земельних спорів на рівні громад, доки спір не перейшов у судовий процес, адже найлегше вдається знайти компроміс до початку «активних бойових дій» у судах. В умовах ослаблення адміністративно-правової структури (через вплив воєнних конфліктів) альтернативні способи вирішення спорів часто рекомендуються та заохочуються задля забезпечення миру, збереження суспільних інтересів та безпеки у громадах. Як показують закордонні дослідження, земельна медіація є найбільш прийнятним методом у постконфліктний період для збереження та відновлення соціального балансу, сприяння стабілізації та мирному співіснуванню громад, активному залученню сторін конфліктів у пошук та формування рішень, економії часу та витрат [232].

З цією метою, як вбачається, необхідно активізувати діяльність щодо врегулювання локальних земельних спорів на рівні територіальних громад з залученням медіаторів, а для цього, знову ж таки, необхідно підготувати достатню кількість професійних медіаторів з ґрунтовними знаннями специфіки врегулювання земельних спорів в умовах війни та у повоєнний час. Також, як видається, доцільним є створення мобільних груп медіаторів для врегулювання земельних спорів в районах, що постраждали від війни. Як свідчать зарубіжний досвід, ефективним є залучення міжнародних медіаторів, які мають напрацьований досвід та практику у врегулюванні земельних спорів в країнах у постконфліктний період.

Отже, під час дії режиму воєнного стану фізичний доступ до судів або медіаторів ускладнений, а в окремих випадках, неможливий, що вимагає гнучкості у застосуванні медіації та її адаптації до існуючих реалій, внаслідок чого в пріоритеті є онлайн-медіація. Тому розвиток онлайн-платформ для

врегулювання земельних спорів шляхом медіації сприятиме ефективному та швидкому вирішенню спорів у сфері земельних відносин в умовах обмеженого доступу до традиційних судових структур. Крім того, в умовах постійної напруги та обмеженого доступу до ресурсів, спричинених війною, медіація може допомогти знизити високий рівень стресу серед населення, тому важливо інтегрувати медіацію в програми психологічної допомоги постраждалим від війни та навчати мирному врегулюванню спорів, у тому числі у сфері земельних відносин.

Слід також підкреслити, що в результаті пошкодження чи забруднення землі через бойові дії можуть у значній кількості виникати земельні спори, пов'язані з негативними наслідками війни (наприклад, відшкодування завданої шкоди, відновлення прав на землю), що вимагатиме оперативного та ефективного їх врегулювання, а також формування довіри між державою та громадянами, тому, як видається, процес залучення медіаторів для вирішення окреслених питань є одним з пріоритетних.

Як свідчать зарубіжний досвід, важливу роль у післявоєнні періоди відіграє вибір механізмів вирішення земельних спорів, адже коли країна виходить з озброєних конфліктів, постає питання реконструкції та зміцнення миру, відновлення та відродження забруднених земель, повернення власникам їхнього майна або визначення порядку та механізмів отримання ними компенсації за втрачені ресурси, у тому числі земельні, і ослабленій під впливом війни судовій системі буде практично не під силу справитись з усіма викликами та напливом справ за таких обставин. Тому медіація в цілому та у сфері земельних відносин зокрема як ніколи є потрібною у такі часи.

3.3. Оптимальні шляхи розвитку земельної медіації в Україні

Аналіз зарубіжного законодавства та практики використання медіації для врегулювання спорів та результати проведеного дослідження дозволяють виділити два основні способи її інтеграції у правові системи країн:

- *«м'яке» просування медіації*: стимулювання (заохочення) використання медіації, наприклад, шляхом повернення частини судового збору у разі примирення сторін шляхом медіації під час судового процесу, переривання строків позовної давності на час процедури медіації тощо;

- *«жорстке» просування медіації*: законодавче (владне) встановлення обов'язкової медіації у певних категоріях спорів під страхом неприйнятності позовів без проходження цієї досудової процедури та накладення штрафних санкцій за безпідставну відмову від участі у медіації; встановлення санкцій за відмову від участі у медіації у випадку використання так званої квазіобов'язкової медіації.

Країни, як правило, розпочинають з «м'якого» просування медіації, поступово переходячи до «жорсткого», оскільки останнє сприяє отриманню швидких результатів, у той час як м'які заходи потребують більше часу для реалізації та працюють на дальню перспективу.

На сьогодні Україна обрала шлях «м'якого» просування медіації, хоча найближчим часом можливе застосування більш жорсткіших механізмів. Зокрема, Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023, затверджена указом Президента України від 11 червня 2021 року, серед заходів щодо розвитку альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів передбачає, зокрема, «встановлення для окремих, визначених законом, категорій справ обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів з використанням медіації та інших практик» [124].

Результати даного дослідження дозволяють зробити висновок, що розвиток земельної медіації в Україні проходить в особливих умовах (в режимі воєнного

стану) та буде залежати від обраного способу просування медіації («м'якого» або «жорсткого») чи їх поєднання, що передбачає реалізацію відповідних цілей і завдань. Враховуючи проаналізований досвід зарубіжних країн та сформувавши власне бачення щодо досліджуваного нами питання, можливий розвиток вітчизняної медіації у сфері земельних відносин пропонуємо відобразити візуально шляхом складання «Ментальної карти розвитку земельної медіації в Україні» (Додаток Г).

Ментальна карта (інші назви: асоціативна карта, інтелект-карта, карта думок) – це метод візуалізації даних, інструмент, який допомагає структурувати інформацію та знаходити взаємозв'язки між її частинами. Іншими словами, це метод візуального представлення ідей, думок, концепцій та будь-якої іншої інформації [58].

До Ментальної карти розвитку земельної медіації в Україні пропонуємо включити такі елементи:

- мета* – забезпечення доступності та ефективності земельної медіації;
- ціль 1* – швидке та ефективне врегулювання земельних спорів;
- ціль 2* – зменшення навантаження на суди;
- ціль 3* – формування культури мирного врегулювання земельних спорів;
- ціль 4* – імплементація європейського законодавства.

Враховуючи результати проведеного дослідження, до ментальної карти включено наступні заходи способу «м'якого» просування медіації, спрямовані на досягнення поставлених цілей:

- створення онлайн-платформ для медіації;
- спеціалізація земельних медіаторів;
- залучення до проведення земельної медіації медіаторів-нотаріусів та практикування ко-медіації;
- розробка алгоритму участі у медіації державних органів, які є учасниками публічно-правових земельних спорів, з метою усунення корупційних ризиків;
- створення мобільних груп медіаторів для врегулювання земельних спорів в районах, що постраждали від війни;

- включення медіаторів до складу комісій з вирішення земельних спорів ОМС,

- проведення інформаційних кампаній на рівні держави та на місцевому рівні за участю медійних осіб, представників громадських об'єднань медіаторів, навчальних закладів, студентів-майбутніх медіаторів;

- створення та підтримка медіаційних центрів через державне та грантове фінансування для стимулювання населення до врегулювання земельних спорів шляхом медіації та демонстрація успішних прикладів врегулювання земельних спорів шляхом медіації;

- проведення освітніх кампаній та тренінгів про переваги медіації для населення, інтеграція медіації у шкільні курси та освітні програми навчальних закладів;

- інтеграція медіації у програми психологічної допомоги постраждалим від війни та навчання мирному врегулюванню спорів, у тому числі у сфері земельних відносин;

- підвищення статусу угоди за результатами медіації (надання їй сили виконавчого документу);

- участь у міжнародних програмах та ініціативах, спрямованих на відновлення прав на землю, та залучення закордонних медіаторів;

«Жорстке» просування земельної медіації може відбуватись через:

- запровадження обов'язкової досудової медіації (обов'язкову участі сторін спору в інформаційній медіаційній сесії перед зверненням до суду) для приватноправових земельних спорів, за умови наявності у сторін повноважень розпоряджатись предметом спору між ними, під страхом неприйнятності позовів без проходження цієї досудової процедури;

- встановлення для адвокатів обов'язку інформувати своїх клієнтів про переваги та можливості врегулювання земельних спорів шляхом медіації; про необхідність взяти участь в ОІМС (у разі запровадження обов'язкової досудової медіації).

Отже, «м'яке» просування земельної медіації зосереджене на інформаційних та освітніх кампаніях, пропаганді через місцеві громади, підвищенні обізнаності населення про несудові способи врегулювання спорів, розвиток професійної майстерності медіаторів та формування їх позитивного іміджу як представників окремої професії, формування інфраструктури для доступу до медіації. «Жорстке» просування передбачає запровадження обов'язкової досудової медіації та можливих негативних наслідків у разі ухилення від участі у медіації, а також активне залучення адвокатів до цього процесу.

Обираючи той чи інший шлях розвитку медіації, варто пам'ятати, що умовах сучасного глобалізованого світу медіація набуває все більшої актуальності, зокрема у сфері земельних відносин, оскільки як ефективний та гнучкий інструмент врегулювання спорів може забезпечити конструктивний діалог, досягнення порозуміння та мінімізацію соціальної напруги не лише в умовах стабільності, а й у складні соціально-економічні та політичні періоди.

Сподіваємось, що висунуті ідеї та висновки, зроблені в результаті проведеного дослідження, стануть в нагоді на шляху європейської інтеграції України та розвитку земельної медіації.

ВИСНОВКИ

У дисертації досліджено теоретико-правові основи та практику використання медіації як альтернативного способу врегулювання земельних спорів, в результаті чого сформульовано найбільш суттєві теоретичні положення та пропозиції щодо вдосконалення законодавства України та оптимальних варіантів підвищенні її ефективності.

Основні висновки дисертаційного дослідження полягають у наступному:

1. У доктрині правової науки поняття «конфлікт» та «спір» не вважаються тотожними, хоча досить часто вживаються одночасно та взаємозамінюються. Наукові підходи та напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених щодо сутності цих понять відрізняються: частина закордонних науковців розглядає спір як первісну основу, складову конфлікту та вважають спори найбільш прийнятними для обговорення та урегулювання, а конфлікти – більш складнішими та об'ємними за своїм змістом поняттями, а більшість вітчизняних дослідників вважають спір одним із наступних етапів розвитку конфлікту та його зовнішньою формою, коли сторони намагаються за допомогою юрисдикційних способів його вирішити.

2. Встановлено, що у Законі України «Про медіацію» законодавець, вживаючи нетипову конструкцію «конфлікт (спір)», утримується від чіткого розмежування та пояснення її змісту, що спричиняє певну правову невизначеність, у зв'язку з чим вбачається доцільним розділення цієї конструкції та розміщення роз'яснень, у якому значенні вживаються поняття «конфлікт» та «спір».

3. Виявлено неоднозначне розуміння статусу медіації, закріпленого у вітчизняному законодавстві, та запропоновано вилучити з визначення терміну «медіація» у Законі України «Про медіацію» слово «позасудова».

4. Враховуючи науково-правові підходи та вітчизняне земельне законодавство щодо розуміння категорії «земельний спір» у дослідженні сформульовано авторське визначення земельного спору як правовідносин,

пов'язаних із суперечностями, що виникли між суб'єктами земельних відносин (громадянами, юридичними особами, органами місцевого самоврядування та органами державної влади) щодо об'єкта земельних правовідносин (землі в межах території України, земельних ділянок та прав на них, у тому числі на земельні частки (паї).

5. На основі проведеного аналізу існуючих класифікацій земельних спорів у теоретичних працях та нормативно-правовій базі, виявлено відсутність єдиного підходу щодо класифікації земельних спорів, умовність розподілу на види в залежності від критеріїв, які беруться за основу.

6. Проаналізовано наукові підходи та зміст норм земельного законодавства щодо значення та взаємозв'язку понять «вирішення спору» і «врегулювання спору» та обґрунтовано висновок про те, що поняття «вирішення спору» пов'язують з юрисдикційною формою захисту прав, а «врегулювання спору» – з неюрисдикційною, а тому вживання поняття «врегулювання спору» у більшій мірі гармонізує із природою медіації як примирної процедури за участю третьої нейтральної особи.

7. Запропоновано авторське визначення поняття медіації, відповідно до якого медіація – це структурований процес переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання спору шляхом налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін.

8. Проаналізовано моделі медіації, які застосовуються у сучасній світовій практиці, та обґрунтовано висновок про те, що у національному законодавстві України (в Законі України «Про медіацію») закріплено саме фасилітативну (класичну) модель медіації, для якої характерним є відсутність можливості у медіатора пропонувати власні варіанти рішень сторонам спору.

9. Виявлено залишення поза увагою як у сучасній вітчизняній юридичній доктрині, так і у діючій нормативно-правовій базі визначення поняття «земельної медіації» як окремої категорії. Запропоновано під медіацією земельних спорів

(земельною медіацією) розуміти структурований процес переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання земельного спору шляхом налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами земельного спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін земельного спору.

10. Досліджено існуючі наукові підходи щодо класифікації критеріїв медіабельності конфліктів/спорів та запропоновано медіабельність земельного спору визначати на підставі встановлення двох груп ознак: 1) правових (формальних) ознак медіабельності земельного спору, сукупність яких дозволяє розпочати процедуру медіації та є необхідною для того, щоб медіація могла мати місце, та 2) фактичних ознак медіабельності земельного спору, які свідчать про високу ймовірність успішного врегулювання земельного спору шляхом медіації. Земельний спір відповідає правовим (формальним) ознакам медіабельності земельного спору, якщо: а) відсутня пряма законодавча заборони на вирішення певного виду земельних спорів у порядку медіації; б) земельний спір не впливає на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками медіації; в) законом допускається можливість укладення угоди (мирової угоди, цивільно-правового договору тощо) у даній категорії земельних спорів; г) законом не вимагається наявність обов'язкового судового рішення у такій категорії земельних спорів; д) наявність дієздатності сторін спору чи повноважень їх представників на укладання медіаційної угоди/угоди за результатами медіації. Земельний спір відповідає фактичним ознакам медіабельності земельного спору, якщо: а) сторони готові та згодні брати участь у медіації, довіряють медіації; б) сторони готові самостійно продукувати варіанти рішень та нести відповідальність за їх виконання; в) сторони спору перебувають (перебували) у сімейних, ділових, сусідських, товариських відносинах та/або планують перебувати у них надалі; г) сторони спору не налаштовані та довготривалий та фінансово затратний процес; д) для сторін спору важливими є конфіденційність у процесі врегулювання спору та збереження репутації; е) сторонам спору важливо

усунути негативні психологічні, емоційні фактори, пов'язані із земельним конфліктом.

Обґрунтовано пропозицію, щодо рекомендації медіації як альтернативного способу вирішення спору за умови відповідності земельного спору правовим (формальним) ознакам та принаймні одній фактичній ознаці медіабельності земельного спору.

11. Судовий захист земельних прав є ваговою складовою гарантій прав на землю, а судовий розгляд земельних спорів традиційно вважається найбільш універсальним та кваліфікованим способом їх вирішення, проте він не позбавлений певних недоліків та труднощів, серед яких виділено наступні: 1) проблеми у визначенні вірної підсудності земельних спорів; 2) проблеми у виборі належного й ефективного способу захисту прав; 3) відсутність сталої судової практики та неодноразова зміна позиції Верховного Суду щодо окремих питань при розгляді земельних спорів; 4) велике навантаження на суддів та надмірна тривалість судового розгляду земельних спорів; 5) низька ефективність виконання судових рішень у земельних спорах.

12. На відміну від судового порядку вирішення земельних спорів, який досить детально описаний та врегульований нормами процесуальних кодексів, процедура розгляду земельних спорів та порядок їх вирішення органом місцевого самоврядування недостатньо регламентовані ні у Земельному кодексі України, ні у Законі України «Про місцеве самоврядування», ні у будь-якому іншому нормативному акті, у зв'язку з чим процедура розгляду земельних спорів та порядок їх вирішення органом місцевого самоврядування, зазвичай, регулюються локальними актами, які розробляються органом місцевого самоврядування самостійно.

13. Досліджено практику розгляду земельних спорів органами місцевого самоврядування та встановлено, що найрозповсюдженішими порушеннями, які є одними з основних підстав судового оскарження рішення органу місцевого самоврядування, прийнятого за результатами розгляду земельного спору, є: 1) протиправна бездіяльність (ухилення від виконання своїх повноважень);

2) розгляд земельного спору без присутності зацікавлених сторін; 3) необґрунтована відмова у розгляді та вирішенні земельного спору; 4) вихід за межі своїх повноважень; 5) порушення строків розгляду земельного спору; 6) невиконання рішень.

14. Обґрунтовано пропозицію щодо введення до складу комісій з розгляду земельних спорів органу місцевого самоврядування професійного медіатора, який надаватиме сторонам земельного спору необхідну інформацію щодо мирного врегулювання, проводитиме оцінку земельного спору на предмет медіабельності (відповідності ознакам медіабельності) та, за наявності згоди сторін, допоможе врегулювати спір шляхом медіації.

15. Враховуючи відсутність офіційних статистичних даних щодо медіації, у тому числі щодо кількості судових проваджень, у яких сторони примирились за участю незалежного посередника-медіатора, запропоновано запровадити ведення статистичного обліку випадків примирення сторін спорів шляхом медіації у судових процесах (у різних категоріях справ, у тому числі, пов'язаних із земельними спорами) та відображати їх у річних судових звітах. Водночас, з метою аналізу практичної реалізації Закону України «Про медіацію» та з урахуванням вимог щодо дотримання принципу конфіденційності запропоновано організувати статистичний збір загальної інформації щодо кількості проведених приватних медіацій для врегулювання спорів (у тому числі у сфері земельних відносин).

16. Виявлено, що у чинному національному законодавстві поруч із відсутністю обмежень щодо застосування медіації для врегулювання публічно-правових земельних спорів, одним із стримуючих факторів активного використання цієї процедури в Україні для врегулювання публічно-правових спорів, зокрема у сфері земельних відносин, є: а) відсутність достатнього обсягу дискреції у суб'єкта владних повноважень, який є стороною публічно-правового спору; б) відсутність прописаного алгоритму участі суб'єкта владних повноважень у медіації; в) наявність потенційних корупційних ризиків.

17. Висловлено пропозицію щодо обов'язкового нотаріального посвідчення угоди за результатами медіації у земельних спорах, предметом яких є нерухоме майно (земельні ділянки та права на них), що сприятиме підвищенню статусу вказаної угоди, при цьому, нотаріус може виступати в якості медіатора у земельних спорах, предметом яких є нерухоме майно, що не суперечить чинному законодавству.

18. Проведено порівняльний аналіз процесу врегулювання земельного спору шляхом медіації з судовим розглядом спору, а також з процедурою вирішення спору органом місцевого самоврядування за такими критеріями, як: а) строки розгляду спору; б) категорії спорів, які вирішуються/врегульовуються; в) регламентація порядку окремих дій та процедури в цілому; г) фінансові витрати; д) вирішення або попередження спору; е) орган, який розглядає спір та/або керує процесом; ж) хто приймає рішення у спорі; и) рівень конфіденційності; к) межі прийняття рішень; л) зміст рішення; м) повторне вирішення спору; н) оформлення результату.

19. Серед чинників, які певною мірою стримують розвиток та активне використання медіації у сфері земельних відносин, виокремлено наступні: 1) відсутня реальна підтримка та зацікавленість просуванням медіації з боку держави; 2) слабкий статус угоди за результатами медіації у порівнянні із мировою угодою та судовим рішенням; 3) особливий характер та складність земельних спорів, а також відсутність в Україні достатньої кількості спеціалізованих медіаторів, які займаються врегулюванням земельних конфліктів; 4) низький рівень довіри до медіаторів як до представників окремої професії, відсутність гарантій надання ними якісних послуг та механізму розгляду скарг щодо діяльності медіаторів та притягнення їх до відповідальності за порушення етичних норм чи неналежного здійснення своїх функцій; 5) відсутність повної інформації про різні способи позасудового вирішення спорів та недостатня обізнаність про можливість вирішувати спори шляхом медіації; 6) режим воєнного стану в Україні; 7) небажання сторін брати

відповідальність за врегулювання спору на себе; 8) відсутність практики врегулювання земельних спорів шляхом медіації.

20. На основі проведеного аналізу законодавства у сфері медіації в Австралії, Великій Британії, Грузії, Індії, Норвегії, США, Туреччині, ряду країн ЄС та Україні на підставі критеріїв добровільності/обов'язковості та інтегрованості у судову систему запропоновано авторську класифікацію медіації: 1) добровільна досудова медіація (приватна медіація) – медіація, яку сторони можуть обирати за власною згодою для врегулювання спору у досудовому порядку; 2) обов'язкова досудова медіація – обов'язкова інформаційна зустріч з медіатором, яка передбачена законодавством країни для певної категорії спорів як передумова звернення до суду; 3) добровільна судова медіація – медіація, до якої сторони спору можуть вдатися під час судового процесу, прийнявши пропозицію судді або висловивши власне спільне бажання спробувати медіацію; 4) обов'язкова судова медіація – інформаційна зустріч з медіатором, на яку сторони спрямовує суд своїм власним рішенням під час судового процесу (згода сторін не вимагається); 5) квазіобов'язкова медіація – коли вимога використання медіації прямо не встановлена або встановлена як рекомендація, проте законом запроваджені процесуальні санкції (як правило, фінансові) за відмову без поважних причин брати участь у медіації.

21. Встановлено два основні способи інтеграції медіації у правові системи країн: 1) «м'яке» просування медіації: стимулювання (заохочення) використання медіації, наприклад, шляхом повернення частини судового збору у разі примирення сторін шляхом медіації під час судового процесу, переривання строків позовної давності на час процедури медіації тощо; 2) «жорстке» просування медіації: законодавче (владне) встановлення обов'язкової медіації у певних категоріях спорів та накладення штрафних санкцій за безпідставну відмову від участі у медіації; встановлення санкцій за відмову від участі у медіації у випадку використання так званої квазіобов'язкової медіації.

22. Запропоновано авторську розробку «Ментальної карти розвитку земельної медіації в Україні», в якій представлено можливі варіанти розвитку земельної медіації в Україні в залежності від обраного способу її просування.

23. З метою удосконалення чинного національного законодавства у сфері медіації в земельних спорах запропоновано:

частину 1 та частину 2 статті 142 ЦПК України викласти у такій редакції:

1. У разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову, а в разі якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації, що підтверджено письмовою довідкою медіатора, – 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову.

2. У разі укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скажнику (заявнику) з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги, а в разі якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації, що підтверджено письмовою довідкою медіатора, – 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

Частину 1 та частину 2 статті 130 ГПК України викласти у такій редакції:

1. У разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного

бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову, а в разі якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації, що підтверджено письмовою довідкою медіатора, – 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову.

2. У разі укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку, суд у відповідній ухвалі у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаржнику (заявнику) з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого ним під час подання відповідної апеляційної чи касаційної скарги, а в разі якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації, що підтверджено письмовою довідкою медіатора, – 60 відсотків судового збору, сплаченого під час подання відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андронов І.В., Андропова В.А. Конфлікт інтересів у діяльності адвокатів-медіаторів. *Альтернативні способи вирішення цивільних спорів: матеріали круглого столу* (Одеса, 29 березня 2021 р.). НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс. 2021. С. 9-13. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14491> (дата звернення: 21.10.2024).
2. Арсенюк А. О. Земельний спір як процесуальна категорія: доктринально-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 29 (1). С. 232-236.
3. Арсенюк А. О. Процесуально-процедурний порядок судового розгляду земельних спорів в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. канд. юр. наук: 12.00.06. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2016. 22 с.
4. Бабанли Р. Потенційна «міграція» земельних спорів із цивільного та адміністративного у господарське судочинство: застереження щодо підходу. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1098577> (дата звернення: 29.10.2023).
5. Банах С., Клюха С. Проблемні питання, що виникають під час визначення підсудності земельних спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 2. С. 89-93.
6. Бобровник С.В. Правовий компроміс і правовий конфлікт як ціннісні виміри права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 109-113.
7. Бортнікова А.Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харків. нац. ун-т вн. справ, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2019. 286 с.
8. Брусакова О. В. Динаміка вирішення юридичних конфліктів. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 54-56.

9. В гостях у КТПП Білл Марш, провідний європейський медіатор, посередник у комерційних спорах в інвестиційному банкінгу, страхуванні. *Київська торгово-промислова палата*: веб-сайт. URL: <https://kiev-chamber.org.ua/uk/100/557.html> (дата звернення: 01.11.2024).

10. Веннікова В. В. Загальна характеристика поняття правового спору та його особливості у праві соціального забезпечення. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р.. Нац. акад. прав. наук України. Харків. 2013. С. 763–766. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7250/1/Vennikova_763.pdf (дата звернення: 21.10.2024).

11. Вирішити. Словник української мови. *Uk.WorldwideDictionary.org*: веб-сайт. URL: <https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B8%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 11.11.2024).

12. Вирішувати. *СЛОВНИК.UA*: веб-сайт. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%96%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 28.10.2024).

13. Волинець В. Адмінсудочинство: в пошуках медіабельності. *Юридична Газета online*: веб-сайт. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/adminsudochinstvo-v-poshukah-mediabelnosti.html> (дата звернення: 29.07.2024).

14. Врегулювати. *Dictionaries24.com*: веб-сайт. URL: <https://www.dictionaries24.com/uk/%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 28.11.2024).

15. Годованюк А. Й. Поняття земельних спорів. *Правове життя сучасної України: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 15 трав. 2020 р. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 2. С. 254-257.*
16. Голобутовський Р., Баглай А., Проненко В. Особливості провадження по земельних спорах за участю суб'єктів публічної адміністрації в порядку адміністративного судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 4. С. 167-172.*
17. Господарський процесуальний кодекс України від 06 лист. 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 29.10.2023).
18. Господарський процесуальний кодекс України від 06 лист. 1991 р. (у редакції від 20.02.2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20020220#o73> (дата звернення: 12.09.2024).
19. Де навчають медіаторів. *Національна асоціація медіаторів України: веб-сайт.* URL: <http://namu.com.ua/ua/info/mediation/where-to-study/> (дата звернення: 23.05.2024).
20. Державний стандарт соціальної послуги медіації, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 03 червня 2024 року № 269-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1160-24> (дата звернення: 01.10.2024).
21. Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07 травня 2022 року № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-%D0%BF> (дата звернення: 08.05.2024).
22. Дзяхар Г.І. Вирішення земельних спорів господарськими судами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. № 27. С. 78-81.*
23. Динаміка рівня фактичного виконання рішень за останні 3 роки. *Андрій Авторгов: веб-сайт.* URL: <https://surl.li/vrmkna> (дата звернення: 01.10.2024).

24. Етимологічний словник української мови. У семи томах. Том. 2. Видавництво «Наукова думка», Київ. 1985р. 570с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_1985/EtSIUkrM_1985.pdf (дата звернення: 12.11.2024).
25. Єрмоєнко Г. Медіація — альтернативний спосіб розв'язання конфліктів, або і вівці цілі, і вовки не голодні. *Маркетинг в Україні*. 2009. № 5. С. 67-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mvu_2009_5_14 (дата звернення: 01.11.2024).
26. Закон за медиацията. От 17 Декември 2004г. *Български правен портал*. URL: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135496713> (дата звернення: 29.10.2024).
27. Закопай А. Сучасна медіацій у Сполучених Штатах Америки. *Молодь, наука та інновації: матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених*. Дніпро, 23-25 листопада 2022 року. Національний технічний університет «Дніпровська політехніка». Дніпро: НТУ «ДП». 2022. С. 466-467. URL: <https://rmv.nmu.org.ua/ua/arkhiv-zbirok-konferentsiy/molod-nauka-ta-innovatsii-2022/molod-2022.pdf> (дата звернення: 10.10.2024).
28. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про медіацію», реєстр. № 3504 від 19 травня 2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 23.10.2024).
29. Збитки агросектору України становлять понад \$80 млрд. *Київська школа економіки*: веб-сайт. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-ta-vtrati-agrarnogo-sektoru-ukrayini-skladayut-ponad-80-mlrd-kse-agrotsentr/> (дата звернення: 12.07.2024).
30. Зведений дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду за 2022 рік. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_VP_2022.pdf (дата звернення: 30.07.2024).

31. Зведений дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду за 2023 рік. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Zved_daidzhest_VP_2023.pdf (дата звернення: 29.07.2024).
32. Земельне право України: підруч. /Шульга М.В., Анісімова Г.В., Багай Н.О., Гетьман А.П. / за ред. М.. Шульги. К: Юріном Інтер. 2004. 368с. URL: <http://uristinfo.net/agropravo/110-shulga-zemelne-pravo-ukrayini/2829-glava-9-garantiyi-prav-na-zemlju.html?start=2> (дата звернення: 21.02.2022).
33. Земельне право : підручник. 3-тє вид., доп. і перероб.; за ред. М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2023. 592с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/Zem_pravo-2023.pdf (дата звернення: 17.09.2024).
34. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2021р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 29.10.2024).
35. Земельний кодекс України від 18 грудня 1990р. № 561-XII (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12#o689> (дата звернення: 29.10.2024).
36. Іван Нечуй-Левицький. Кайдашева сім'я. Центр учбової літератури. 2020. 143с.
37. Ізерманн Едгар. Основні риси та правові засади судової медіації в Німеччині. Семінар у співпраці з Асоціацією суддів України у Львові. 21.03.2019 р. URL: <http://surl.li/dknewx> (дата звернення: 03.09.2024).
38. Ільницька Н. Особливості оренди земель сільськогосподарського призначення: проблеми вдосконалення їх правового регулювання // Земельне право. 2000. №7. С. 61- 63.
39. Йосипенко С. Врегулювання спорів у воєнний час: медіація як ефективний спосіб. *Interfax-Україна інформаційне агентство*: веб-сайт. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/843899.html> (дата звернення: 29.03.2023).

40. Каракаш І.І. Правове регулювання розгляду та вирішення земельних спорів як гарантія захисту прав на землю. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 132-138.
41. Карпінська Н., Хлистік М. Земельні спори та їх види. «*Area Nauki*»: періодичне (щоквартальне) науково-практичне видання, зареєстроване у національній наукометричній базі Республіки Польща. ISSN 2544-1035. ORKA. Люблін. 2022. С. 40-51.
42. Кільдюшкіна О. Передумови впровадження медіації в Україні. *Все для юриста*. 2010. № 4(94). С. 130-131. URL: <https://ukrmediation.com.ua/files/Kildyushkina.pdf> (дата звернення: 15.11.2024).
43. Кірдан О. Поняття «медіація» та підходи до його трактування у сучасному науковому дискурсі. *Педагогічний часопис Волині*. 2019. №2 (13). С. 12-20. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/16372> (дата звернення: 29.10.2023).
44. Книш С. В. Розвиток та сучасні особливості використання альтернативних способів вирішення спорів у США. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №10. С. 106-110. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/24>.
45. Книш С. В., Ленгер Я. І. Міжнародний досвід застосування медіації у врегулюванні земельних спорів. *Український політико-правовий дискурс*. 2024. № 6. С. 1-12. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14932842>.
46. Книш С. В., Фідря Ю. О. Інтеграція медіації у практику вирішення земельних спорів: досвід США. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 86. Частина 3. С. 139-144. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.20>.
47. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 29.10.2023).

48. Колішній В. Майже всі спори про землю та нерухомість можуть передати госпсудам. *Закон і Бізнес*: веб-сайт. URL: <https://zib.com.ua/ua/142200.html> (дата звернення: 20.10.2024).
49. Комплексний аналіз поточного контексту, бар'єрів та можливостей для розвитку медіації з рекомендаціями щодо розвитку та впровадження медіації в Україні. USAID / UKRAINE. 13 травня 2019р. 44с. URL: <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/New-Justice-Comprehensive-Analyses-on-Mediation-for-Ukraine-Ales-Zalar-UKR.pdf> (дата звернення: 13.10.2024).
50. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 лист. 1950 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 29.06.2024).
51. Кононов В. В., Петровська М. П. Критерії медіабельності земельних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2016. С. 90-93. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2016/25.pdf (дата звернення: 29.07.2024).
52. Конституція України від 28 червня 1996 року (станом на 01 січня 2020 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 29.10.2022).
53. Конфлікт. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. URL: <https://1531.slovaronline.com/69004-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82> (дата звернення: 15.09.2024).
54. Красіловська З. В. Умови застосування медіації для врегулювання спорів із органами публічної влади: вітчизняний та зарубіжний аспекти. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4 (51). С. 200–207.
55. Курс цивільного процесу : підруч./ В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. [за ред. В. В. Комарова]. Х. : Право, 2011. 1352 с.
56. Кучерова М. П. Розмежування медіації та інших альтернативних способів вирішення земельних спорів за участю третьої нейтральної сторони.

Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 6. С. 173-176.
URL: http://lsej.org.ua/6_2017/51.pdf (дата звернення: 19.10.2024).

57. Лавриненко Г.А. Конструктивне розв'язання конфліктів: форми, стратегії і способи вирішення. *Політичне життя*. 2023. № 1. С. 15-23.
DOI: 10.31558/2519-2949.2023.1.2 .

58. Ладуба Микола. Що таке ментальна карта, і як її створювати? *Media for Creators*: веб-сайт. URL: <https://mc.today/uk/shho-take-mentalna-karta-i-yak-yuyi-stvoryuvati/> (дата звернення: 19.11.2024).

59. Лантратова О. Публічно-правовий спір: поняття та ознаки. *76-та Студентська науково-технічна конференція. Секція права та психології: збірник тез доповідей (15–29 жовтня)*. Львів : Видавництво Львівської політехніки. 2018. С. 71-72.

60. Лейба Л. В. Правове регулювання вирішення земельних спорів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. Харків, 2005. 18 с.

61. Леко Б., Чуйко Г. Медіація : підручник. Чернівці : Книги ХХІ, 2014. 520 с.

62. Ленгер Я.І. Медіація як позасудовий спосіб врегулювання земельних спорів. *Національні інтереси України*. 2025. № 2(7). С. 658-667.
DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-2\(7\)-658-667](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-2(7)-658-667) .

63. Ленгер Я.І., Фідря Ю.О. Перспективи використання медіації у вирішенні земельних спорів в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 2 (32). С. 520-530. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2\(32\)-520-530](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-520-530).

64. Лихолат І.П. Юрисдикційні засоби врегулювання та вирішення правових спорів в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Том.1. С. 15-20. URL: <https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/153075/152268> (дата звернення: 18.09.2024).

65. Лісова Т.В. Порівняльний аналіз правового регулювання земельних відносин: досвід країн Європейського Союзу для України. *Наукові записки*

Львівського університету бізнеса та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 40/2024. С. 402 – 408. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11348183> .

66. Логущ Л. Досудове врегулювання спорів у сфері фінансових послуг. Практичні аспекти захисту прав споживачів фінансових послуг. «Правнича клініка» Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ. 2020. 36с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/Dosudove-vregulyuvannya-sporiv-spozhyvachiv-finansovyh-poslug-NaUKMA.pdf> (дата звернення: 27.10.2024).

67. Лученко Д. Про основні ознаки адміністративно-правового спору. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С.148-156. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-148-156.pdf (дата звернення: 23.11.2024).

68. Любченко Я. П. Сутність альтернативних способів вирішення правових спорів. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 79. С. 66-72. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/07eaf0b8-362f-4d46-b81f-151861335056> (дата звернення: 17.10.2024).

69. Мазаракі Н. Щодо поняття медіабельності спору. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 258-261.

70. Матриця українського правосуддя: оцінка української системи правосуддя за методикою EU Justice Scoreboard 2022. Київ. 2022. 68с. *Центр політико правових реформ*: веб-сайт. URL: <https://pravo.org.ua/books/matrytsya-ukrayinskogo-pravosuddya-otsinka-ukrayinskoyi-systemy-pravosuddya-za-metodykoju-eu-justice-scoreboard/> (дата звернення: 09.11.2024).

71. Медіація в країнах ЄС. Франція. European e-justice: офіційний сайт Європейського Союзу. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/mediation/mediation-eu-countries/fr_en (дата звернення: 11.11.2024).

72. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/wp->

content/uploads/2020/01/mediatsiya-u-profesijnij-diyalnosti-yurysta.pdf (дата звернення: 15.10.2024).

73. Мельник В. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів: науково-практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2022. № 1(24). С. 1-19. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2022/n1/22mvnpna.pdf> (дата звернення: 08.10.2024).

74. Мельничук О. Медіація в адміністративному судочинстві: європейський досвід для України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. № 72. Том 2. С. 77-81. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.45>.

75. Мірошніченко А. М. Земельне право України : навч. посіб. К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2007. 432 с.

76. Можайкіна О. С. Поняття та зміст основних принципів медіації в цивільно-правових відносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 55-58. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2017/15.pdf (дата звернення: 13.10.2024).

77. Настав час створити довідник територіальної підсудності місцевих загальних судів – Голова РСУ. *Рада суддів України*: веб-сайт. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/optimizacia-merezi-sudiv-potocnij-stan-vikliki-ta-perspektivi-tema-zasidanna-so-vidbulosa-v-kievi> (дата звернення: 20.10.2024).

78. Настіна О. І. Медіація як альтернативний та ефективний спосіб вирішення межових земельних спорів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 129-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_3_33 (дата звернення: 13.10.2024).

79. Непрямі втрати у сільському господарстві України внаслідок війни перевищують \$34 мільярди. *Укрінформ*: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3612369-neprami-vtrati-u-silskomu-gospodarstvi-ukraini-vnaslidok-vijni-perevisuut-34-milardi.html> (дата звернення: 29.03.2023).

80. Озерський І. В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України : навч. посіб. / І. В. Озерський. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 332 с. URL: <https://surl.li/xtdezf> (дата звернення: 13.10.2024).

81. Окрема думка Судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Грушицького А. І. від 19 лютого 2024 року у справі № 567/3/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117206296> (дата звернення: 10.10.2024).

82. Окрема думка суддів Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Грушицького А. І., Фаловської І. М. від 12 червня 2023 року у справі № 676/7428/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111647688> (дата звернення: 12.08.2024).

83. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/63427/1/0057381.pdf> стор. 23 (дата звернення: 20.11.2024).

84. Піддубний Д.І. Правове регулювання медіації у публічно-правових відносинах у праві Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 283-286. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/69>.

85. Позов Д.А. Поняття «конфлікт» та «спір» у теоретичній моделі процесу медіації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 21-24. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.5>.

86. Положення про комісію для вирішення земельних спорів щодо меж земельних ділянок, затверджене рішенням виконавчого комітету Андріївської сільської ради від 16 травня 2019 року № 35. URL: <https://andriivska-gromada.gov.ua/polozhennya-pro-komisiju-dlya-virishennya-zemelnih-sporiv-schodo-mezh-zemelnih-dilyanok-10-17-51-13-07-2020/> (дата звернення: 10.10.2024).

87. Положення про комісію з питань розгляду та вирішення земельних спорів на території Нововасилівської селищної ради, затверджене рішенням виконавчого комітету Нововасилівської селищної ради від 27 травня 2021 року № 12. URL: <https://novovasylivska-gromada.gov.ua/news/1627374530/> (дата звернення: 04.10.2024).

88. Положення про Комісію з питань розгляду та вирішення земельних спорів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства на території Софіївської селищної територіальної громади, затверджене рішенням виконавчого комітету Софіївської селищної ради від 27 травня 2024 року № 113. URL: <https://sofotg.gov.ua/storage/documents/attachments/b70431c5dc4f81967d964e70ca952c04.pdf> (дата звернення: 11.09.2024).

89. Положення про узгоджувальну комісію виконавчого комітету міської ради по розгляду земельних спорів, затверджене рішенням 41 сесії Івано-Франківської міської ради від 19 червня 2020 року № 194-41. URL: <http://www.uzvif.gov.ua/images/DogOrenda/UzgKom/PolUzgKom216-6.pdf> (дата звернення: 19.10.2024).

90. Порядок розгляду та вирішення земельних спорів на території Андріївської сільської ради, затверджений рішенням виконавчого комітету Андріївської сільської ради від 16 травня 2019 року № 113. *Андріївська сільська військова адміністрація*: веб-сайт. URL: <https://andriivska-gromada.gov.ua/komisiya-z-pitan-rozglyadu-zemelnih-sporiv-11-15-58-27-04-2020/> (дата звернення: 13.10.2024).

91. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у господарській справі № 925/1265/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76474144> (дата звернення: 10.09.2024).

92. Постанова Великої палати Верховного Суду від 20 березня 2019 року у цивільній справі № 514/1571/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854677> (дата звернення: 10.08.2024).

93. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 квітня 2019 року у цивільній справі № 621/2501/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81141151> (дата звернення: 29.07.2024).
94. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 лютого 2020 року у господарській справі № 922/614/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87902138> (дата звернення: 01.08.2024).
95. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02 лютого 2021 року у господарській справі № 925/642/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439652> (дата звернення: 10.09.2024).
96. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 вересня 2022 року в адміністративній справі № 9901/276/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106330152> (дата звернення: 19.09.2024).
97. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 жовтня 2022 року у господарській справі № 922/1830/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108285268> (дата звернення: 01.08.2024).
98. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 березня 2023 року в адміністративній справі № 990/1/23.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231830> (дата звернення: 12.09.2024).
99. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31 січня 2023 року в адміністративній справі № 1540/5027/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108696075> (дата звернення: 12.08.2024).
100. Постанова Волинського апеляційного суду від 08 травня 2019р. у цивільній справі № 161/17950/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81670655> (дата звернення: 15.05.2024).
101. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо підвідомчості спорів, що виникають у сфері земельних відносин та спорів щодо нерухомого майна» від 31.03.2020.

URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68510 (дата звернення: 30.09.2024).

102. Правосуддя майбутнього: експерти проаналізували основні виклики судової системи та шляхи їх подолання. *PRAVO*: веб-сайт. URL: <https://pravo.ua/pravosuddia-maibutnoho-eksperty-proanalizuvaly-osnovni-vyklyky-sudovoi-systemy-ta-shliakhy-ikh-vyrishennia/> (дата звернення: 02.04.2024).

103. Притика Ю. Д. Медіація в нотаріальній діяльності (досвід Німеччини). *Юридичний радник*: веб-сайт. URL: <http://surl.li/iqihpp> (дата звернення: 17.09.2024).

104. Про альтернативне вирішення спорів. *Ukrainian Mediation Center*: веб-сайт. URL: <https://ukrmediation.com.ua/en/useful-information/about-alternative-dispute-resolution> (дата звернення: 17.09.2024).

105. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02 червня 2011р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/ed20241115> (дата звернення: 13.09.2024).

106. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 08.05.2024).

107. Про виконавче провадження: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 11.10.2024).

108. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо підсудності спорів, що виникають у сфері земельних відносин та спорів щодо нерухомого майна: проект Закону (реєстраційний № 3296 від 31.03.2020).

URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68510 (дата звернення: 30.09.2024).

109. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20> (дата звернення: 08.05.2024).

110. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01 липня 2004р. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#n295> (дата звернення: 27.09.2024).

111. Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин: постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 6 від 17 травня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006600-11> (дата звернення: 29.10.2024).

112. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 3 від 01 березня 2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13> (дата звернення: 29.10.2024).

113. Про затвердження Положення про комісію з вирішення земельних спорів щодо меж земельних ділянок та додержання добросусідства: рішення Генічеської міської ради Херсонської області від 27.05.2021р. № 544. URL: <http://genich-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/pogodzhennya-vyrishennya-zemelnyh-sporiv.pdf> (дата звернення: 13.11.2024).

114. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: рішення Вищої ради правосуддя від 19 квітня 2018 р. № 1200/0/15-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18> (дата звернення: 17.11.2024).

115. Про затвердження Порядку підтвердження спеціалізації медіатора для надання послуг з медіації, проведення якої забезпечують центри з надання безоплатної правничої допомоги: наказ Координаційного центру з надання правничої допомоги від 15 серпня 2024 року № 95.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095419-24#n8> (дата звернення: 25.10.2024).

116. Про затвердження річних форм звітів щодо здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами: наказ Державної судової адміністрації України від 23 червня 2018 року № 325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0325750-18> (дата звернення: 29.06.2024).

117. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 11.09.2024).

118. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 13.10.2024).

119. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993р. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення: 22.09.2024).

120. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України № 8 від 20 травня 2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13> (дата звернення: 05.10.2024).

121. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 08.05.2024).

122. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ: постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 16 квітня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04> (дата звернення: 29.10.2023).

123. Про створення комісії з вирішення земельних спорів: рішення виконкому Піщанської сільської ради Новомосковського району Дніпропетровської області від 26 липня 2023 року № 175. URL: <https://pishchanska.otg.dp.gov.ua/diyalnist/rishennya-gromadi/pro-stvorennia-komisii-z-vyrishennia-zemelnykh-sporiv> (дата звернення: 13.10.2024).

124. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (дата звернення: 28.09.2024).

125. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020р. № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20> (дата звернення: 29.09.2024).

126. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 19.10.2024).

127. Процедура вирішення межових земельних спорів. *Безоплатна правнича допомога*: веб-сайт. URL: <https://legalaidd.gov.ua/novyny/protsedura-vyrishennya-mezhovyh-sporiv/> (дата звернення: 20.11.2024).

128. Прущак В. Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/a92d0670-8c95-471c-9386-ac5b9664adfa> (дата звернення: 19.09.2024).

129. Рахліс В.Л., Павленко О.О. Переговори і медіація: підручник для підготовки професійного переговорника. Дніпро: ТОВ «Дріант», видання 2-е перероблене, 2021. 344с.

130. Реєстр медіаторів – членів НАМУ. *НАМУ*: веб-сайт. URL: <https://namu.com.ua/ua/members> (дата звернення: 20.12.2023).

131. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації у сімейних справах від 21 січня 1998 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf (дата звернення: 24.09.2024).

132. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах: ухвалено Комітетом

Міністрів Ради Європи на 808 засіданні заступників міністрів 18 вересня 2002 року.

URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf

(дата звернення: 10.10.2024).

133. Рішення Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 21 червня 2023 року у цивільній справі № 495/1671/23.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112128527> (дата звернення: 20.10.2024).

134. Рішення Гусятинського районного суду Тернопільської області від 24 листопада 2020 року у цивільній справі № 596/1038/18.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93492276> (дата звернення: 13.10.2024).

135. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 11 листопада 2019 року в адміністративній справі № 160/8463/19.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86755844> (дата звернення: 13.10.2024).

136. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Горнсбі проти Греції» (Case of Hornsby v. Greece) від 19 березня 1997 року.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079 (дата звернення: 11.10.2024).

137. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Заява № 40450/04) від 15 жовтня 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479 (дата звернення: 11.10.2024).

138. Рішення Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 25 січня 2018 року в адміністративній справі № 130/2823/17.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71808791> (дата звернення: 12.10.2024).

139. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 14 лютого 2023 року у цивільній справі № 344/19710/21.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109162666> (дата звернення: 06.11.2024).

140. Рішення Кіровоградського окружного адміністративного суду від 03 лютого 2020 року в адміністративній справі № 340/3110/19.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87468725> (дата звернення: 04.10.2024).

141. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09 липня 2002 р. у справі № 1-2/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02> (дата звернення: 12.09.2024).

142. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України від 01 квітня 2020р. № 10-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-10> (дата звернення: 29.09.2024).

143. Рішення Луганського окружного адміністративного суду від 03 вересня 2018 року в адміністративній справі № 1240/2050/18. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/76267048> (дата звернення: 17.10.2024).

144. Рішення Першотравневого районного суду міста Чернівці від 21 вересня 2022 року у цивільній справі № 725/1208/18. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/106675522> (дата звернення: 11.10.2024).

145. Рішення Полтавського районного суду Полтавської області від 16 листопада 2022 року у цивільній справі № 545/374/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/107677952> (дата звернення: 20.10.2024).

146. Рішення Старосамбірського районного суду Львівської області від 04 жовтня 2023 року у цивільній справі № 455/1981/21. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/114156512> (дата звернення: 20.05.2024).

147. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 09 серпня 2022 року в адміністративній справі № 580/11168/21. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/105821163> (дата звернення: 13.10.2024).

148. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 25 жовтня 2023 року в адміністративній справі № 580/5353/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114430195> (дата звернення: 22.10.2024).

149. Родченко Володимир, Романадзе Луїза, Сергєєва Аліна, Сергєєва Світлана. Медіація в різних спорах: від банкрутства до спорів з державою. *Юридична Газета online*: веб-сайт. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mediatsiya/mediaciya-vriznih-sporah-vid-bankrutstva-do-sporiv-z-derzhavoyu.html> (дата звернення: 29.07.2024).

150. Роль медіації, її розвиток в Україні сьогодні й точки перетину із судочинством обговорили на круглому столі у ВС. *Верховний Суд*: веб-сайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1512260/> (дата звернення: 09.11.2024).

151. Роль медіації, її розвиток в Україні сьогодні й точки перетину із судочинством: у Верховному Суді провели круглий стіл. *Судово-юридична газета*: веб-сайт. URL: <https://sud.ua/uk/news/sud-info/286157-rol-mediatsii-ee-razvitie-v-ukraine-segodnya-i-tochki-peresecheniya-s-sudoproizvodstvom-v-verkhovnom-sude-proveli-kruglyy-stol-5704e5> (дата звернення: 12.10.2024).

152. Романадзе Л.Д. Критерії медіабельності в контексті системи вирішення спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 6 (35). 2020. С. 8-13. DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6\(35\).676](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(35).676).

153. Скільки в Україні переселенців і де найбільше ВПО: статистика за областями. *РБК-Україна*: веб-сайт. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv-i-de-naybilshe-1729603384.html> (дата звернення: 26.10.2024).

154. Спiр. *Словник української мови*. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%80> (дата звернення: 15.09.2024).

155. Стало відомо, скільки українців виїхали за кордон у 2024 році. *Главком*: веб-сайт. URL: <https://glavcom.ua/country/society/stalo-vidomo-skilki->

ukrajintsiv-vijikhali-za-kordon-u-2024-rotsi-1040563.html (дата звернення: 19.10.2024).

156. Судова статистика. 2023 рік. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 29.07.2024).

157. Суперечка. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. URL: <https://1531.slovaronline.com/170833-%D1%81%D1%83%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%B0> (дата звернення: 15.09.2024).

158. Території України, де, у зв'язку з війною, не здійснюється правосуддя судами загальної юрисдикції. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ (дата звернення: 17.10.2024).

159. Токарева К. С. Критерії медіабельності спорів. *Актуальні питання юридичної науки та практики : тези доп. учасників I Наук.-практ. онлайн-конф.* (Київ, 23 квіт. 2020 р.). С. 166-168. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20200423/issue/view/ndippsn_20200423 (дата звернення: 29.07.2024).

160. Ухвала Верховнодніпровського районного суду Дніпропетровської області від 05 вересня 2023р. у цивільній справі № 173/2500/23. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/113500835> (дата звернення: 12.08.2024).

161. Ухвала Верховнодніпровського районного суду Дніпропетровської області від 20 червня 2024 року у цивільній справі № 173/2500/23. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/119881613> (дата звернення: 12.08.2024).

162. Ухвала Господарського суду Миколаївської області від 06.02.2023 у господарській справі № 915/708/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/109015017> (дата звернення: 02.04.2024).

163. Ухвала Господарського суду м. Києва про поновлення провадження у справі від 27 лютого 2023 року у господарській справі № 910/4447/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/109271427> (дата звернення: 02.04.2024).

164. Ухвала Господарського суду Одеської області від 13 серпня 2018 року у господарській справі № 916/1639/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75846519> (дата звернення: 12.08.2024).

165. Ухвала Господарського суду Одеської області від 23 серпня 2023 р. у господарській справі № 1540/5027/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112992352> (дата звернення: 12.08.2023).

166. Ухвала Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська від 23 вересня 2023 р. у цивільній справі № 173/2500/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114030432> (дата звернення: 12.08.2024).

167. Ухвала Франківського районного суду м. Львова про поновлення провадження у справі від 23 лютого 2024 року у цивільній справі № 465/6094/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117204720> (дата звернення: 02.04.2024).

168. Федчишин Д.В. Земельно-правові аспекти застосування медіації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 85. Том. 2. С. 201-205. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.29>.

169. Федчишин Д. В., Ігнатенко І. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення земельних спорів за участі юридичних осіб. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 18. Право*. 2024. Випуск 43. С. 82-88. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.12>.

170. Федчишин Д. Медіація як альтернативний спосіб захисту прав на землю. *Публічне право*. 2018. № 3 (31). С. 211-218. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/31/25.pdf> (дата звернення: 04.10.2024).

171. Харитонов Т.Є., Григор'єва Х.А. Медіабельність земельних спорів на прикладі спорів щодо відновлення сільськогосподарських земель. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2024. Вип. 70. С. 62–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.70.12>.

172. Харитонов Т.Є., Григор'єва Х.А. Післявоєнне відновлення сільськогосподарських земель: правові перспективи, земельні спори та державна

підтримка. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 484-490.
DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.78>.

173. Хлистік М.А. Вирішення правових спорів в умовах воєнного стану. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез наук. доп. XVIII Міжнар. наук.- практ. конф. молодих учених (21 квіт. 2023 р.) / уклад. І. В. Корінецька, В. П. Слободян. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. С. 169-173.

174. Хлистік М.А. Гарантії прав на землю, пов'язані із вирішенням земельних спорів. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (Луцьк, 10 груд. 2021 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. С. 226-228. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних

3,43

Мб.

URL: <https://www.law.vnu.edu.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B%D0%B5%D0%BC%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2-%D1%96-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4>

(дата

звернення: 14.10.2024).

175. Хлистік М.А. Земельно-технічна експертиза та її роль у вирішенні земельних спорів. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення*: тези доповідей за матеріал. I Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 17 травня 2024 року) / відп. ред. В.В. Аніщук, А. М. Земко. Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2024. С. 88-91.

176. Хлистік М.А. Зміст поняття «земельний спір». *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 25–26 лютого 2022 року. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2022. С. 86-88.

177. Хлистік М.А. Критерії класифікації земельних спорів. *Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 28–29

жовтня 2022 р., м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 78-81. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-268-8-20> .

178. Хлистік М.А. Медіація: досвід європейських країн та перспективи для України. *Нове українське право*. 2022. Випуск 6. Том 2. С. 190-196. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.30> .

179. Хлистік М.А. Медіація та врегулювання спору за участю судді: особливості та основні відмінності. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XX Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 15-16 вересня 2023 р. / Уклад.Джурак Л.М. – Луцьк: «Завжди Поруч», 2023. С. 170-171.

180. Хлистік М.А. Медіація як спосіб врегулювання екологічних та земельних конфліктів. *Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна*: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 04 квітня 2024 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин.: Видавець Лисенко М. М., 2024. С. 170-173.

181. Хлистік М.А. Медіація як спосіб врегулювання публічно-правових спорів у сфері земельних відносин. *Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти*: Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 26–27 квітня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 360-363. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-98> .

182. Хлистік М.А. Нормативно-правове регулювання вирішення земельних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 217-221. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/53> .

183. Хлистік М.А. Ознаки медіабельності земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 3 (56). С. 149-154. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.26> .

184. Хлистік М.А. Особливості правового регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану. *Два роки війни: наслідки та перспективи*: тези

доповідей учасників Всеукраїнської онлайн конференції (м. Київ, 15 травня 2024 р.). [Електронне наукове видання]. За заг. ред. Алюшиної Н., Панчишина Р. Київ: БФ «Науковці та освітні для ЗСУ», 2024. С. 218-220. URL: <https://naukarmy.org.ua/vseukrayinska-konferencziya-dva-roky-vijny-naslidky-ta-perspektyvy/>. (дата звернення: 27.10.2024).

185. Хлистік М.А. Поняття медіабельності земельних спорів. *II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 жовтня 2023 р., м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С.110-113. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-355-5-28> .

186. Хлистік М.А. Правове регулювання процедури медіації в Україні. *Перспективи розвитку науки, освіти і технологій в контексті євроінтеграції*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 12 жовтня 2022 р.). Кропивницький: ЦФЕНД, 2022. С. 31-32. URL: <http://www.economics.in.ua/2022/09/12-2022.html> (дата звернення: 13.10.2024).

187. Хлистік М.А. Примирення сторін спору шляхом медіації під час судового процесу. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) / НУ «ОЮА» : за заг. ред. С. В. Ківалова ; відп. за вип. М. Р. Аракелян. Одеса : Фенікс, 2024. С. 291-293.

188. Хлистік М.А. Про деякі аспекти вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 84. Том. 2. С. 254-262. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.2.35>.

189. Хлистік М.А. Статус медіатора за українським та європейським законодавством. *Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 16

вересня, 2022 року, Львів-Торунь, Liha-Pres, 2022. С. 56-59.
DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-257-2-14>.

190. Хлистік М.А. Урегулювання в українському законодавстві процедур альтернативного вирішення спорів. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики*: Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, що присвячена 102-річчю Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв. 28–29 грудня 2022 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 496-500. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-136>.

191. Хомініч М.С. Класифікація земельних спорів в цивільному судочинстві України та її значення. *Сімдесят другі економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки*: Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (21-22.02.2023).
URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4227/> (дата звернення: 18.09.2024).

192. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003р. № 435-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 12.08.2024).

193. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 29.10.2022).

194. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 липня 1963 р. (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1502-06#o76> (дата звернення: 12.09.2024).

195. Цувіна Т.А. Перспективи запровадження присудової медіації в Україні. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 19–20 трав. 2017 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2017. С. 383-386.
URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/135.pdf (дата звернення: 29.10.2024).

196. Чудик-Білоусова Н., Тараненко Л. Сутність та способи вирішення земельного спору. Університетські наукові записки. № 3-4 (75-76). 2020. С. 257-273. DOI: 10.37491/UNZ.75-76.27 .

197. Шинкар Т.І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід. Дис. ... к-та юр. наук: 12.00.07. Київ. 2017. 220 с.

URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1711/dysertaciynarobotanazdobuttyanaukovogostupenyakandydatayurydychnyhnaukshynkarti.pdf> (дата звернення: 18.11.2024).

198. Шинкар Т. Сутність процедур примирення у системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка», серія «Юридичні науки»*. 2017. № 876. С. 219-226. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13220/219-226.pdf> (дата звернення: 14.10.2024).

199. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. *Омбудсман України*: веб-сайт. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-8-verkhovenstvo-prava-i-dostup-do-pravosuddia> (дата звернення: 20.10.2024).

200. About EMC. Environmental Mediation Centre: веб-сайт. URL: <https://emcenter.org/about-emc/> (дата звернення: 28.03.2024).

201. Achtergrondinformatie buurtbemiddeling. CCV: website. URL: <https://hetccv.nl/themas/overige/buurtbemiddeling/achtergrondinformatie-buurtbemiddeling/> (дата звернення: 05.10.2024).

202. A Guide to the Use of Mediation in the Planning System in Scotland. The Scottish Government. 2009. URL: <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/advice-and-guidance/2009/03/guide-use-mediation-planning-system-scotland/documents/0078790-pdf/0078790-pdf/govscot%3Adocument/0078790.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).

203. Akty prawne regulujące mediacje. *Sąd Okręgowy w Płocku*: strona internetowa. URL: <https://plock.so.gov.pl/index.php?p=m&idg=mg,127,148> (дата звернення: 10.12.2024).

204. A legal guide to boundary disputes and land disputes. *Summit Law*: website. URL: <https://www.summitlawllp.co.uk/legal-guide-to-boundary-disputes-and-land-disputes/> (дата звернення: 04.10.2024).

205. Alternative dispute resolution. *Oxford English Dictionary*: website. URL: https://www.oed.com/dictionary/alternative-dispute-resolution_n?tab=factsheet#136760115 (дата звернення: 18.11.2024).

206. Annual Report 2023. Mediation Service. Statistical data referring to 2022. URL: https://www.camera-arbitrale.it/upload/documenti/statistiche/2022/ENG-%20MED%20-%202023%20Annual%20Report_compressed.pdf (дата звернення: 11.10.2024).

207. Applying mediation in customary land tenure disputes. Lessons from Eswatini. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2021. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/fe7d20c4-0eb3-4c2c-a297-6f232adf4cbe/content> (дата звернення: 29.10.2024).

208. Bíróági közvetítés. *Székesfehérvári Törvényszék*: weboldal. URL: <https://birosag.hu/szekesfehervari-torvenyszek/birosagi-kozvetites> (дата звернення: 14.10.2024).

209. Bosch D. Land conflict management in South Africa: lessons learned from a land rights approach. URL: <https://www.fao.org/4/j0415t/j0415t0a.htm> (дата звернення: 18.10.2024).

210. Buurtbemiddeling in Nederland. CCV: website. URL: <https://hetccv.nl/themas/veilige-woon-leefomgeving/buurtbemiddeling/buurtbemiddeling-in-nederland/> (дата звернення: 15.11.2024).

211. C.H. van Rhee. Mandatory Mediation before Litigation in Civil and Commercial Matters: A European Perspective. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Issue 4 (12). P. 7–24. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000082>.

212. Civil Dispute Resolution Act 2011 (NO. 17, 2011). URL: https://www8.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/cth/num_act/cdra2011296/ (дата звернення: 18.09.2024).

213. Civil Procedure Act 2005. URL: https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/nsw/consol_act/cpa2005167/ (дата звернення: 18.09.2024).

214. Code de procédure civile. République Française. *Légifrance*: website. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716/ (дата звернення: 15.11.2024).

215. Cornelis Hendrik (Remco) Van Rhee. Mandatory Mediation before Litigation in Civil and Commercial Matters: A European Perspective. 2021 4(12) *Access to Justice in Eastern Europe* 7–24. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000082>.

216. Costantino Cathy A., Merchant Christina S. *Disigning Conflict Management Systems: A Guide to Creating Productive and Healthy Organizations*. San Francisco. Jossey-Bass, 1996. 252p.

217. Courtney A. Kaylor, McCullough Hill Leary PS. Land Use Mediation: «Smart Resolution». 9p. URL: https://www.wsba.org/docs/default-source/legal-community/elu/resources/elu_luem_resources_land_use_mediation_smart_resolution_2011.pdf?sfvrsn=18123df1_4 (дата звернення: 28.10.2024).

218. Critical Questions and Responses on Land Reforms in Liberia. URL: https://wanep.org/wanep/files/2013/sept/critical_questions_on_land_reform_in_Liberia.pdf (дата звернення: 13.10.2024).

219. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters // Official Journal of the European Union, L 136, 24.5.2008, p. 3–8. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj> (дата звернення: 27.10.2024).

220. Domingo Antonio Aznar y Coraima Luís Hernández. La mediación aspectos prácticos y jurídicos. Breve análisis del anteproyecto de la nueva ley. *Elderecho.com*: sitio web. URL: <https://elderecho.com/la-mediacion-aspectos->

practicos-y-juridicos-breve-analisis-del-anteproyecto-de-la-nueva-ley (дата звернення: 20.10.2024).

221. Douglas H. Yarn. Dictionary of Conflict Resolution, San Francisco: Jossey-Bass, 1999. 576 p.

222. Fabrice Vert. Pour ou contre la médiation obligatoire? *Actu-Juridique.fr*: site web. URL: <https://www.actu-juridique.fr/arbitrage-marl/pour-ou-contre-la-mediation-obligatoire/> (дата звернення: 28.10.2024).

223. Farm Debt Mediation Act 1994 No 91 (current version for 3 September 2018). NSW Legislation: website. URL: <https://legislation.nsw.gov.au/view/whole/html/inforce/current/act-1994-091#frnt-lt> (дата звернення: 02.01.2025).

224. Field P., Harvey K., and Strassberg M. Integrating Mediation in Land Use Decision Making. A Study of Vermont. Lincoln Institute of Land Policy. *Land Lines*. January, 2010. P. 14-19. URL: <https://www.cbi.org/assets/files/LLA100104.pdf> (дата звернення: 03.09.2024).

225. Gerosios patirties vadovas pagal 1980 m. spalio 25 d. Hagos konvenciją dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų Taikinamasis tarpininkavimas. *Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencija*, 2012 m. URL: <https://assets.hcch.net/docs/e6130a21-7bdd-487f-ad34-ef409d7dcacf.pdf> (дата звернення: 11.10.2024).

226. Gesetz, betreffend die Einführung der Zivilprozeßordnung. *Gesetze im Internet*: Website. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpoeq/> (дата звернення: 23.11.2024).

227. Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit. *Bundesministerium der Justiz*: website. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/famfg/> (дата звернення: 23.11.2024).

228. Giuseppe de Palo. Voluntary Mediation? Apparently, the False Prince Charming. March 14, 2014. *Mediate.com*: website. URL: <https://mediate.com/voluntary-mediation-apparently-the-false-prince-charming/> (дата звернення: 17.10.2024).

229. Gmurzyńska Ewa, Morek Rafał. *Mediacje: Teoria i praktyka*. Warszawa: Wolters Kluwer. 2018. 495s.
230. Grozījumi Civilprocesa likumā. 22.05.2014. *Latvijas Republikas Tiesību Akti: tīmekļa vietne*. URL: <https://likumi.lv/ta/id/266611-grozijumi-civilprocesa-likuma> (дата звернення: 15.10.2024).
231. Guidance for Effective Mediation. United Nations. 2012. 23p. URL: https://unrcca.unmissions.org/sites/default/files/dpa_msu_guidance_english_web.pdf (дата звернення: 15.10.2024).
232. Guide to Land Mediation Based on the Experience in the Eastern Democratic Republic of the Congo. United Nations Human Settlements Programme. (UN-Habitat). Report 1-E / 2013. URL: <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/Guide%20to%20Land%20Mediation.pdf> (дата звернення: 19.10.2024).
233. Halsey and Milton Keynes General NHS Trust and Steel and Joy and Halliday. England and Wales Court of Appeal (Civil Division) Decisions. Case No: B3/2003/1458 and B3/2003/1582. 11th May 2004. *British and Irish Legal Information Institute: website*. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2004/576.html> (дата звернення: 15.10.2024).
234. Heffernan Caitriona. Mediation in Ireland: Current Trends, Future Opportunities: Part 1. *Mediate.com: website*. URL: <https://mediate.com/mediation-in-ireland-current-trends-future-opportunities-part-1/> (дата звернення: 25.11.2024).
235. Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu. № 6325. Kabul Tarihi: 07.06.2012. *Lexpera: web sitesi*. URL: <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/hukuk-uyusmazliklarinda-arabuluculuk-kanunu-6325> (дата звернення: 27.12.2024).
236. Hutabarat Sandra Maria Stefanie. Land Dispute Resolution Mechanisms in the Perspectiv of Good Governance: the Case study in Indonesia. Enschede, The Netherlands. February, 2011. URL: <http://essay.utwente.nl/93180/1/Sandra%20Hutabarat-24252.pdf> (дата звернення: 20.10.2024).

237. Ikhlayel Nazir. The Mediation: Legal comparison between mediation in the United States of America and the Turkish Republic. *Maurer Global Forum Indiana University* Bloomington: website. URL: <https://blogs.iu.edu/maurerglobalforum/2024/04/12/the-mediation-legal-comparison-between-mediation-in-the-united-states-of-america-and-the-turkish-republic/> (дата звернення: 17.12.2024).

238. Is mediation now mandatory in England and Wales? *Eversheds Sutherland*: website. URL: <https://www.eversheds-sutherland.com/en/global/insights/is-mediation-now-mandatory-in-england-and-wales> (дата звернення: 17.12.2024).

239. Italian Mediation System (Decree 28-2010). *Milan Chamber of Arbitration*: website. URL: <https://www.camera-arbitrale.it/en/mediation/italian-mediation-system-decree-28-2010.php?id=372> (дата звернення: 09.10.2024).

240. Jorn K. Rognes, Per Kare Sky. Legal mediation of land disputes in Norway. *Kart og plan*. 2008. Vol. 68 (4). P. 226-232.

241. Judgment of The European Court of Human Rights in the case of Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania. 29 November 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-169054%22%5D%7D> (дата звернення: 10.11.2024).

242. Kaminskienė Natalija. Privaloma mediacija: galimybės ir iššūkiai. *Jurisprudencija*. 2013. № 20(2). P. 683–705. DOI:10.13165/JUR-13-20-2-17 .

243. Kaminskienė Natalija, Tvaronavičienė Agnė, Žemaitaitytė Irena. TEISMINĖS MEDIACIJOS LIETUVOJE RAIDĄ IR GALIMOS TOBULINIMO KRYPTYS: TEISĖJŲ POŽIŪRIO TYRIMAS. *JURISPRUDENCIJA*. 2023. № 30 (1), p. 209–237. DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-10 .

244. Kodeks postępowania cywilnego: Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. *Internetowy System Aktów Prawnych*: strona internetowa. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19640430296> (дата звернення: 21.10.2024).

245. Korcova Barbora. Changes to Dispute Resolution: Compulsory Mediation for Small Claims. *EM Law*: website. URL: <https://emlaw.co.uk/changes-to-dispute-resolution-compulsory-mediation-for-small-claims/> (дата звернення: 18.10.2024).

246. Kucherova M. Settling Land Disputes Trough Mediation: In Search Of Legislative Consensus. *European Political And Law Discourse*. Volume 6. Issue 5. 2019. P. 175-181.

247. Lag (2011:860) om medling i vissa privaträttsliga tvister. *Sveriges Riksdag*: webbplats. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2011860-om-medling-i-vissa-privatrattsliga_sfs-2011-860/ (дата звернення: 15.12.2024).

248. Laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa 394/2011. *Finlex*: verkkosivuilla. URL: <https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2011/394> (дата звернення: 17.11.2024).

249. Laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta 1015/2005. *Finlex*: verkkosivuilla. URL: <https://finlex.fi/fi/lainsaadanto/2005/1015> (дата звернення: 17.11.2024).

250. La Mediación de Conflictos en España: Guía Completa. *LaWants*: sitio web. URL: <https://www.lawants.com/es/mediacion-de-conflictos-espana/> (дата звернення: 12.12.2024).

251. Land Mediation. *Lawyer*: website. URL: <https://marianthipetra.com/en/mediation/land-mediation/> (дата звернення: 15.10.2024).

252. Land & Conflict. US Agency for International Development (USAID) Office of Conflict Management and Mitigation. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnadb335.pdf (дата звернення: 15.08.2024).

253. Lawrence Susskind, Micke van der Wansem, Armand Ciccareli. Mediating Land Use Disputes: Pros and Cons. Lincoln Institute of Land Policy. Cambridge. 2000. 40 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/233870111_Mediating_Land_Use_Disputes (дата звернення: 25.11.2024).

254. Lepitusseadus. Vastu võetud 18.11.2009. *Riigi Teataja*: veebileht. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13240243> (дата звернення: 20.11.2024).

255. Ley 1/2000, de 7 de enero, de Enjuiciamiento Civil. *Oficial del Estado*. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2000-323> (дата звернення: 23.11.2024).

256. Ley 5/2012, de 6 de julio, de mediación en asuntos civiles y mercantiles. *Boletín Oficial del Estado*. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2012-9112&b=10&tn=1&p=20250103#a6> (дата звернення: 13.11.2024).

257. Ley Orgánica 1/2025, de 2 de enero, de medidas en materia de eficiencia del Servicio Público de Justicia. *Boletín Oficial del Estado*. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2025-76#a2-4> (дата звернення: 13.01.2025).

258. Lietuvos respublikos. Mediacijos Istatymas. 15.07.2008, № X-1702/ URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/95539982609f11e7a53b83ca0142260e> (дата звернення: 17.11.2024).

259. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Patvirtintas 2002 m. vasario 28 d. įstatymu Nr. IX-743. URL: <https://www.infolex.lt/ta/77554> (дата звернення: 17.11.2024).

260. Limbury Alan. Compulsory Mediation – The Australian Experience. *Klumber Mediation Blog*: website. URL: <https://mediationblog.kluwerarbitration.com/2018/10/22/compulsory-meditation-australian-experience/> (дата звернення: 18.11.2024).

261. Livio Menini, Maria Antonia Rampanelli v Banco Popolare Società Cooperativa. Judgment of the Court (First Chamber) of 14 June 2017 in Case C-75/16. *InfoCuria Case-Law*: website. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=002261E240C9BE55F245BE97B059977C?text=&docid=191706&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=28050137> (дата звернення: 11.10.2024).

262. Lomax and Lomax. England and Wales Court of Appeal (Civil Division) Decisions. Case No: B6/2019/1369. 6 August 2019. *British and Irish Legal Information Institute*: website. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2019/1467.html> (дата звернення: 21.10.2024).
263. Lov om domstolene (domstolloven). LOV-1915-08-13-5. LOVDATA: nettside. URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1915-08-13-5/KAPITTEL_1#%C2%A72 (дата звернення: 23.09.2024).
264. Lov om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteloven). LOVDATA: nettside. URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-90/*#* (дата звернення: 03.10.2024).
265. Lovendring fra 1. juli 2023 om rettsmekling. LO Norge: nettside. URL: <https://www.lo.no/hva-vi-mener/lo-advokatene/nyheter-fra-lo-advokatene/lovendring-fra-1.-juli-2023-om-rettsmekling/> (дата звернення: 23.10.2024).
266. Machteld Pel. Referral to Mediation: A Practical Guide for an Effective Mediation Proposal. Sdu Uitgevers, 2008. 240 с.
267. Martine Van Der Wielen. Conflict prevention and resolution. *Mediation and European Institutions*: IX international meetings Council of Europe. 25 and 26 May 2023. L'Harmattan, 2023. Paris. P. 67-76. URL: <https://gemmeeurope.org/wp-content/uploads/2023/11/2023-11-Mediation-and-European-Institutions.pdf> (дата звернення: 13.10.2024).
268. McKayla Bogda. Mandatory Mediation in England and Wales: A Paradigm Shift in Dispute Resolution. *Journal of Dispute Resolution*. Volume 2024. Issue 2. Article 8. P. 1-13. URL: <https://scholarship.law.missouri.edu/jdr/vol2024/iss2/8> (дата звернення: 23.10.2024).
269. Mediācijas likums. 22.05.2014. *Latvijas Republikas Tiesību Akti*: tīmekļa vietne. URL: <https://likumi.lv/ta/id/266615-mediācijas-likums> (дата звернення: 20.11.2024).

270. Mediacijos Įstatymas Lietuvos Respublikos. 2017-07-12 № 2017-12053. *Lietuvos Respublikos Seimas*: svetainė. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/95539982609f11e7a53b83ca0142260e> (дата звернення: 22.11.2024).

271. Mediacja w sprawach rodzinnych oraz o rozwód i separację. *Sąd Okręgowy w Piotrkowie Trubunalskim*: strona internetowa. URL: <https://piotrkow-tryb.so.gov.pl/mediacja-w-sprawach-rodzinnych-oraz-o-rozwod-i-separacje,m,mg,213,215> (дата звернення: 17.11.2024).

272. Médiateur civil. *Service-Public.fr*: Le site officiel de l'administration française. URL: <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F1822> (дата звернення: 07.10.2024).

273. Mediation. *Bundesministerium der Justiz*: website. URL: https://www.bmj.de/DE/themen/wege_zum_recht/aussergerichtliche_streitbeilegung/mediation/mediation.html (дата звернення: 20.11.2024).

274. Mediation Act 1997 (№ 61 of 1997). *AustLii*: website. URL: https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/act/num_act/ma199761o1997148/ (дата звернення: 12.11.2024).

275. Mediation Act 2017. Number 27 of 2017, Updated to 1 January 2019. *Law Reform Commission*: website. URL: <https://revisedacts.lawreform.ie/eli/2017/act/27/revised/en/html> (дата звернення: 20.11.2024).

276. Mediation in England and Wales. *Pinsent Masons*: website. URL: <https://www.pinsentmasons.com/out-law/guides/mediation-> (дата звернення: 25.11.2024).

277. Mediation in Italy, how does it differ? *London School of Mediation*: website. URL: <https://www.londonschoolofmediation.com/story/2019/02/06/mediation-in-italy-how-does-itdiffer-/107/> (дата звернення: 20.11.2024).

278. Mediation in the Netherlands as a quick and effective solution to disputes. *Netherlands Czech Chamber of Commerce*: website.

URL: <https://nlchamber.cz/mediation-in-the-netherlands-as-a-quick-and-effective-solution-to-disputes/> (дата звернення: 17.10.2024).

279. Mediationsexpertin zum Ukraine-Konflikt: An bestimmten Punkten ist kein Kompromiss möglich. *Centrale fur Mediation*: website. URL: <https://www.centrale-fuer-meditation.de/91558.htm> (дата звернення: 18.11.2024).

280. Mediationsgesetz (MediationsG). vom 21. Juli 2012. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_mediationsg/englisch_mediationsg.html (дата звернення: 27.10.2024).

281. Mediazione volontaria. *Mondo ADR*: website. URL: <https://www.mondoadr.it/mediazione-volontaria/> (дата звернення: 23.10.2024).

282. Medlare i dispositiva tvistemål - särskild medling. *Sveriges Domstolar*: webbplats. URL: <https://www.domstol.se/om-sveriges-domstolar/for-dig-som-aktor-i-domstol/for-dig-som-medlare/medlare-i-dispositiva-tvistemal----sarskild-medling/> (дата звернення: 23.12.2024).

283. Mekling. *Store norske leksikon*. URL: <https://snl.no/mekling> (дата звернення: 13.11.2024).

284. Mulligan Laurence. The Mediation Act 2017. Overview. *DAC Beachcroft*: website. URL: <https://www.dacbeachcroft.com/en/What-we-think/The-Mediation-Act-2017> (дата звернення: 12.11.2024).

285. National Standards for Court-connected Mediation Programs. URL: <https://s3.amazonaws.com/aboutrsi/59a73d992959b07fda0d6060/NationalStandardsADR.pdf> (дата звернення: 18.10.2024).

286. Nyree Applegarth. Great British boundary battles. *150 Higgs*: website. URL: <https://www.higgsllp.co.uk/articles/great-british-boundary-battles> (дата звернення: 24.10.2024).

287. *Operational Data Portal*: веб-сайт. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 26.01.2025).

288. Par Marie-Laure Vanlerberghe. Article 750-1 CPC nouveau: la tentative amiable obligatoire, mode d'emploi. *Village de la Justice*: site web. URL: <https://www.village-justice.com/articles/article-750-cpc-nouveau-tentative-amiable-obligatoire-mode-emploi,47385.html> (дата звернення: 27.11.2024).

289. Patrick Field, Kate Harvey and Matt Strassberg. Integrating Mediation in Land Use Decision Making. *Lincoln Institute of Land Policy*: website. URL: <https://www.lincolninst.edu/publications/articles/integrating-mediation-land-use-decision-making/> (дата звернення: 23.11.2024).

290. Per Kåre Sky. Land Tenure Conflicts: Suitable for Mediation? *2nd FIG Regional Conference Marrakech*. Morocco, December 2-5, 2003. P. 1-7. URL: https://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/morocco/proceedings/TS10/TS10_2_sky.pdf (дата звернення: 27.10.2024).

291. Pikalová Iva Langer, Laktišová Ing. Petra. 7 rozdílů české a slovenské mediace. *Právní Prostor*: webové stránky. URL: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/7-rozdilu-ceske-slovenske-mediace> (дата звернення: 02.10.2024).

292. Practice Direction 51ze – Small Claims Track Automatic Referral to Mediation Pilot Scheme. *Justice*: website. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part51/practice-direction-51ze-small-claims-track-automatic-referral-to-mediation-pilot-scheme> (дата звернення: 09.10.2024).

293. Privalomoji mediacija. *Lietuvos Respublikos Teisingumo Ministerija*: website. URL: <https://tm.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/mediacija/privalomoji-mediacija/> (дата звернення: 23.11.2024).

294. Privalomoji mediacija – ką reikia žinoti? *Lietuvos Teismai*: website. URL: <https://klaipedos.teismai.lt/naujienos/privalomoji-mediacija-ka-reikia-zinoti/225> (дата звернення: 23.11.2024).

295. Riskin L. Understanding Mediators' Orientations, Strategies, and Techniques: A Grid for the Perplexed, 1 Harv. Negot. L. Rev. 7. 1996. 51p. URL: <http://scholarship.law.ufl.edu/facultypub/668> (дата звернення: 22.11.2024).

296. Rosalba Alassini v Telecom Italia SpA (C-317/08), Filomena Califano v Wind SpA (C-318/08), Lucia Anna Giorgia Iacono v Telecom Italia SpA (C-319/08) and Multiservice Srl v Telecom Italia SpA (C-320/08): Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 18 March 2010. *European Union EUR-Lex*: An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62008CJ0317> (дата звернення: 19.10.2024).

297. Rosine Tchatchoua-Djomo & Han van Dijk. Ambiguous Outcomes of Returnees' Land Dispute Resolution and Restitution in War-Torn Burundi. *Land*. 2022. Volume 11. Issue 2. 191. DOI: <https://doi.org/10.3390/land11020191> .

298. Sandford R. Environmental dispute resolution: mediation, an effective alternative to litigation? Thesis for the degree of Master of Environmental Studies Centre for Environmental Studies, University of Tasmania, Hobart. 1989. 208 p. URL: https://figshare.utas.edu.au/articles/thesis/Environmental_dispute_resolution_mediation_an_effective_alternative_to_litigation_/23243555/1/files/40948772.pdf (дата звернення: 28.03.2024).

299. Small claims mediation. *The Law Society*: website. URL: <https://www.lawsociety.org.uk/campaigns/court-reform/whats-changing/small-claims-mediation> (дата звернення: 17.09.2024).

300. Spangler B., Burgess H. Conflict and Disputes. *Beyond Intractability*: website. URL: https://www.beyondintractability.org/essay/conflicts_disputes (дата звернення: 11.11.2024).

301. Syn Juliette. Mediating land disputes in Liberia. *Accord*. 2012. Issue 23. P. 48-50. URL: https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/Consolidating_peace_Liberia_and_Sierra_Leone_Accord_Issue_23.pdf (дата звернення: 29.10.2024).

302. Timothy Keator. Dispute or Conflict? The Importance of Knowing the Difference. August 22, 2011. *Mediate.com*: website. URL: <https://mediate.com/dispute-or-conflict-the-importance-of-knowing-the-difference/#bio> (дата звернення: 20.09.2024).

303. The Future of Mediation. *Browne Jacobson*: website. URL: <https://www.brownejacobson.com/insights/the-future-of-mediation> (дата звернення: 18.09.2024).

304. The Mediation Act. NO. 32 OF 2023. 14th September, 2023. India. URL: <https://legalaffairs.gov.in/sites/default/files/MediationAct2023.pdf> (дата звернення: 04.10.2024).

305. The Mediation: Legal comparison between mediation in the United States of America and the Turkish Republic. *Maurer Global Forum*: website. URL: <https://blogs.iu.edu/maurerglobalforum/2024/04/12/the-mediation-legal-comparison-between-mediation-in-the-united-states-of-america-and-the-turkish-republic/> (дата звернення: 07.10.2024).

306. Thiery Claus und Herz Clara. «Mandatory Mediation»: auch in Deutschland denkbar? *CMS Blog*: website. URL: <https://www.cmshs-bloggt.de/dispute-resolution/mandatory-mediation-auch-in-deutschland-denkbar/> (дата звернення: 03.11.2024).

307. Tsiviilkohtumenetluse seadustik. Vastu võetud 20.04.2005. *Riigi Teataja*: veebileht. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/122032024008> (дата звернення: 26.09.2024).

308. Tony Foley. Non-adversarial Resolution of Environmental Disputes. Mediation in the Land and Environment Court of New South Wales: A Case Study. *Griffith Law Review*. 1999. VOL 8 NO 2. P. 333-349. URL: <https://www5.austlii.edu.au/au/journals/GriffLawRw/1999/20.pdf> (дата звернення: 08.09.2024).

309. Törvény a közvetítői tevékenységről. 2002. évi LV. Nemzeti Jogszabálytár: weboldal. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2002-55-00-00> (дата звернення: 23.09.2024).

310. Tvaronavičienė Agnė, Intė Odeta. Privaloma mediacija šeimos ginčuose Lietuvoje: modelis ir pirmųjų taikymo metų patirtis. *ADR – lokalne rozwiązania w kontekście globalnym*: Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii

Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław. 2021. st. 37-52. DOI: <https://doi.org/10.34616/143579>.

311. Tvaronavičienė A., Kaminskienė N., Rone D., Uudeküll R. Mediation in the Baltic States: developments and challenges of implementation. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Issue 4 (16). P. 68-86. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000427>.

312. Uniform Mediation Act. Drafted by the National Conference of Commissioners on Uniform State Laws and by it approved and recommended for enactment in all the States. August. 2021. URL: <https://www.uv.es/medarb/observatorio/leyes-mediacion/eeuu/usa-uniform-mediation-act-2001.pdf> (дата звернення: 19.10.2024).

313. Urkevych Vitalii. Mediation as a Tool of Land Disputes Resolution in Ukraine. *The Mediation: the e-magazine*. Edition II «Mediation from the Perspective of Ukraine and European Union». P. 32-33. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/220601_The_Mediation_Edition_II_2023_ePaper_230412_201508.pdf (дата звернення: 29.10.2024).

314. Vai mediācija Jūsu strīdam ir piemērota? *Mediacija.lv* : tīmekļa vietne. URL: <https://www.mediacija.lv/biezakie-uzdotie-jautajumi> (дата звернення: 29.07.2024).

315. Véricel Marc et Martin Zwickel. Les préalables obligatoires de médiation/conciliation dans le procès civil en France et en Allemagne. Rapport N°20.19. Mai. 2023. URL: https://ierdj.fra1.digitaloceanspaces.com/media_library/2023/10/20.19_MEDIATION_CONCILIATION_synthese.pdf (дата звернення: 03.10.2024).

316. Wet implementatie richtlijn nr. 2008/52/EG betreffende bepaalde aspecten van bemiddeling/mediation in burgerlijke en handelszaken. *Overheid.nl*: website. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0032232/2017-09-01> (дата звернення: 18.09.2024).

317. Wood Aubrey & Wing Ming Choi. Mandatory Mediation: The changing landscape of ADR in England and Wales. *iLaw*: website. URL: <https://www.ilaw.co.uk/news/mandatory-mediation-the-changing-landscape-of-adr-in-england-and-wales> (дата звернення: 05.12.2024).

318. Zákon č. 160/2015. Civilný sporový poriadok. *Zákony pre ľudí*: webová stránka. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2015-160> (дата звернення: 16.12.2024).

319. Zákon č. 257/2000 Sb. (Zákon o Probační a mediační službě). *Zákony pro lidi*: webové stránky. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-257> (дата звернення: 28.03.2024).

320. Zakon o alternativnem reševanju sodnih sporov (ZARSS), sprejel Državni zbor Republike Slovenije na seji 19 novembra 2009. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 97/2009 z dne 30.11/2009. URL: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=200997&stevilka=4248#14.%20%C4%8Dlen> (дата звернення: 09.10.2024).

321. Zákon o mediaci a o změně některých zákonů (zákon o mediaci): Zákon č. 202/2012 Sb. *Zákony pro lidi*: webové stránky. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-202> (дата звернення: 17.11.2024).

322. Zákon o mediácii a o doplnení niektorých zákonov: Zákon č. 420/2004. *Zákony pre ľudí*: webová stránka. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2004-420> (дата звернення: 27.12.2024).

323. Zakon o mediaciji v civilnih in gospodarskih zadevah (ZMCGZ). Sprejeto: 23. 5. 2008. *Pravno-Informacijski Sistem Republike Slovenije*: website. URL: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5289> (дата звернення: 04.09.2024).

324. Zelftest mediation. *De Rechtspraak*: website. URL: <https://www.rechtspraak.nl/Onderwerpen/mediation/mediation-in-een-conflict/mediation-naast-rechtspraak/Paginas/Zelftest-meditation.aspx> (дата звернення: 29.07.2024).

325. ŽEMĖS ĮSTATYMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS. 1994 m. balandžio 26 d. Galiojanti suvestinė redakcija: 01.01.2025. *Lietuvos Respublikos Seimas*:

svetainę. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5787/bLJVLtgsmq> (дата звернення: 15.11.2024).

326. Zivilprozessordnung vom 05.12.2005, zuletzt geändert durch Gesetz vom 24.10.2024. *Dejure.org*: website. URL: <https://dejure.org/gesetze/ZPO> (дата звернення: 19.11.2024).

327. Διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις - Περαιτέρω εναρμόνιση της Ελληνικής Νομοθεσίας προς τις διατάξεις της Οδηγίας 2008/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Μαΐου 2008 και άλλες διατάξεις: ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4640. 30 Νοεμβρίου 2019. *ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ*. Τεύχος Α' 190/30.11.2019. σελίδα 5037-5056. URL: <https://www.lex.gr/wp-content/uploads/2022/02/nomos-46402019-diamesolavi.pdf> (дата звернення: 26.09.2024).

328. Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας. 24.10.1985. *LAWSPOT*: ιστοσελίδα. URL: <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/kodikas-politikis-dikonomias> (дата звернення: 25.09.2024).

329. ΝΟΜΟΣ ΥΠ'ΑΡΙΘ. 2664. Εθνικό Κτηματολόγιο και άλλες διατάξεις. ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ. URL: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/199187/nomos-2664-1998> (дата звернення: 17.10.2024).

330. ΝΟΜΟΣ ΥΠ'ΑΡΙΘΜ. 4821. Εκσυγχρονισμός του Ελληνικού Κτηματολογίου, νέες ψηφιακές υπηρεσίες και ενίσχυση της ψηφιακής διακυβέρνησης και άλλες διατάξεις. ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ. URL: <https://www.lex.gr/wp-content/uploads/2022/01/pages-from-nomos-48212021.sel-1-28.pdf> (дата звернення: 02.10.2024).

331. ეთიკის კომისია. საქართველოს მედიატორთა ასოციაცია: ვებგვერდი. URL: <https://mediators.ge/ka/ethics-commission> (дата звернення: 05.10.2024).

332. მედიაციის შესახებ: საქართველოს კანონი. 18/09/2019. № 4954-III.
 URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4646868?publication=2> (дата
 звернення: 02.11.2024).

333. მიწის ნაკვეთებზე უფლებათა სისტემური და სპორადული
 რეგისტრაციის წესისა და საკადასტრო მონაცემების სრულყოფის შესახებ:
 საქართველოს კანონი. 17/06/2016. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე:
 ოფიციალურ ვებგვერდს.
 URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3306633?publication=10> (дата
 звернення: 01.11.2024).

334. საქართველოს სამოქალაქო საპროცესო კოდექსი: საქართველოს
 კანონი. 14/11/1997. № 1106.
 URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=169> (дата
 звернення: 13.10.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України:

1. Хлистік М. А. Нормативно-правове регулювання вирішення земельних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 217-221. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/53> .

2. Хлистік М. А. Медіація: досвід європейських країн та перспективи для України. *Нове українське право*. 2022. Випуск 6. Том 2. С. 190-196. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.30> .

3. Хлистік М. А. Ознаки медіабельності земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 3 (56). С. 149-154. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.26> .

4. Хлистік М. А. Про деякі аспекти вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 84. Том. 2. С. 254-262. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.2.35> .

Стаття, опублікована в іноземному журналі:

5. Карпінська Н., Хлистік М. Земельні спори та їх види. «*Area Nauki*»: періодичне (щоквартальне) науково-практичне видання, зареєстроване у національній наукометричній базі Республіки Польща. ISSN 2544-1035. ORKA. Люблін. 2022. С. 40-51.

Тези наукових доповідей:

6. Хлистік М. А. Гарантії прав на землю, пов'язані із вирішенням земельних спорів. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : зб. матеріалів VIII Міжнар.

наук.- практ. конф. (Луцьк, 10 груд. 2021 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. С. 226-228. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 3,43 Мб. URL:

<https://www.law.vnu.edu.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2-%D1%96-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4>

7. Хлистік М. А. Зміст поняття «земельний спір». *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Одеса, 25–26 лютого 2022 року. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2022. С. 86-88.

8. Хлистік М. А. Статус медіатора за українським та європейським законодавством. *Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 16 вересня, 2022 року, Львів-Торунь, Liha-Pres, 2022. С. 56-59. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-257-2-14>.

9. Хлистік М. А. Правове регулювання процедури медіації в Україні. *Перспективи розвитку науки, освіти і технологій в контексті євроінтеграції: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Кропивницький, 12 жовтня 2022 р.). Кропивницький: ЦФЕНД, 2022. С. 31-32. URL: <http://www.economics.in.ua/2022/09/12-2022.html>.

10. Хлистік М. А. Критерії класифікації земельних спорів. *Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 28–29 жовтня 2022 р., м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 78-81. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-268-8-20>.

11. Хлистік М. А. Урегулювання в українському законодавстві процедур альтернативного вирішення спорів. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики: Матеріали XV міжнародної науково-*

практичної конференції, що присвячена 102-річчю Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв. 28–29 грудня 2022 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 496-500. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-136> .

12. Хлистік М. А. Вирішення правових спорів в умовах воєнного стану. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез наук. доп. XVIII Міжнар. наук.- практ. конф. молодих учених (21 квіт. 2023 р.) / уклад. І. В. Корінецька, В. П. Слободян. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. С. 169-173.

13. Хлистік М. А. Медіація та врегулювання спору за участю судді: особливості та основні відмінності. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XX Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 15-16 вересня 2023 р. / Уклад.Джурак Л.М. – Луцьк: «Завжди Поруч», 2023. С. 170-171.

14. Хлистік М. А. Поняття медіабельності земельних спорів. *II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 жовтня 2023 р., м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 110-113. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-355-5-28> .

15. Хлистік М. А. Медіація як спосіб врегулювання екологічних та земельних конфліктів. *Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна*: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 04 квітня 2024 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин.: Видавець Лисенко М. М., 2024. С. 170-173.

16. Хлистік М. А. Медіація як спосіб врегулювання публічно-правових спорів у сфері земельних відносин. *Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти*: Матеріали XVI міжнародної науково-

практичної конференції, м. Ужгород, 26–27 квітня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 360-363. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-98> .

17. Хлистік М. А. Примирення сторін спору шляхом медіації під час судового процесу. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.)* / НУ «ОЮА» : за заг. ред. С. В. Ківалова ; відп. за вип. М. Р. Аракелян. Одеса : Фенікс, 2024. С. 291-293. URL: <https://hdl.handle.net/11300/28085>

18. Хлистік М. А. Особливості правового регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану. *Два роки війни: наслідки та перспективи: тези доповідей учасників Всеукраїнської онлайн конференції (м. Київ, 15 травня 2024 р.)*. [Електронне наукове видання]. За заг. ред. Алюшиної Н., Панчишина Р. Київ: БФ «Науковці та освітні для ЗСУ», 2024. С. 218-220. URL: <https://naukarmy.org.ua/vseukrayinska-konferencziya-dva-roky-vijny-naslidky-ta-perspektyvy/> .

19. Хлистік М. А. Земельно-технічна експертиза та її роль у вирішенні земельних спорів. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: Тези доповідей за матеріал. І Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 17 травня 2024 року)* / відп. ред. В.В. Аніщук, А. М. Земко. Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2024. С. 88-91.

Додаток Б

Таблиця Б.1. Відмінності врегулювання земельного спору шляхом медіації від вирішення спору судом чи ОМС

Критерії	Вирішення земельного спору судом	Вирішення земельного спору ОМС	Врегулювання земельного спору шляхом медіації
<i>Строки розгляду спору</i>	Визначені нормами ЦПК України, ГПК України, КАС України (60 днів + 30 днів), з можливістю зупиняти та поновлювати провадження у справі	Визначені нормами Земельного кодексу (тижневий строк)	Приватна медіація: немає обмежень в часі, часові проміжки визначаються сторонами; Судова медіація: у цивільному та господарському процесах – до 90 днів, в адміністративному – до закінчення строку, про який сторони заявили у клопотанні
<i>Категорії спорів, які вирішуються/врегулюються</i>	Вичерпний перелік спорів, встановлений ч.2 ст. 158 Земельного кодексу, у межах юрисдикції суду	Вичерпний перелік спорів, встановлений ч. 3 ст. 158 Земельного кодексу	Будь-які спори, крім тих, які пливають чи можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації
<i>Регламентація порядку окремих дій та процедури в цілому</i>	Порядок вирішення спорів, у тому числі і земельних, встановлено нормами процесуальних кодексів, судовою практикою	Порядок вирішення земельних спорів встановлено статтями 159–161 Земельного кодексу, локальним актом ОМС	Загальні питання регулюються Законом про медіацію, ст. 158 ¹ ЗК України, спеціально прописаний порядок врегулювання шляхом медіації саме земельних спорів відсутній, в цілому процес є гнучким та не має суворої регламентації
<i>Фінансові витрати</i>	Сплачується судовий збір, можуть бути інші судові витрати (оплата послуг адвоката, експерта тощо), у разі програшу – оплата витрат іншої сторони	Оплата не передбачена, спір ОМС вирішується безоплатно, проте можуть бути витрати на послуги експерта чи іншого фахівця	Медіатор може надавати послуги на платній чи безоплатній основі, гонорар медіатора обумовлюється в договорі про проведення медіації і, як правило,

			оплачується сторонами порівну
<i>Вирішення або попередження спору</i>	Вирішує наявний спір	Вирішує наявний спір	Застосовується для запобігання виникненню або врегулювання вже наявного спору
<i>Орган, який розглядає спір та/або керує процесом</i>	Суд відповідно до правил юрисдикції	ОМС у межах своєї території	Один або кілька медіаторів, яких вільно обирають сторони, (керує (-ють) процесом але не вирішує (-ють) спір)
<i>Хто приймає рішення у спорі</i>	Суд відповідно до норм законодавства за своїм внутрішнім переконанням (з позиції права)	ОМС у межах своїх повноважень, відповідно до норм законодавства (з позиції права)	Сторони узгоджено та самостійно на основі дійсних інтересів та потреб
<i>Рівень конфіденційності</i>	Низький (відкритість та гласність судового процесу)	Низький (розглядається та приймається рішення колегіально)	Високий (принцип конфіденційності є одним з основних)
<i>Межі прийняття рішень</i>	Суд розглядає спір у межах позовних вимог	Розглядає заяву по суті	Можливість прийняття рішення з усіх питань, навіть тих, які є поза межами спору
<i>Зміст рішення</i>	На користь однієї зі сторін	На користь однієї зі сторін (як правило)	Рішення задовольняє інтереси усіх сторін
<i>Повторне вирішення спору</i>	З тих же підстав не допускається	Не передбачено	Кількість процедур не обмежена
<i>Оформлення результату</i>	Рішення суду, яке має силу виконавчого документа	Рішення ОМС, яке є обов'язкове для виконання на території України	Угода за результатами медіації (не має сили виконавчого документа, є обов'язковою для виконання лише для сторін угоди)

Додаток В

Таблиця В.1. Правове регулювання медіації у країнах світу

№ п/п	Країна	Вид медіації	Суб'єкти, які здійснюють медіацію	Наявність спеціального закону	Джерело
1	Австралія	Добровільна досудова, добровільна судова, обов'язкова досудова, обов'язкова судова медіація (штат Новий Південний Уельс)	Зареєстровані медіатори, судові медіатори	Прийнято спеціальний федеральний закон (Закон про медіацію 1997р.), сформоване законодавство штатів	[212; 213; 260; 274]
2	Велика Британія	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова, обов'язкова судова	Приватні медіатори, юристи-медіатори, сертифіковані медіатори	Внесені зміни в національне законодавство, значну роль відіграють судові прецеденти	[238; 268; 276; 317]
3	Греція	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова	Приватні медіатори, спеціалізовані медіатори (наприклад, кадастрові), судді-медіатори,	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію в цивільних та комерційних справах 2019р.), внесені зміни в процесуальне законодавство	[327; 328]
4	Грузія	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова, обов'язкова судова	Медіатори, що входять до Асоціації медіаторів Грузії	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію 2019р.), внесені зміни до процесуального законодавства	[332; 334]
5	Естонія	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова, обов'язкова судова	Медіатори, присяжні адвокати, нотаріуси, погоджувальний орган держави	Прийнято спеціальний закон (Закон про примирення 2010р.), внесені зміни в процесуальне законодавство	[254; 307; 311]

6	<i>Індія</i>	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова, обов'язкова судова	Зареєстровані медіатори, громадські медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію 2023р.), внесені зміни в законодавство	[304]
7	<i>Ірландія</i>	Добровільна досудова, добровільна судова, квазіобов'язкова	Державні та приватні медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію 2017 року), внесені зміни в законодавство	[275; 284]
8	<i>Іспанія</i>	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова	Професійні медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію в цивільних та комерційних справах 2012р.), внесені зміни до національного законодавства	[220; 250; 256]
9	<i>Італія</i>	Добровільна досудова, обов'язкова досудова (значний перелік спорів), добровільна судова, обов'язкова судова	Державні та приватні медіатори	Прийнято спеціальний закон (Законодавчий декрет № 28 від 2010 року про медіацію в цивільних і господарських справах), внесені зміни в законодавство	[49; 239; 281]
10	<i>Латвія</i>	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова	Медіатори, сертифіковані медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію 2014р.), внесені зміни у процесуальне законодавство	[230; 269]
11	<i>Литва</i>	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова, обов'язкова судова	Медіатори, судді-медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію 2017р.), внесені зміни у процесуальне законодавство	[259; 270]
12	<i>Нідерланди</i>	Добровільна досудова,	Медіатори,	Прийнято спеціальний закон	[211; 278; 316]

		добровільна судова, квазіобов'язкова	присяжні медіатори	(Закон про імплементацию Директиви № 2008/52/ЄС про певні аспекти медіації в цивільних і комерційних справах 2017р.), внесені зміни в законодавство	
13	Німеччина	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна, судова, обов'язкова судова	Медіатори, сертифіковані медіатори, судді- медіатори	Сформоване федеральне законодавство, прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію 2012р.), деякі норми щодо медіації виписані у процесуальному кодексі та окремих законах	[227; 273; 280; 306]
14	Норвегія	Добровільна досудова, добровільна судова, обов'язкова досудова обов'язкова судова	Медіатори, судові медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію та порядок розгляду цивільних спорів 2005р.), внесені зміни в законодавство	[211; 240; 263; 264; 265]
15	Польща	Добровільна досудова, добровільна судова, квазіобов'язкова	Медіатори, постійні медіатори	Внесені зміни до національного законодавства (цивільного процесуального та кримінально- процесуального кодексів)	[203; 229; 244; 271]
16	Словацька республіка (Словаччи на)	Добровільна досудова, Добровільна судова	Зареєстровані медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію та внесення змін до деяких законів 2004р.), внесені зміни у процесуальне законодавство	[291; 318; 322;]
17	Словенія	Добровільна досудова, добровільна судова,	Медіатори, судді-медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію в	[320; 323]

		обов'язкова судова		цивільних та комерційних справах 2008р.), внесені зміни в законодавство	
18	<i>США</i>	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова, обов'язкова судова (у кожному штаті США по-різному: або лише добровільна, або добровільна та обов'язкова в різних варіаціях)	Судові офіцери, судді, судді у відставці, приватні медіатори, у більшості випадків адвокати-медіатори	Прийнято спеціальний федеральний закон (Єдиний закон про медіацію 2001р.), сформоване власне законодавство штатів	[27; 44; 46; 66; 217; 237; 253; 305]
19	<i>Туреччина</i>	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова	Зареєстровані медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію в судових спорах 2012р.), внесено зміни в законодавство	[235; 237; 305]
20	<i>Угорщина</i>	Добровільна досудова, добровільна судова, обов'язкова судова	Медіатори, медіатори, які діють від імені юридичної особи, судові медіатори (судді, секретарі суду)	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіаційну діяльність 2002р.), внесені зміни в законодавство	[208; 309]
21	<i>Україна</i>	Добровільна досудова, добровільна судова	Приватні медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію 2021р.), внесені зміни в законодавство	[117]
22	<i>Фінляндія</i>	Добровільна досудова, добровільна судова	Приватні медіатори, судді-медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію у спорах і підтвердження мирових угод у загальних судах 2011р.), внесено зміни до законодавства	[248; 249]

23	<i>Франція</i>	Добровільна досудова, обов'язкова досудова, добровільна судова, обов'язкова судова	медіатори (адвокати, нотаріуси, судові службовці, колишні мирові судді чи інші кваліфіковані спеціалісти в різних галузях)	Прийнято спеціальний законодавчий акт (Наказ про транспонування Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року про певні аспекти медіації в цивільних і комерційних справах 2011р.), внесені зміни до національного законодавства	[71; 214; 272]
24	<i>Чехія</i>	Добровільна досудова, добровільна судова, обов'язкова судова	медіатори, зареєстровані медіатори, посадові особи служби пробації та медіації	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію та внесення змін до деяких законів 2012р.), внесені зміни до законодавства	[291; 319; 321]
25	<i>Швеція</i>	добровільна досудова, добровільна судова	Професійні медіатори, державні службовці-медіатори, непрофесійні медіатори	Прийнято спеціальний закон (Закон про медіацію в деяких приватноправових справах 2011р.), внесено зміни в законодавство	[247; 282]

Додаток Г

Ментальна карта
"Розвиток земельної медіації в Україні"

